304.432/c

ACTA UNIVERSITATIS DEBRECENIENSIS DE LUDOVICO KOSSUTH NOMINATAE SERIES HISTORICA XLII.

42
1987
= Magyar Történeti Tanulmányok 20

MAGYAR
TÖRTÉNETI
TANULMÁNYOK
XX.

DEBRECEN

MAGYAR TÖRTÉNETI TANULMÁNYOK
XX.

Szerkesztette

SZENDREY ISTVÁN

KLTE
DEBRECEN, 1987

ACTA UNIVERSITATIS DEBRECENIENSIS DE LUDOVICO
KOSSUTH NOMINATAE SERIES HISTORICA
XLII.
1987.

MAGYAR
TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
KÖNYVTÁRA

BIHAR MEGYE PARASZTSÁGA A XVIII. SZÁZADBAN
III.

Lektorálták

Bársony István

és

Orosz István

PAPP KLÁRA

# JOBBÁGYI SZOLGÁLTATÁSOK A XVIII. SZÁZADI BIHAR MEGYÉBEN

TARTALOMJEGYZÉK

I. Bevezetés - A kutatás forrásai és lehetőségei..... 9
II. Szolgáltatási típusok és ezek változása az úrbérrendezésig.. 14
a/ Paraszti terhek a török uralomtól a szatmári egyezségig.. 14
b/ Paraszti szolgáltatások a szatmári békétől az úrbérrendezésig..... 25
III. A szolgáltatások rendszere az úrbérrendezés idején. A Mária Terézia által kiadott rendelet hatása a vármegyében..... 95
IV. Jobbágyi terhek az úrbérrendezés után..... 126
V. A megye jobbágynépességének egyházi és állami adóterhei..... 131

INHALTSVERZEICHNIS

I. Einführung - Quellen, Forschungsprobleme..... 9
II. Abgabentypen und ihre Veränderung bis zum Urbarialpatent.... 14
a/ Bäuerliche Lasten von der Zeit der Türkenherrschaft bis zum Szatmárer Frieden..... 14
b/ Bäuerliche Abgaben vom Szatmárer Frieden bis zum Urbarialpatent..... 25
III. Gutsherrliche Forderungen zur Zeit des Urbarialpatents..... 95
IV. Lasten der Leibeigenen nach dem Urbarialpatent..... 126
V. Kirchliche und staatliche Steuerlasten der Leibeigenen im komitat..... 131

# I.

## *A kutatás forrásai és lehetőségei*

A nagy területi kiterjedésű Bihar vármegye a természeti környezetet és a paraszti gazdálkodási lehetőségeket tekintve is igen változatos képet mutat. Az egyházi, kamarai és a számában is tekintélyes világi magánbirtokosság gazdálkodása is jelentős eltérésekről tanuskodik.

Ezek a tényezők, a táji specifikumok és a sokszínű, a század folyamán komoly módosulásokat mutató szolgáltatási formak, valamint a korabeli Magyarország alföldi területeire vonatkozó történeti ismeretek hiányai és a kutatási eredmények összefoglalásának elhuzódása mindenképpen időszerűvé, indokolttá teszi a témával való foglalkozást.

A megye XVIII. századi paraszti szolgáltatásait vizsgálva magától értetődő természetességgel fordul a kutatói érdeklődés a Mária Terézia rendelete nyomán készült úrbéri kilenc kérdőpontra adott válaszokhoz. Teheti ezt mindenekelőtt azért, mert a parasztság sorsát leírni szándékozók már haszonnal forgatták e forrást az ország más területének jobbágyviszonyait elemezve, de azért is, mert forrásértéke nélkülözhetetlenné teszi annak felhasználását.[1]

Tudvalevő, hogy az úrbérrendezést megelőzően nem volt egységes országos szabályozás a szolgáltatásokat illetően /ha regionális vagy megyei kísérletek adódtak is/. Kivéve talán a jobbágyvándorlások és telepítések nyomán az új telepeseket érintő mentességek körét, azonban a gyakorlat szerint ez is inkább kereteit adta a birtokosok lehetőségeinek, amelyeket a mindennapi tevékenység jóval sokszínűbbnek mutatott.[2] Az 1769 és 1771 között keletkezett, kérdőpontokra adott paraszti válaszok[3] tartalmazzák a jobbágyi tartozások módjának szabályozottságára utaló feleletet is. Három települést kivéve /Sarkadkeresztur, Svábolaszi és Magyarhomorog/, amelyek viszonylag újonnan /a legutóbbi 20 év folyamán/ települtek, 429 falu esetében lehet áttekinteni a helyzetet, amely kép így a parasztok által saját kötelezettségük változásának számontartására is utalhat. Több helyütt tudnak egy a vármegye által 1759-ben kiadott urbáriumról /24 település/, amelynek általános elterjesztése akadályokba ütközött, mert "a földesúr akarja, de ők nem vállalják" /Ártánd/. Gyapju faluban a paraszti ellenállás igen határozott formát öltött, ugyan-

is amikor a változtatást bevezették,"a lakosok Arad vármegyébe szöktek, így visszaállt a régi rend."
Szentlázáron is csupán kísérlet maradt a vármegyei szabályozás, csak két évig jegyezték e szerint a szolgáltatásokat. Csupán 5 faluban vallották azt az előljárók, hogy az 1759. évi megyei urbárium szerint teszik a szolgálatokat /Szentpéterszeg, Szalacs, Vámosláz, Kokad és Hosszupályi/. Az összes többi esetben szükségesnek találták megjegyezni, hogy tudnak a vármegye előírásáról, de nem a szerint szolgálnak. A földesúr és jobbágyai közötti viszony közös megállapodáson alapuló szabályozására a két fél által kötött contractusok adtak lehetőséget, ahol a jobbágy is beleszólhatott a megállapodás létrejöttébe. Az úrbérrendezés előtt harminchat falu népe vallja magát éves contractus szerint adózónak. Ebből kilenc 1760 utáni megállapodás; 4 falunál /Petegd, Forrószeg, Kisháza, Karaszó/ a váradi káptalan, Szentandrásnál a kamara, Atyás, Pálujlak, Érfancsika és Geszt esetében magánbirtokos a település földesura. A derecskei uradalom falvai pedig a század eleje óta az Eszterházyval kötött megegyezés alapján csaknem összes szolgáltatásaikat egyre növekvő mértékü pénzösszegen váltották meg.[4]

Jelentős azon települések száma is, ahol tudnak ugyan korábban létező egyezségről, de az valami okból az úrbéri rendezés időpontjára érvényét vesztette. A kamarai uradalom lakói szinte teljes egyöntetüséggel hivatkoznak egy Sandro nevü ispánra, akinek a házát tolvajok /!/ támadták meg, s akkor égett el a contractus is /amelyet még egy "Arbajter" /Arbeiter/ nevü inspector idején kötöttek 12 napi szolgálatról/. Másutt egyszerüen azt írják, hogy az előbbi egyezségükről szóló írás elveszett. /1770 januárjában Korbest és Kapocsány falvakban./

A püspökség falvaiban 1744-ből származó iratról tudnak, amelyet 9 éve Juricskai Pál "rekesztett be," s azóta szokás szerint szolgálnak.

Figyelemre méltó lehet, hogy a meghatározott ideje, azonos módon szolgáltatók közül a püspökség egyes falvai 23-24 éve egyazon módon teljesitendőnek ítélik kötelezettségeiket. Ugyanakkor a harmincöt faluból tizenhét 1759-60-tól adja a jelenlegi szolgálatot, ami utalhat a korábban emlitett vármegyei urbárium bevezetésének kísérletére is.

Az uraság által kiadott urbáriumot 33 faluban említik. Baranyi Gábor falvaiban több helyről jelzik, hogy Micskén adott a törvényszék urbáriumot, hosszú ideig azonban nem maradt érvényben. Terebesen arról tudósítanak, hogy csupán 2 évig írták a tisztek, Tótiban az 1761-ben irottak szerint csak három és fél évig teljesítenek, 1768-ban újabb meghatározás következett.[5] Mihályfalván /Dietrichstein birtokában/ a 10 éve kiadott kötelezettségeket a lakosok nem akarták elfogadni, mégis

a szerint kellett szolgálniuk. A rendezést megelőző években is felerősödik a birtokosok kedve és hajlandósága saját libellus kiadására /így a váradi püspökségnek tartozó Siád, Valány, Csontaháza, Poklusa, Hagymás, Bélrogoz, Bél településeken/ de, ahogyan megjegyezték "eluntak az ispánhoz járni és abbahagyták" a teljesítések feljegyzését. A margittai uradalom falvainak előljárói több egymás után következő, különféle urbáriumról tettek említést. A Károlyiak birtokaihoz tartozó Dédán egy esztendeje meglévő libellus könyvről tudnak, amelybe az ispán írta be havonta egyszer a szolgáltatásokat.

A váradi káptalan falujában, Farkaspatakán az ittlakók szerint 1705-től alku szerint szolgálnak, de nincs róla írásuk, s csak a taxa és robot megváltás összegét jegyzik fel.

Feketető esetében immunis leveleket emlegetnek, amelyeket még 1605-ben Bocskaitól kaptak, s 1721-ben a szepesi kamarai adminisztrációval erősíttettek meg. Tíz településnél árendás állapotról tudósítanak; ami azonban egyes esetekben a haszonvételekre terjed ki /Nyárszeg/, másutt az állapotra az "árendás contractus" kifejezést használják /Gyanta stb./[6]

A többi településnél vagy egyáltalán nem utalnak rögzített szabályozottságra a paraszti terheket illetően, vagy csak azt írják le, hogy a vidék szokása szerint teljesítik kötelezettségeiket.

A jobbágyok vallomása alapján összesen 86 település /20,74 %/ teljesített szabályozottan /urbáriummal vagy contractus /árenda/ alapján/, illetve 35 /8,15 %/ a meghatározott ideje azonos módon szolgáltató falvak száma. A tényleges helyzet azonban némiképp eltér a bevallások alapján kialakítható képnél, különösen ami a század első felét illeti.

A falvak előljárói maguk is állandó mozgásban lévőnek mutatják a szabályozottság módját, a földesúri akarat - ahogyan már utaltunk rá - nem jelenti, s nem is jelentheti automatikusan a szokások megváltoztatását. A sikertelen kísérletek okai között gyakran szerepelnek a jobbágyok szökései még a század közepén is, ami arra utal, hogy a megye népsürüsége, a terület felvevőképessége hosszu ideig korlátozza a birtokosi szándékok megvalósulását.

Ez a viszonylagos korlátozottság azonban egyáltalán nem akadályozta meg a birtok tulajdonosát abbeli szándékában, hogy a jobbágyi tartozásokat rendező urbáriumokat ne adjon ki. A birtok népeinek, jövedelmeinek összeírásakor pedig általában mindig rögzítették a parasztok szolgáltatásait is, kiemelve a sajátos helyzetben lévő, az immunis, vagy a különleges kötelezettséggel tartozó lakosokat, s esetenként /ha szükséges volt/ a település egésze által adandókat is.[Az Országos

Levéltár óriási terjedelmű U. et C. anyagából jelen munkában igyekeztünk a témának leginkább megfelelőeket kiválogatni.] A század első felétől a váradi kamarai uradalomban /1718, 1731, 1752/, s a kamara által összeírt /élesdi/ birtokon /1717. ill. kevésbé részletező az 1713. és 1715. évekből származó/, az egyház váradi püspökséghez, mint birtokoshoz tartozó falvaiban /1732/ jött létre olyan összeírás, amely a jobbágyi tartozásokat is összesítette.[7] A magánbirtok falvai közül az 1755-ben Margittán Cseh Sándor uradalmi fiscalis által készített összeírás áll rendelkezésünkre,[8] amely 13 possessio, 2 oppidum és 2 praedium adataival gazdagíthatja a szolgáltatásokról alkotott képet. Ez 299 települést jelent, ami a vármegye falvainak már csaknem 70 %-a.[9] Ha mindehhez hozzávesszük a derecskei uradalom contractus alapján számontartott 16 helységét, akkor elmondható, hogy a vármegye lakott területének háromnegyed részéről van a század első felének valamely időpontjából származó írásos feljegyzése. A felsorolásból kitünt, hogy ezek mindegyike az uradalomra vonatkozó összeírás és úrbárium /illetve contractus/, ahol elsősorban a birtokosnak járó tartozásokat rögzitették /ezt azonban különös gondossággal/. Bennük esetenként történik csak utalás az egyháznak járó tizedre /a püspöki és káptalani birtokokon/, illetve az úrbéri kérdőpontok válaszaiban. Az állami adóra e forrásokban nem utalnak, ezért vizsgálatához új forrásként a vármegyei közgyülési jegyzőkönyvek adatait használjuk. Az uradalmak jobbágykérdéssel foglalkozó egyéb anyagai /tisztviselők levelezései, jobbágyi panaszok, kérvények, tanuvallomási jegyzőkönyvek/ azonban legalábbis töredékes adatokat tartalmaznak a katonai beszállásolás eseteire és problémáira, a falvakra kivetett követelésre, és jelentős számban a jobbágyi kötelezettségekkel kapcsolatos speciális, egyedi sajátosságokra is.

Az úrbérrendezést közvetlenül megelőző időszak /gyakorlatilag két évtized/ képe a kérdőpontok válaszaiból rajzolódik ki, mivel igen gyakran nem csupán a rendezés kezdetét megelőző néhány év, hanem hosszabb időszak szolgáltatásainak változásait is feljegyezték. Ezen kívül a sólyomkői uradalomra vonatkozóan egy 1765-ben készült összeírás és urbárium, valamint az úrbérrendezést követően 1776-ból is hasonló típusú iratanyag áll rendelkezésünkre.[10] A margittai uradalom 1786. évi összeírása a rendezés végrehajtásának lehet - az előbbi forráshoz hasonlóan - utóképe.[11]

Mivel a vármegye népességével, termelési környezeteivel, társadalmi viszonyaival foglalkozó tanulmányok mindegyike a török kiüzésétől kezdte vizsgálódását,[12] jelen munka is a "felszabadító háború" idejéig igyekszik visszanyúlni. Ez esetben azonban az 1692-ben készített össze-

írás,[13] amely alig Várad visszavétele után készült, sajnos igen kevéssé alkalmas az adott időszak viszonyainak láttatására, mivel mégoly hiányos adatai is jórészt a háborút megelőző időszak adózási viszonyait rögzitik, s az adatfelvétel időpontjára csak jelzésszerűen utalnak.

A tanulmány alapvetően az ismertetett források felhasználásával kívánja felvázolni a fontosabb szolgáltatási típusokat a megye jobbágynépessége körében. Elemezni kívánja e típusok változását, kutatni ahol ez lehetséges a módosulás kiváltó okait, s a birtoktípusokra jellemző sajátosságok összetevőit. A források elsősorban a földesúrnak teljesített szolgáltatások körének vizsgálatára adnak lehetőséget, így az egyházi tartozások és az állami adó kisebb súllyal szerepelhetnek a munkában. Ugyancsak nem tekinthető az összefoglalás feladatának a birtoktípusokra vonatkozó igen alapos feldolgozás, mivel ezzel a családi és uradalmi levéltárakban lévő gazdag forrásanyag felhasználásával résztanulmányok kell, hogy foglalkozzanak.

A birtoktípusonkénti aprólékos vizsgálódás helyett a vármegyére jellemző s a táji-termelési környezetnek is megfelelő szolgáltatási típusok meghatározását tartjuk alapvetőnek, ezek módosulását, eltéréseit kívánjuk elemezni, hogy közben lehetőséget teremtsünk az egyházi javak, a kamarai és magánföldesúri birtokok jobbágynépessége tartozásainak konkretizálására, a sajátosságok okainak feltárására.

II.

*Szolgáltatási típusok és ezek változásai Bihar megyében az úrbérrendezésig.*

a/ Paraszti terhek a török uralomtól a szatmári egyezségig

A török kiüzése, Várad visszavétele után a bihari területen is megteremtődött a lehetőség, hogy a hosszú háborús időszakot követően a termelőmunka kerüljön a mindennapok középpontjába. Azért csupán lehetőség azonban, mert a bihari megmozdulásokkal is elősegített kuruc szabadságharc 1710-11-ig ismét hadak átvonulását hozta, s katonai események szinterévé tette a vidéket. A korábban elpusztult vagy időlegesen lakosai által elhagyott települések újranépesitése, birtokjogi kérdések tisztázása stb. így még jó ideig váratott magára. A török elleni visszafoglaló háború után a jobbágy-földesúri viszony lényegét tekintve a "második jobbágyság" rendszerén belül, annak sajátosságait magán viselve alakult tovább.

Ez Bihar vármegye jobbágyviszonyait elemezve azt jelenti, hogy az 1690-es évek szerves folytatását képezik az előző korszaknak. Különösen abban az értelemben, hogy az 1660-tól, Várad bevétele nyomán török fennhatóság és adózás alá került falvaktól eltekintve, a megye birtokossága a kedvezmények, vagy legalábbis a szolgáltatások értékének maximálása útján igyekezett jobbágyait megtartani, a települések elnéptelenedését megakadályozni.[14] 1664-ben például Derecske portaszámát szállította le az erdélyi fejedelem az egyre erősödő elvándorlás miatt, vagy 1668-ban Margitta földesurától gróf Csáky Ferenctől kértek a lakosok támogatást azok nevében, akik a helységben megtelepedtek, de akiket "most mégis vissza akarnak vinni származásuk helyére."[15]

A hódoltságivá vált területről csaknem teljesen le kellett mondani a birtokosoknak. Az 1681. március 10-én megtartott nagysinki /Erdély/ országgyülés végzései szerint az itt élő lakosoktól hátralékot nem lehet szedni, s a "jobbágyok uraiknak csak harmadhetenként tartoznak szolgálni."[16] Az ilyen és ehhez hasonló döntések igen szükségesek; 1682-ben ugyanis, amikor a váradi törökök salétrom beszállítását követelték, majd a hadi szükségre hivatkozva füstönként 152 poltura salétrompénzt vetettek ki új adónemként, a lakosság a meg-megujuló fenyegetés "ellenére sem tudott adózni."[17]

Az 1680-as évek közepétől még súlyosodik a helyzet. A székelyhidi uradalomról[18] például - amelyet 1665-től a somlyói kapitány kezelt - írják, hogy 1686-tól "semmit sem jövedelmezett, mivel királyi csapatok tartották megszállva."

A fentiek ismeretében természetes, hogy időlegesen a robotkötelezettségek visszaszorulásával kell számolni, a visszafoglaló háboru sikeres előrehaladása mellett is. Ez azt jelenti, hogy mégha vannak is eltérések a szolgáltatásokban, a röghözkötött, a robotszolgáltatással leginkább terhelt paraszti réteg mellett igen változatosak az inkább termény- és pénzjáradékkal tartozók kötelezettségei is.[19]

Az 1692-ben, Várad visszafoglalása után készített összeírás forrásértéke számos kívánnivalót hagy maga után /amelyre már a bevezetőben utaltunk/, ami jórészt magyarázható azzal, hogy háborus események között készült;semmiképpen nem alkalmas tehát a kilencvenes évek változásainak reális bemutatására.[20] Mivel azonban az egész megyére vonatkozó más forrás, amely a birtokosoknak járó szolgáltatásokat is tartalmazná, nem áll rendelkezésre, mégis kénytelenek vagyunk - kellő kritikával ugyan - de ezt az adatközlést hasznosítani. A Várad elfoglalását követő diplomáciai tárgyalásokon az erdélyi területek védelme és megtartása érdekében engedték át Bihar megye jelentős részét a töröknek. Ennek ellenére; bár többszöri korlátozások történtek, a paraszti népesség nem egy, hanem két, sőt esetenként három urat is szolgált; terhei nem abszolut, hanem relativ értelemben, az egyes kötelezettséget előíró részéről csökkenhettek. Az erdélyi hódoltsági adózás bizonyos mértékü visszahúzódása-a bihari területek esetében - vetette fel a török által birtokolt javak megadóztatásának kérdését, s az 1692-ben készült összeírás szerint ezt a törekvést /a korábbi poziciók jó részének megtartását/ sikeresnek kell tartani.

"... Bihar megyének a Köröstől északra eső fele a török hódoltság utolsó esztendeiben általában és rendszeresen adózott magyar részre is." - állapítja meg Szakály Ferenc a törökkori adózást vizsgáló munkájában, a kamarai összeírás adatait elemezve. Ő egyenesen úgy véli /s ezzel a forrás kritikáját is árnyaltabbá teszi/, hogy még a Bihari hegység és a Béli hegyek közé eső területen is van lehetőség a magyar fél számára a legkönnyebben hozzáférhető adózási forma, a summás adózás révén a járadékok megszerzésére. Állításának bizonyítására az 1660-as évek végéből származó urbáriumot idéz.[21] Mivel azonban az 1692-ben felvett adatok szerint /ahol pl. a falvak elpusztulásának vagy elnéptelenedésének évét is közlik/ a visszakövetkeztetés lehetősége csak helyenként éri el vagy haladja meg a 20 évet /általában 10-12 évig pon-

tosítják a közlendőket/, ezt az állítását csak a feltevés szintjén tarthatjuk helytállónak. Nézetünk szerint valóban az összeírást közvetlenül megelőző időszak helyzetének jelzésére, s nem a Várad eleste utáni egész időszakra vonatkozhatnak megállapításai. Az 1692-es év egyébként sem jelenti a közvetlen hadakozások végét a megye lakossága számára. A török még 1693-ban és 1694-ben is végigdúlja, felégeti a terület egy részét.[22]

A *töröknek* a helységek jelentős része szolgál, csak az ő számukra írják a szolgáltatásokat 39 településen, ami török dézsmát és taksát /censust/ jelent általában /Sason írtak még ajándékról, néhány helyen vajról is./ Az egy összegben fizetett megváltást csak néhány helyen: Dancsháza /60 magyar forint/, Bajom /100 magyar ft./ és Szerep/ 30 ft/, Pelbárthida /25 ft/, Hencida /50 ft/ stb. /összesen 16 településen/ említik. A *töröknek* és a *földesúrnak* nyújtott egyidejű adózásról 61 faluban /ebből az összeírás időpontjára harminchét elnéptelenedett, lerombolt/ tesznek említést az összeíróknak, s 17 esetben írnak hármas adózásról, tehát még az erdélyi fejedelemnek is, mint a kincstári jövedelem felhasználójának teljesített szolgáltatásokról. A hajdutelepüléseken túl még az utóbbi számon kívüli az a 16 község, amely a *fejedelemnek és töröknek* szolgál egyidejüleg. A belényesi vidék 12 faluja pedig *csak az erdélyi fiscusnak* ad bányában és a gurányi fürészmalomnál teljesítendő robotot.[23] Ez utóbbi tény arra utal, hogy a bihari vidék valóban részévé vált a hódoltságnak, ha csupán ez a kis terület őrizte meg török adó alóli mentességét. Nézzük meg a töröknek és a földesúrnak tartozó falvak helyzetét:[24]

| | Töröknek | | | Földesúrnak | | | |
|---|---|---|---|---|---|---|---|
| Település | dézsma | taksa | kilenced | robot | taksa | ajándék |
| 1. Papfalva /D/ x | + | 10 ft | helyett 3 éves ökör | + | - | - |
| 2. Kisláz/D/ | + | 10 ft | + | + | - | - |
| 3. Szt. Lázár /D/ | + | 5 ft | + | + | - | - |
| 4. Sánci /D/ | + | 4 ft | + | + | - | - |
| 5. Jankafalva | + | 90 Mft | + | évi 10 nap | - | - |
| 6. Tóti | + | 30 Mft | + | + | - | - |
| 7. Köbölkut | + | 30 Mft | + | + | - | - |
| 8. Kéc | + | 30 Mft | + | + | - | - |
| 9. Szalacs | + | 20 ft | + | + | - | - |
| 10. Érkeserű | + | 14 ft | + | + | - | - |
| 11. Mihályfalva | + | 35 ft | + | 25 imperialis | - | - |
| 12. Szt.Miklós | + | 30 ft | + | + | - | - |
| 13. Dragotyán | + | 3 ft/fő | + | + | - | - |
| 14. Várviz/D/ | + | 10 ft | + | 3 éves ökör | - | - |
| 15. Vajda | + | 30 ft | + | 1 imperialis /fő | - | - |

| Település | Töröknek dézsma | taksa | Földesúrnak kilenced | robot | taksa | ajándék |
|---|---|---|---|---|---|---|
| 16. Poklostelek | + | 12 ft | + | 9 ft | - | - |
| 17. Ottomány | + | 50 ft | - | 1 imp/fő | - | - |
| 18. Kiskereki | + | 31 imp. | + | 1 imp/fő | - | - |
| 19. Nagyrábé | + | 130 ft+1 tehén | telkenként 2 tallér | | | - |
| 20. Torda | 30 Mft | - | - | - | 1 tallér | - |
| 21. B.ujfalu | + | +10 tallér | + | - | - | - |
| 22. Szalárd | + | 135 imp. | + | 100 ft | - | - |
| 23. Szt. Imre | + | 75 imp. | 50 ft megváltásokra | | | |
| 24. Bakonszeg | + | 30 Mft | 1 Mft/unius aratri | | | |
| 25. Udvari | - | 60 Mft 60 dénár | 30-40 Mft megv. | | | |
| 26. Báránd | +/vaj/ | 50 Mft | - | - | 1 imp./telek | - |
| 27. Micske | + | 25 Mft | + | 18 Mft | - | - |
| 28. Balelény | + | 15 Mft | + | - | - | - |
| 29. Kuracel | + | 27 Mft | + | + | - | - |
| 30. Köszvényes | + | 22 Mft | + | + | - | - |
| 31. Száldobágy /D/ | + | 5 Mft | + | + | - | - |
| 32. Széplak/D/ | + | - | + | + | - | - |
| 33. Asszonyvására/D/ | - | - | + | + | - | - |
| 34. Véd/D/ | + | 12 imp. | + | + | - | - |
| 35. Kövesegyháza/D/ | + | 3 imp. | + | - | 1 imp. | - |
| 36. Bártfalva /D/ | + | 5 imp. | + | - | 1 imp. | - |
| 37. Bozsaj/D/ | + | 10 ft | + | - | 1 imp. | - |
| 38. Középes/D/ | + | - | + | - | 1 imp. | - |
| 39. Almaszeg/D/ | + | 3 imp. | + | - | 1 imp. | - |
| 40. Kohány/D/ | + | 2 imp. | + | + | - | - |
| 41. Árkos/D/ | + | 2 imp. | + | + | | - |
| 42. Genyéte/D/ | + | 3 imp. | + | + | - | - |
| 43. Éradony/D/ | + | 10 ft | + | + | - | - |
| 44. Monospetri /D/ | + | 6 ft | + | + | - | - |
| 45. Bályog/D/ | + | 16 ft | + | + | - | - |
| 46. Déda/D/ | + | 15 ft | + | + | - | - |
| 47. Szunyogd/D/ | + | 4 imp. | + | + | - | - |
| 48. Sárszeg/D/ | + | 9 ft | + | + | - | - |
| 49. Csanálos/D/ | + | 12 ft | 12 ft és 1 disznó évente | | | |
| 50. Felsőábrány /D/ | + | 13.5 ft, | + | + | - | - |
| 51. Vedresábrány /D/ | + | 13.5 ft | + | + | - | - |
| 52. Sástelek/D/ | + | 5 imp. | + | + | - | - |
| 53. Alsóderna/D/ | + | 5 imp. | + | + | - | - |
| 54. Terje/D/ | + | 4 imp. | + | + | - | - |
| 55. Királyi/D/ | + | 15 ft | + | + | - | - |
| 56. Terebes/D/ | + | 3 imp. | + | + | - | - |
| 57. Közepes/D/ | + | 5 ft | + | + | - | - |
| 58. Szuszafalva /D/ | + | 4 imp. | + | + | - | - |
| 59. Felsőderna /D/ | + | 3 imp. | + | + | - | - |
| 60. Apáti/D/ | + | 15 ft | + | + | - | - |
| 61. Érolaszi/D/ | + | 12 ft | + | + | - | - |

/+D-deserta/

A táblázat világosan mutatja, hogy a pénzszolgáltatás megkövetelése terén a török hatalom vezet, amelynek teljesített tetemes adóhoz képest elenyésző a birtokosoknak járó taxa, vagy megváltási összeg.[25] Ugyanakkor - bár egyet lehet érteni Szakály Ferenccel abban, hogy a kilenced és robotszolgáltatás jelentős - mégis feltűnő, hogy a kifeje-

zetten munkajáradékra kötelezett falvak száma alacsonyabb /62,2 %/ ezen a csoporton belül. A robotnapok számára vonatkozóan csak Jankafalván közlik, hogy az évi 10 napot jelent. A gratuitus labor azonban más források ismeretében sem túlzottan megterhelő: vármunka. fuvarozás stb. Mégis az elnéptelenedett /desertus/ falvak mindegyikében írnak erről a szolgálatról is. Tehát nem lehet eltekinteni attól a lehetőségtől sem, hogy a felszabadító háború jelentette zürzavart is felhasználták a lakosok az elmenekülésre. Közelebb vihet bennünket a probléma megértéséhez a deserta sessio jelentése. A székelyhidi uradalom egyik 1601-ben készült összeírásában, ahol jelentős számban tüntetett fel a conscriptor deserta telkeket is az egész és féltelkek mellett, a rajtuk lakókat név szerint közölte, valamint megjegyezte, hogy pl. Diószeg mezővárosban a tizenkettőből hatnak, Jankafalván a tizennégyből tíznek szőlőföldje is van.

Dávid Zoltán - Hajduhadház példáján - egyenesen olyan értelmezést ad a "deserta" fogalomnak, hogy azt arra az esetre használták, amikor "a helység lakosságát az állami adófizetés alól felmentették."[25/a]

Éradony a Károlyi család birtokába tartozó jószág része volt. 1702-ben a népesség 3/4 részét már szabadmenetelű "idegen" taksás alkotta, akik az ajándékok és természetbeniek szolgáltatásán túl "mindössze 1-1 tallérral - azaz 2-2 német forinttal - adóztak, az úrnak legfeljebb önszántukból és nem erőltetésből dolgoztak", szemben például az éradonyi örökös jobbágyokkal, akik minden második héten robotoltak.[26]

Mihályfalva 1695. évi urbáriumából kiderül, hogy 40 forint az összes adójuk, egy 1697-ből származó közlés pedig a magyarázatot is adja: valamennyien jövevények, egyetlen örökös jobbágy sincs közöttük, akik "a kilenceden kívül csak 1 imperialis tallérral adóztak, vagy helyette 12 napot szolgálnak a földesurnak."[27]

Az említett példák is arra utalnak, hogy a pénzbeli tartozáskielégítés /Bihar megyében/ nem haladt jelentősen előre a földesúri terhek esetében, aminek oka feltétlenül lehet az a tény, hogy nem önmagában a török uralom, hanem a 80-as évek hadi eseményei késztetik menekülésre a lakosokat, nehezítik meg végletesen a természetbeniek begyűjtését stb. Amíg tehát a birtokosnak lehetősége van a szolgálatokat ellenőrizni, beszedni, a munkát felhasználni, ehhez folyamodik, különösen, amikor a váradi törökök ilyen jelentősen megterhelik pénzbeli adózással a lakosokat. A 10-12 napi robotkötelezettség évente nem mondható magasnak /bár ennek részletezésére a forrás valóban nem nyújt elegendő lehetőséget/, hiszen Bihar megyében jó fél évszázaddal később, 1750-ben kell olyan statutumot hozni, amely szerint "nehogy a földesurak 12 nap munkán és egy császári aranyon alul egyezzenek meg jobbágyaikkal."[28]

A birtokosok tehát nem változtatják meg alapvetően adóztatási szokásaikat a török hatalmi terjeszkedés következtében, a három felé adózó községeknél is ez a tendencia figyelhető meg. /Száldobágyon jegyzik meg, hogy Szilágysomlyó váránál teljesítik a közmunkát, illetve Margitta ad a kilenceden felül 35 ft-ot robot helyett./ A török hatalom innen 1201 Mft jövedelemhez jut, s csaknem mindenünnen /12 helységből/ dézsmát is vesz, míg az erdélyi fejedelem csak 386 ft-ot hajthat be. Margittáról jelzik, hogy nemesei katonai szolgálattal tartoznak Erdélyhez. Jellemző viszont, hogy amely falvak földesura a fiscus /tehát közvetlenül a fejedelemséghez tartoznak/ a pénzbeli terhek mellett előfordul a robot is /Hegyközpályi 17 Mft/; vagy a kilenced /Székelyhid 35Mft/, illetve több helyen kilenced és robot /Mérág, Belényes, Léta/; általában azonban csak robotolnak /Lázur, Pojána, Segestyel, Felsőkimpány, Henkeres, Rézbánya, Kimpány, Fonáca/. Az utóbbi falvak ezen kívül csupán dézsmát adnak a töröknek, más szolgálattal nem tartoznak. Az erdélyi fejedelem mindenképpen kénytelen visszavonulni, 438 Mft jövedelme igazán csekélynek mondható a török 2884 Mft. és 50 krajcár pénzbevételéhez képest /ami természetesen a körülmények ismeretében csak hozzávetőleges lehet/ - ebben az összevetésben 15 %-a az utóbbinak.

Jelentősebb pénzbeli adózást Diószeg mezőváros esetében jegyeztek csupán fel az összeírók, amelynek lakói előbb fegyverrel szolgálták az erdélyi fejedelmet, majd 1000 ft-on váltották meg összes terheiket. Kólynál tudósítanak még robot és kilenced - váltságként 40 ft-ról és 40 ft taksaösszegről, valamint Kerekegyház fizetési kötelezettségeként említettek 20 ft-20 ft kilenced és robot megváltást.[29]

Bár az összeírás alapvetően a hódoltság utolsó éveinek állapotát tükrözi, a török elvonulta utáni helyzet némi hatását is látni engedi. A Csáky László birtokában lévő Apátiban Várad visszafoglalása után 15 Mft adóról és terményjáradékról tesznek említést, külön kiemelve az időpontot az előző időszaktól. Több helyen a tizedszolgáltatás változásaként tüntetik fel, hogy immár őfelségének kell adniok, /Báránd, Udvari, Bajom, Ujfalu, Bakonszeg, Konyár, Derecske, Bakósárand és Mikepércs/ Derecskének,Ujfalunak egyenesen a kilencedet és a tizedet kell a váradi püspöknek elküldeni. Ez az utóbbi tény figyelmeztet arra, hogy a bihari hajdútelepülések, amelyek ugyan még az összeírásba is bevétetik, hogy csak az erdélyi fejedelemnek tartoznak szolgálattal, a török fennhatóság alatt ezt a privilégiumot a maga teljességében már nem tudták érvényesíteni, az adózás /legalábbis a török követeléseinek teljesítése/ fokozatosan rájuk is kiterjedt. A hajdúkérdéssel kapcsolatos, és a problémával is igen alaposan foglalkozó történeti munkák feltárták e változások okait. Nemcsak arról van itt szó, hogy a XVII. század második

felére már nem alkották az erdélyi fejedelmi sereg egyik ütőképes magvát, mint Bethlen Gábor, vagy a Rákócziak alatt /hiszen ehhez a paraszti életmód átvételén kívül a fejedelemség igényeiben bekövetkezett változások is közrejátszottak/, hanem arról is, hogy a hódoltsági terület előrehaladása, a váradi törökök tevékenysége és követelései is jelentős hatást gyakoroltak rájuk. 1664-ben a szentmihályi hajdúk voltak azok, akik földesurukhoz, gróf Csáky Istvánhoz fordultak, s a katonai kötelezettségek teljesítése helyett évi 2-2 tallér fizetésében egyeztek meg "mivel hogy Istennek hazánk romlására béhozott pogányok igája miatt ebbéleni állapotjok szerént nem szolgálhatnak." Rácz István a hajduk XVII. századi történetéről szóló munkájában a magánföldesúri hajduk első ilyen jellegű megnyilvánulásaként értékeli esetüket, amely mintegy jelzi a többi bihari hajdútelepülés előtt álló lehetőségeket is.[30]

A felszabadító háború után a kamara kezelésébe kerültek, ami magyarázza, hogy 1696-ban a Bihar megyére kivetett "adónak csaknem felét, 9270 forintot Derecske, Kaba, Bajom, Berettyóújfalu, Komádi, Konyár, Bagos, Mikepércs, Sáránd, Félegyháza és Bagamér" terhére rótták ki, a megye tehát fennhatóságát érvényesíteni tudta.[31] A királyi tized[31/a] fizetése mellett 1685 óta az állami adó érvényessége is kiterjedt rájuk.

A magánföldesúri hajdútelepülés, Szentmiklós példája szerint változott azoknak a hajdúknak sorsa is, akik új helyre települtek át, hiszen a birtokos már nem a fegyveres szolgálatra, hanem a pénzfizetésre tartott igényt, még akkor is, ha a lakosok kollektív nemesi címük igazolására is képesnek mutatkoztak, mint Báránd esetében. Itt, valamint Tordán /ahol földjük nem volt a hajdúknak/ s Bajomban is taksaadásra kényszerültek.[32]

A hajdúk helyzetére mindenképpen hatást gyakorolt az a tény is, hogy bár az erdélyi politikusok mindent megtettek a vármegye megtartására, a helyi nemesség I. Lipóttól már 1687-ben külön főispánt kért /szeptember 22-én tartott szentjóbbi gyűlésükön/, s Benkovich Ágoston váradi püspök 1688 februárjában történt kinevezésével megtette az első lépéseket a fejedelemségtől való elszakadásra. 1696-ban a királyi adószedőket befogadta a tisztikar, a gubernium törekvése viszont ezzel egyidejüleg eredménytelennek bizonyult a porták összeírására, mivel az ő dicatorai "Biharba nem admittáltattak."[33] Az 1698. évi erdélyi országgyűlésre már nem hívták a megye követeit, igaz, 1700-ban a gyulafehérvári országgyűlésen ismét felvetődött legalább a partiumi adó beszámitásának kérdése, de Lipót elutasította a kérést.[34] Ellenben még ugyanebben az évben a hajdúvárosok összeírására szólította fel az uralkodó

Bihar megyét, ugyanakkor hivatalosan felmentve őket az erdélyi fejedelemnek nyújtott hadi szolgálat alól s kimondva: "... jobbágyi szolgálattal ne terheltessenek .. csak... ha jobb viszonyok közé jutnak, a szokott taksát is fizessék meg."[35]

Akkor pedig, amikor az adósságok rendezése miatt a kamara Eszterházy hercegnek, az ország nádorának adta zálogbirtokként a hajdúvárosoka /derecskei uradalom/, sorsuk perspektiváját gyakorlatilag is nagyon hasonlóvá tette a magánföldesúri hajdúkéhoz.[36] A Rákóczi szabadságharc alatt minden bizonnyal a kiváltságok megerősítésének lehetősége vitte őket hadba, s bár Tépe már 1703-ban oltalomlevelet kapott, az egyetlen Diószegen kivül nem nyert senki közülük kiváltságlevelet. /Bizonyitani egyenlőre ezt sem lehet./

A hadra foghatók száma is erősen csökkent, bár 1704-ben csak a diószegiek közül 153 gyalogos és lovas hajdú állt Bóné András ezredébe. Károlyi Sándor az 1705 június 10-én Gyula alatt kelt levelében az össze bihari hajdúkatonát nem tette 300-nál többre, s úgy vélte: "talán jobb volna meghatározni, mennyi számú lovast állítsanak."[37] A katonai szerep ismeretében nem is mutatkozott tehát indokoltnak a külön irásos privilégiális levél kiállítása, aminek a szatmári békekötés után egyébként sem vették volna a hajdútelepek semmi hasznát.

Az 1692. évi összeírástól a XVIII. század második évtizedéig csupán mozaikszerű adatokkal rendelkezünk általában s a szolgáltatásokkal kapcsolatban is. Ezekből az információkból az tűnik ki, hogy a birtokosok a terület népességét kedvezményekkel igyekeztek gyarapítani /erre vonatkozó néhány példát már idéztünk/ s a mentességek, immunitások köre a birtokok igazgatásában szerepet vállaló jobbágyokra is mindinkább kiterjedt. Ha a régi lakosság a robotkötelezettséget megőrízte is, a jövevények általában a taksás, summás állapotba kerültek, ahogyan ez a felszabadító háború után a szatmári, szabolcsi, de a zempléni és borsodi területeken egyaránt előfordult. A bihari falvak közül /az eddig említetteken kívül/ Nagykereki, Keresztes, Hencida esetében jeleznek csupán taxát, kilenced és egyéb szolgálat nélkül.[38]

Az ecsedi uradalomban 1686-ban készített conscriptio szerint /melynek részét képezték a bihari Pocsaj várhoz tartozó falvak is/ írnak ugyan össze lakosokat, de többnyire azt is feljegyzik: "Nunc totaliter deserta".

| | | |
|---|---|---|
| Kéc: | 13 összeírt - | 20 deserta sessio |
| Vedresábrány: | 11 összeírt - | 5 deserta sessio |
| Felsőábrány: | 3 összeírt - | 3 deserta sessio |
| Genyéte: | 5 összeírt | 4 deserta |
| Déda: | 5 összeírt | 5 deserta |

Őszi és tavaszi vetés terméséből, sertésből, méhből, gidából tartoznak dézsmával, szükséglet szerinti robottal, az ünnepekre 1-1 tyukkal. Déda esetében írnak bizonyos módosulásról, ahol sertésből és borból adják a kilencedet.

Az uradalom a Rákócziak birtoka, 1688-ban, alig két évvel később Kécen 6 olyan lakost írnak össze, aki 12 napos szolgálattal tartozik, és Dédán említenek még egy-egy hasonlóan robotolót. Dizsér faluban - ahol a család részbirtokos -, "oláhok" laknak, akik juhval tartoznak, illetve az ünnepekre adandó tyúkot 9 ft-al megváltják.

Némiképpen növekszik az összeírtak száma is, Kécen megkétszereződik /26 fő/, Felsőábrányban, három helyett 4 családfő szerepel, Gényétén pedig tízre emelkedik a számuk. Vedresábrány 4, Felsőábrány 1 és Kéc 2 lakosáról jegyzik meg, hogy másutt birtokol.[39] Nem írnak azonban a betelepülők más szolgáltatásairól, így feltételezhető, hogy a régi lakosok visszatelepüléséről van szó.

Benkovich Ágoston pedig, aki 1692-ben, Várad visszafoglalásának évében tudta püspöki hivatalát elfoglalni, királyi leirat kiadattatásával kívánta az irányítása alá került települések népét "visszaédesgetni", amely szerint "a visszatérő lakosokat az adó, közmunka s katonatartás terhe alól két-három évre felmenti, s ezenfelül biztosítja, hogy harmincadot és vámot is nem kétszeresen, hanem csak egyszeresen fognak szedni tőlük."[40] *Székelyhidon* 1699-ben vagy természetbeni /szőlő és gabonakilenced/ és 1 imperiális tallér, avagy e helyett 12 nap szolgálat az újonnan települtek kötelezettsége. *Nagylétán* a betelepülők iránti engedmények a visszatért 16 örökös jobbágy terheit is befolyásolták, ugyanis csak kilencedet és 1 imperialis tallért követeltek tőlük, az uradalom többi falvában viszont az örökös jobbágyok robotszolgálata mégcsak nem is meghatározott. A könnyítések oka mindenütt azonos "félő, hogy a lakosok, mivel főként jövevények, eltávoznak, ha súlyosbítják közmunkájukat."[41]

Néhány helyen a település helyének megváltoztatásáról is írnak a háborúk és "a kuruc világnak alkalmatlansága miatt", mint pl. Büki, Dízsér és Szunyogd határai esetében. Egy 1741 júl. 24-én kelt tanuvallomási jegyzőkönyv szerint, a kuruc világ előtt az országút mellett volt a falu /Lüki/, a szunyogdiak is 16 évig az eredeti faluhatárban, de másutt építettek maguknak házat, a dizséri lakosok házhelye pedig valamikor "nagy cserés erdő volt." A leírás alapján a szabadságharc alatt irtották ki házhelynek az erdőt és így olvadtak egybe a faluhatárok. A változás olyan jelentős, hogy a Lüki út helyén a leíráskor már tengeri földet tudnak, az írtás után keletkezett szőlőföldek viszont a későbbiekben mind dézsmakötelesek.[42]

Előfordul a terhek szigoritása is. Gróf Grosfeld császári generális, aki 1697-től Diószeg új földesura volt, nem élt a könnyítések eszközével, sőt a kocsma, mészárszék és malomjövedelmek lefoglalása mellett még majorságot is kialakitott, s "a szegény emberek földébe sokat el vött". Nem véletlen, hogy éppen Diószeg környékén olyan eredményes Bóné András szervezkedése a szabadságharc előestéjén.[43] A kamara váradi udvarbírójának Kerekes Jeremiásnak arról panaszkodtak pl. Szentandrás lakói, hogy az eddig használatukban lévő Megyeri pusztát a váradi káptalan elfoglalta. Mivel a lakosok a pusztát nemcsak legeltetésre használták, hanem "ottan szántottunk - vetettünk, és azáltal Vicarius Urnak /a váradi káptalan vicariusának/ nagy hasznát hajtottunk", ez a változás jelentős veszteség. A tiltakozás fenyegést is tartalmaz: "utoljára is el kellene valamerre mennünk" - irják.[44]

A Csákyak viszont - ahogy a XVII. századi bihari birtokosok több hasonló esete is tanusitja - különleges kedvezményben részesitették a nehéz időkben számukra hasznos szolgálatot ellátókat. 1698-ban Csáky László nemcsak hogy a jobbágyi állapotból szabaditotta fel margittai udvarbiráját Kovács Jánost, fiaival egyetemben /s minden vagyonával/, hanem a Mondra hegyen és a Fogas hegyen lévő majorsági szőlőből is nekik adott hármat, "s onnan nonat, mind decimát nékiek el engedtem." A manumittáláson felül armalis hozásához is hozzájárultak , de a család kötelességévé tették a jövőre nézve is az udvarbirói hivatal viselését.[45] Éppen az utóbbi okozott azonban közöttük problémát, alig két év múlva ugyanis Kovács Jánost elfogatják, Szurdokra viszik és ott fogságban tartják. Az eljárást valószínűleg a grófi család sem tartotta teljesen helytállónak, mindenesetre két év szőlőterméséből juttatott 50, illetve 70 cseber bor ellenében felszabadították őket az udvarbirói tiszt viselésétől, kikötve, hogy a lefogatás miatti kellemetlenségeket nem hánytorgatják fel. Viszont cserébe a nemeslevél és a szabadságok érvényben maradhatnak.[46]

/A török háború a birtokosokat esetenként még ennél is jelentősebb lemondásra késztette. Komjáthy Zsigmond például a debreceni Pósalaki Jánosnak /a város nótáriusának/ adta Kiskágya falu felét /amely addig is nála volt zálogban/, mert a török rabságból csak a sarc igéretével szabadulhatott, segitséget pedig egyedül Pósalakitól kapott. Az adomány létjogosultságát azzal is indokolta Komjáthy, hogy hiába volt a nótáriusnál a birtok "a zálogositott portiót sem igen használhatta a háborus időkben és még ő adott a nyomorult cselédek táplálására."[47]/

Ugyancsak még a háborus időben, 1696-ban[48] kelt az a Bihar vármegye közgyűlésén hitelesített manumissiós irat is, amelyet Melith Pál

állított ki a Diószeg mezővárosban lakó Nyiri János és fia, valamint maradékai számára. Nyirinek, aki a kiváltságoló apjának jobbágya volt, bizonyos kötelezettségnek kell eleget tennie: "...énnekem hat Eökre közül két Eökret választva ide adgya. Azonkívül az reánk jövő Szüreten ezen Esztendőben tisztán szürt, jó ízű és dézsma után meg forrott kilencz öreg Cseber bort fog adni nekem ezen Manumittációért". A birtokos szemmel láthatóan kényszerhelyzetben cselekedett így, hogy a már jelentősen meglazult kapcsolatból neki is származzanak előnyei, ezért még azt is megengedi, ha ezen Esztendőben Pogány ellenség előt el futunk" az általa kívánt bort jövőre kell a Nyiri családnak megküldenie.

A könnyítések, a robotkötelezettségen belül viszonylag alacsony robotnapok száma mindenképpen kapcsolatban állt a jobbágyi teherbíró képességgel /bár alapvetően a földesúri szükséglettől függött/. Ennek változását a megyén belül a XVIII. század elején sem tudjuk - a források hiányai miatt - megadni. A szórtan előforduló esetek azonban mindenképpen igazolják e feltételezést. Az ecsedi jószághoz tartozó Kéc 1708-ban készült felmérése szerint, a falu jövevény lakosai a tizenkétnapos éves robotot, egyformán "gyalogszerben szolgálják, marhával nem szolgálnak."[49] Ez viszont azt jelenti, hogy az örökös jobbágyok kötelessége a szántás, ami a majorsági gazdaságok kialakításának sajátos korlátja is maradt.

Az 1703-ban Eszterházy nádorhoz került derecskei uradalom falvaiban viszont előnyösebbnek mutatkozott a taksafizetés helyett /5998 rénes forint 40 krajcárt követelt a hajdútelepektől a herceg/, hogy az adót marhában róják le. A birtokosi követelésnek azonban nem tettek teljes egészében eleget, hiszen csupán 1703 elején adtak marhát, később a szabadságharc végéig semmit sem fizettek.[50]

A török elleni hosszú háború közben az udvari kamara az újonnan elfoglalt területekről kívánta a hadakozáshoz szükséges költségek legalább egy részét előteremteni. Bihar vármegye nemesi közgyűlése 1693 julius 14-én Derecskén összesen 2453 rénes forint adót vetett ki 97 település lakóira. Már a következő évben a Diószegen tartott congregátió Sántha Ferenc kerületében /Érmellék/ az előző évi 819 Rft helyett 1086, Borbély Jánosában /Várad és Élesd környéke/ pedig az előző 466 Rft helyett 888 Rft-ra emelte az adót. Az 1687. évi országgyűlésen ellenállási jogáról is lemondó magyar nemesség az adózás új rendjére vonatkozó elképzeléseknek sem válhatott megakadályozójává. 1696-ban a megyék és városok képviselőinek jelenlétében hoztak Pozsonyban döntést az ország népességének összeírásáról, az ennek lezajlása utáni nádori concursus azonban - éppen a felmerülő hiányosságok és a nem egyértelmű végrehajtás

miatt - ennek mellőzésével írta elő a megyékre kivetett adót.[51] Bihar megyében - ahogyan a hajdútelepülések esetében már utaltunk rá - ez igen jelentős összegnek bizonyult, olyannyira, hogy 1698-ra már módosították - mérsékeltek rajta /több helyen csaknem felére/, feltünő azonban, hogy a vármegyei protocollumban fennmaradt, s a településekre kivetett összegek még így is messze túlszárnyalták a kuruc szabadságharc után 1711-ben kivetett értékeket. A vármegyei jegyzőkönyvek protocollumának első kötetében a kivetett összeget 25 ezer rénes forintnak mondják, a településenkénti kirótt összegek azonban ennek kétszeresét 51 664 Rft-ot jelentenek. Az 1698-ra módosított összeg 20 115, ami a valóságban az összegezés szerint 21 161 Rft. Mindez az 1711-ben a diószegi vármegyei congregation kirótt 12 ezer forinthoz képest még mindig igen magas összegnek tartható. /1969-ban 244, 1698-ban pedig 165 településre vetik ki az adót, az utóbbi évből feltünő módon éppen az egyházi birtokok hiányoznak leginkább./ 1697-ben a településektől még 1000 kassai köböl gabona beszolgáltatását követelték;[52] elmondható tehát, hogy ez a vármegye - az 1692. évi összeírás adóértékei szerint is - helyenként igen erőteljesen vett részt a felszabadító háború költségeinek előteremtésében.

b/ Paraszti szolgáltatások a szatmári békétől az úrbérrendezésig

Az 1711. év nemcsak a politikai események, az önálló államiság kérdésében tekinthető határvonalnak, hanem az ország berendezkedési lehetőségében is. Ami az országos politikában a továbbiakban az országgyűléseken konkretizálódott, egy-egy megye, birtok esetében a gazdálkodási lehetőségek változásaiban jelentkezett. A háborús időszak, a szabadságharc alatti állandó készenléti állapot után ez a korszak immáron valóban a békés termelőmunka elindulását hozta.

A század első felében azonban még néhány esemény gátolta a konszolidálódást. Pl. a tatárbetörés 1717-ben, valamint a megyében is jelentős emberveszteséggel járó pestisjárvány. A tatárok kelet-megyerországi pusztítása alkalmával az elhurcolt 562 nemes személy és 902 paraszt közül 30-40 %-a került csak vissza.[53] A pestisjárványnak Biharban 34 900 személy esett áldozatul.[54] A következmény az, hogy meghosszabbodott a szükséglet a vándorló jobbágyok befogadására, s a kötelezettségek elviselhető szinten tartásával lehetetlenné vált a paraszti szolgáltatások jelentősebb emelése.

1712-ben, amikor a herceg Eszterházyak szerződést kötöttek bihari uradalmuk népeivel, elsősorban pénzjövedelemhez kívántak jutni, hogy azt a Károlyi gróftól kapott kölcsönök visszafizetésére fordítsák. Az összeg azonban kevesebb mint az 1703. évi követelés volt: 3500 forint, melynek fejében ígéretet tettek egyrészt arra, hogy "jobbágyi igával" nem terhelik őket, másrészt lemondottak a haszonvételekről és a kilenced behajtásáról is. Viszont a herceg marhahajtókat kért tőlük, s ujév idején fácánokat és egyéb vadmadarakat kellett ajándékozniuk. A települések kötelezettségeit gyarapította az udvarbíró természetbeni ellátásának biztosítása és a házkarbantartás megváltása, valamint 18 szekér széna is. Cserébe viszont Feketebátor és Sas pusztákat használhatták.[55] A szerződés látszólag kedvező lehetőségeket jelentett. Ahhoz képest azonban, hogy korábbi hajdútelepülésekről volt szó, ez a lépés, a contractus szerinti adózás megkezdése, egyenlővé vált a korábbi kiváltság feladásával, mégha az a tény csak később vezetett is a nevezetes hajduperhez.[56] Mindenesetre ettől az időponttól az úrbérrendezésig az uradalom falvai szerződés szerint szolgáltak, amelyek az eredeti megállapodás szövegén és így a tartozások körén módosítottak. Elsősorban a pénzterhek növelése és az ennek ellentéteként hasznositható haszonvételek szűkítésével. Már az 1714. évi szerződésben felvetődik a puszták visszavétele. Ezeket azonban a következő évben a jobbágyvándorlás miatt ismét használhatják. Ugyancsak terheiket növeli az udvarbíró pénzbeli fizetésének kötelezettsége /100 ft/ is. A két már említett pusztát lakosokkal telepítik, s 1725-ben kötnek velük külön egyezséget, a szolgáltatásokat azonban ők is megválthatják.[57] A század első felében /1745-ig/a pénzjáradék mellett az ajándékként beszolgáltatandó fácán és teknősbéka, az alkalmazottaknak járó - elsősorban termény-járadék és a marhahajtási kötelezettség jellemezheti a birtok tartozásait. A pénzjáradék döntő többsége, az évi taxa összege már 1714-ben 5000 ft-ra emelkedett, és 1721-1745 között kb. 6000 ft, hosszú időszakon át viszonylag azonos szintet mutat.

Az uradalom egészére kivetett, contractus szerinti összegek azonban relativ személyenkénti bontásban kedvezőbb helyzetet jeleznek, ugyanis a hosszabb időegységre meghatározott - összegében azonos - pénzteher a családszámok emelkedése miatt, a megállapodás idejétől távolodva csökkenő tendenciát mutat.[58]

A birtok népei az úrbérrendezéskor is szabad menetelüeknek vallják magukat, a század első felének változásai, népességmozgása közben is kedvező helyzetben vannak, korábbi hajdútelepülés mivoltuk pedig a "jövevények", a szabad költözési joggal rendelkezők fölé emeli őket.


A derecskei uradalom
megyehatár
KABA mezőváros
Sas falu
Sáránd
Bagos
KABA
DERECSKE
KONYÁR
Felegyháza
Göbölyön
BERETTYÓÚJFALU
NAGYBAJOM
Berettyó
Sas
Szoky Város
Komádi
Szentmiklós
Zsadány
SZALONTA
Mékkerék
Fekete Körös
Feketebátor

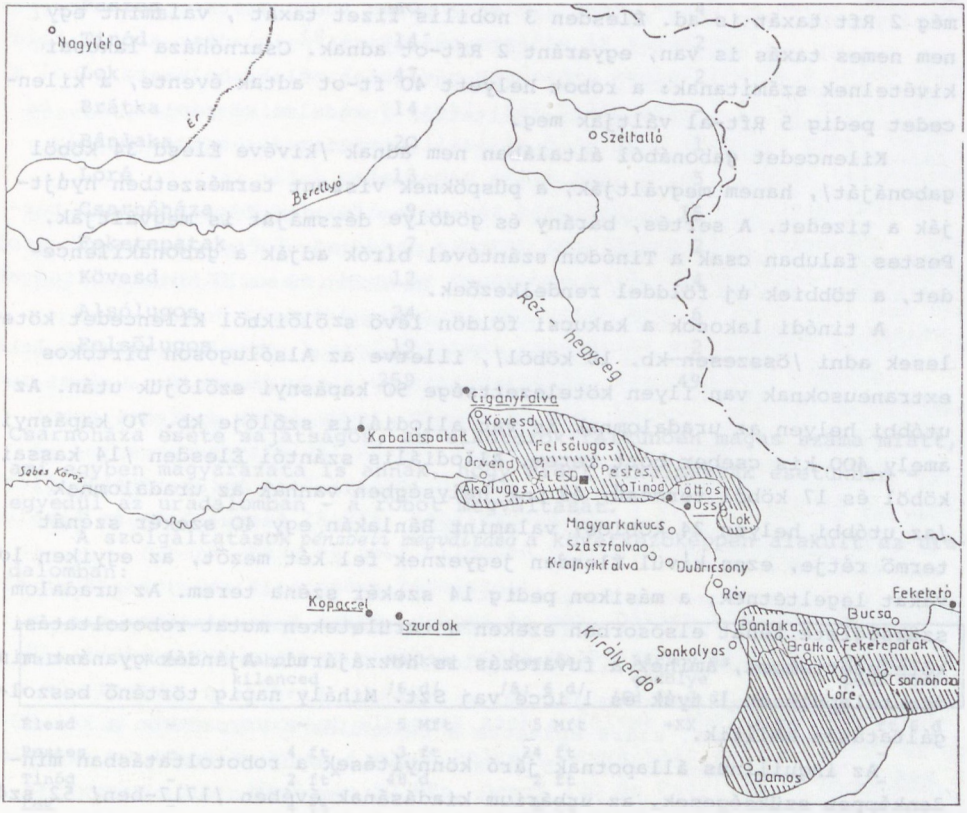
Szerencsésnek mondható, hogy ez az állapot Eszterházy törekvéseivel is összeegyeztethetőnek bizonyult. A nádor azonban az ország egyik legjelentősebb vagyonú birtokosa, a bihari településektől nyert szolgáltatások a birtokkomplexum egészében kapták meg sajátos helyüket.

A megye többi birtokosa vagy az uradalom kialakitásával volt elfoglalva, mint a katolikus egyház, amely az elvesztett pozíciói visszaszerzésén fáradozott, s mint megyéspüspökségi központ, helyben kellett berendezkednie /de hasonló a váradi káptalan stb. helyzete7; vagy viszonylagos kontinuitást élvezett, mint a váradi kincstári uradalom, de jelentős azon birtokok száma is, ahol már a század első felében zálogbirtokosok tünnek fel. Ez utóbbiak közé tartozik a Bánffy család is, akik 1692-ben még csupán Dámost, a puszta Rétszentmiklóst és Bajom mezővárost birtokolták, illetve Bánffy György Belényes vidékén Gyigyisén, Köszvényes, Petrilény és Rieny román lakosu falvakat. 1698-ban azonban Aspremont grófnétől /Rákóczy Julia/ ötvenezer forint zálogösszegért megszerezték az ecsedi uradalom egy részét, és Rákóczi Ferenc is náluk zálogosította el a magáét. *Bánffy György* ebből a szatmári béke után csak az Aspremont javakat tarthatta meg, de nem látva annak jövedelmezőségét, már 1722-ben szivesen továbbadta volna Károlyi Sándornak: "Gróf Bánffy György öcsém is köti rám az ecsedi jószágbeli portióját" - írta a gróf egy feleségének szóló levelében.[59] Erdély gubernátora úgy tűnik jó birtokszerzései lehetőségnek tartotta a Kamara szorult helyzetét, s így nyerhetett 1717-ben beiktatást a sólyomkői /kamarai/ uradalomba.[60] Valószínűleg az átadást előzték meg azok a felmérések, amelyek 1713,1715 és az 1717. évből az uradalomra vonatkozóan fennmaradtak, s tartalmazzák a jobbágynépesség szolgáltatási kötelezettségeit is.[61] 1713-ban a 12 falu közül több esetben írta Trencsényi Ferenc váradi jurátus, hogy "semmi szántóföldet nem bírnak..." a telkek után "választották le a kaszállót és a termésre való földet, azt művelik, így szegényen élnek"[62]. 1713-ban 95 haereditariust /örökös jobbágyot/, 6 advenát /jövevényt/ és 8 inquilinust /zsellért/ írtak össze. Kilencedet, szükség szerinti robotot /"akinek kötelező"/ adtak, taxát viszont csupán Csarnóháza 6 jobbágyánál jegyeztek fel; 40 magyar forintot. 1715-ben már 165 örökös jobbágyot, 39 zsellért és 12 advenát számolnak, a szolgáltatásokkal kapcsolatban nem írnak változásról. Az 1712. évben készült úrbárium a legteljesebb:

| | |
|---|---|
| haereditarius: | 188 |
| inquilinus: | 49 |
| advena: | 10 |

## A sólyomkői uradalom a XVIII. század elején

(Az OL E 147 Fasc 34 No 1 es No 4 alapján)




megyehatár

Rév Más birtakashaz jutatt falu

Üss! A váradi kamarai uradalomhoz került falu

ÉLESD mezőváros

Lok

1718-ban Bánffy Györgyé lett

Az inquilinusok robotszolgálatát általában 12 napban határozták meg, Tinód és Brátka falunál azonban egyaránt az uradalom szükségletei szerint robotolnak, az inquilinusok a harmadát teljesítik az örökös jobbágyok kötelezettségeinek. Felsőlugos 7 inquilinusa a robot mellett még 2 Rft taxát is ad. Élesden 3 nobilis fizet taxát , valamint egy nem nemes taxás is van, egyaránt 2 Rft-ot adnak. Csarnóháza lakosai kivételnek számítanak: a robot helyett 40 ft-ot adtak évente, a kilencedet pedig 5 Rft-al váltják meg.

Kilencedet gabonából általában nem adnak /kivéve Élesd 34 köböl gabonáját/, hanem megváltják, a püspöknek viszont természetben nyújtják a tizedet. A sertés, bárány és gödölye dézsmáját is megváltják. Pestes faluban csak a Tinódon szántóval bírók adják a gabonakilencedet, a többiek új földdel rendelkezőek.

A tinódi lakosok a kakucsi földön lévő szőlőikből kilencedet kötelesek adni /összesen kb. 18 köböl/, illetve az Alsólugoson birtokos extraneusoknak van ilyen kötelezettsége 50 kapásnyi szőlőjük után. Az utóbbi helyen az uradalomnak is van allodiális szőlője kb. 70 kapásnyi, amely 400 kis cseber bort terem. Allodiális szántói Élesden /14 kassai köböl és 17 köböl termésű/ és Lok helységben vannak az uradalomnak /az utóbbi helyen 24 köblös/ valamint Bánlakán egy 40 szekér szénát termő rétje, ezen kívül Élesden jegyeznek fel két mezőt, az egyiken lovakat legeltetnek, a másikon pedig 14 szekér széna terem. Az uradalom szükséglete tehát elsősorban ezeken a területeken mutat robotoltatási kötelezettséget, amihez a fuvarozás is hozzájárul. Ajándék gyanánt minden településen 1 tyúk és 1 icce vaj Szt. Mihály napig történő beszolgáltatását említik.

Az inquilinus állapotnak járó könnyítések a robotoltatásban mindenképpen szükségesek, az urbárium kiadásának évében /1717-ben/ 52 szökevényt is feltüntettek /ami az ez évben adózók 21,05 %-a/ közölve a tartózkodás helyét és az eltávozás idejét is. Az eltávozók nyomában kilenc egész és egy fél telek marad elhagyatottan, Bánlaka másfél telkét ugyanis már felfogták /ami magában rejti a szolgáltatás elvárásának lehetőségét is/. Pestesen egy Paska Monya nevű emberről feljegyezték, hogy "nem szünt meg része", de jelenleg az erdőben bújdosik. Kocsis Éliásról pedig tudni vélték, hogy "lázadásban semmirekellősködik" Berettyóújfaluban.[63]

| | Adózók | Szökevények |
|---|---|---|
| Élesd | 40 | 6 |
| Pestes | 40 | 4 |
| Tinód | 14 | 2 |
| Lok | 47 | 2 |
| Brátka | 14 | - |
| Bánlaka | 20 | 1 |
| Lóré | 13 | 5 |
| Csarnóháza | 9 | 15 |
| Feketepatak | 7 | 2 |
| Kövesd | 12 | 4 |
| Alsólugos | 24 | 6 |
| Felsőlugos | 19 | 2 |
| | 259 | 49 |

Csarnóháza esete sajátságos, az elkötözők feltűnően magas száma miatt, ami egyben magyarázata is annak, hogy miért alkalmazták esetükben - egyedül az uradalomban - a robot megváltását.

A szolgáltatások *pénzbeli megváltása* a következőképpen alakult az uradalomban:

| Falvak | Robot | Gabona kilenced | Méhkas /6 d/ | Sertés /á: 6 d/ | Bárány és gödölye /6d és 3 d/ | Taxa | Pázsitpénz /6d/ |
|---|---|---|---|---|---|---|---|
| Élesd | - | - | 5 Mft | 5 Mft | +XX | 8 ft | 1 ft 6 d |
| Pestes | - | 4 ft | 3 ft | 24 ft | | | - |
| Tinód | - | 2 ft[x] | 48 d | 2 ft | | - | - |
| Lok | - | 4 ft | | 2 ft | | - | + |
| | | | össz.: | 3 Ft | | | |
| Brátka | - | 2 ft[x] | 60 d | 1 ft 50 d | 3 ft | | 1 ft |
| Feketepatak | - | - | - | 1 ft | - | - | - |
| Bánlaka | - | 3 ft | 48 d | 2 ft | 6 ft | - | + |
| Lóré | - | 4 ft | 36 d | 3 ft | 5 ft | - | 2 ft |
| Csarnóháza | 40 ft | 5 ft | | 1 ft 50 d | 4 ft | - | - |
| Kövesd | - | 2 ft[x] | | 1 ft 50 d | | - | - |
| Felsőlugos | - | | 48 d | 1 ft 50 d | 2 ft | 14 ft | - |
| Alsólugos | - | 4 ft | 36 d | 4 ft | | - | - |
| | 40 ft | 30 ft | 10 ft+76 d | 52 ft | 20 ft | 22 ft | 4 ft 6 d |

[x]= tretinát [64] ad a két falu közösen

XX= Csak a megváltás tényét közlik, összegét nem

Az uradalom tizenkét településén az alábbi két fő tipusba lehet sorolni a szolgáltatásokat:

- Az uraság szükséglete szerinti robot, a gabona, valamint a méh, bárány, gödölye dézsma és a sertéstized megváltása, ezen kivül Szent Mihály napig egy icce vaj és egy tyúk adása /Lok, Brátka, Bánlaka, Lóré, Felsőlugos esetében/. Ezen túl pázsitpénzt[65] is adtak a négy falu lakói /Felsőlugoson nem/. Némi eltérést jelent Élesd helyzete, ahol a gabonadézsmát természetben szolgáltatták /uradalmi központ volt/, és Csarnóházáé, ahol viszont a robotot is megváltották, s Szt. Mihály napkor sem követeltek a lakosoktól ajándékot.

- Szükséglet szerinti robot, a bárány és a gödölye kilenced természetben, a többi dézsma megváltásával, valamint a vaj és a tyúk szolgáltatása /Pestes, Tinód, Alsólugos/. Kövesden hasonló kötelezettségek voltak, csupán a robotról nem tettek említést.

Taxát /telkek utáni cenzust/ általában nem adtak az uradalom lakói, kivéve Élesd taxalistáit és Felsőlugos hét inquilinusát /ez utóbbi településen még azt is feljegyezték, hogy a szükséglet szerinti robot kb. heti 3 napi szolgálatot jelent/.

A tizenkét uradalmi falu nagyobb részében /nyolc esetében/: Élesden, Pestesen, Lokon, Brátkán, Bánlakán, Lórén, Csarnóházán és Alsólugoson található malom.

Ezek közül azonban csupán kettő /Élesd és Alsólugos/ esetében olvashatunk arról, hogy az a falu communitásának használatában van, s ezért az uraságnak tartozik szolgálattal. Élesden a két korábbi időpontból származó úrbárium leírja: a császári katonaság rontotta le a három köves malmot, ezért építette a település a Várpatakon a két köves új malmot, ahol évente 25 kassai köböl gabonát őrölnek az uradalomnak. Alsólugoson pedig felerészben az uradalmi officialis használja, azért 1 Rft-ot fizetnek érte a földesúrnak. A többi falu esetében a lakosok közül fizetnek érte taxát, ezek általában örökös jobbágyok /kivéve a bánlakai Martin Simont, aki zsellérként van összeírva/, a fizetendő összeg 2 Rft évente.[66]

Heti vásárról csupán Élesden írnak, de egyik forrás sem tesz említést róla, ki élvezi a jövedelmet, csupán a tényt konstatálják, azzal a megjegyzéssel, hogy a törökök[67] ott nem árulhatnak. Minden valószinüséggel állítható azonban: a vásárvám a földesuré.

Az 1718-ban a szepesi kamara által készíttetett összeírás a váradi kincstári uradalom 62 faluját és 14 pusztáját vette számba többek között abból a szempontból is, milyen úrbáriális kötelezettségei vannak a falvak jobbágyainak. Az Erőss Gábor szatmári provizorral elvégeztetett

felmérés során az elszökött és a birtok falvaiba beköltözött lakosokat is igyekeztek pontosan megnevezni. Az általános kép a sólyomkői uradalom állapotához nagyon hasonló, még az elvándorlás irányai is Szatmár, Szabolcs, Békés megyéket és a megyebeli birtokosok településeit mutatják. A román betelepülés viszont jelentősebb, amiről a három oláh vajdaság: Papmező, Serges és Töltés megléte is tanuskodik.

A váradi uradalom falvaiban mindenütt meghatározzák a telek utáni cenzust, egész telek után 2 ft-al, fél telek után 1 ft-al tartoztak. Ugyancsak konkrét a robotmegállapítás általános mértéke: egész telek után évi 12, fél telek után pedig évi 6 nap, ennek konkrét teljesítését azonban az igaerő birtoklása és más körülmények is befolyásolhatták.[68] Különbözik az előző, korábban kamarai kezelésben lévő sólyomkői uradalom helyzetétől az is, hogy az ünnepekre való ajándékokkal /amelyeket korábban Papmező környékén pénzzel váltottak meg: 25 dénárral/ nem tartoznak a jobbágyok. A szolgáltatási kategóriák az alábbiak szerint alakulnak a sólyomkői uradalom kategorizálási szempontjait követve/:

a/ Telkek utáni robot, gabona és méh, bárány, gödölye megváltása és természetben szolgáltatandó sertéstized /az utóbbi különbözik a sólyomkői uradalom első kategóriájától/. A hüvelyesek kilencedének váltsága Cigányfalvánál 15 Rft, Kabaláspataknál 4 ft - 12 Rft-ig terjedő összeg. Gabona /búza és zab/ kilenced váltságaként Mezőgyán 50 Mft, Kimpány 120 Mft fizetésére kötelezett.

b/ Telkek utáni robot, gabona és méh, bárány stb. kilenced természetben /a jobbágyok ez utóbbit érzik terhesnek, a korábbi megváltás ellenében/

c/ Külön csoportot alkotnak azok a falvak, ahol a természetbeni szolgáltatások mellett a robot helyett megváltást adtak: Cséffa és Ugra 150-150 Rft, Mezőgyán 50 Mft, Geszt 120 és Fugyi 30 ft összegben.

d/ Még szélesebb körü a megváltás, amikor a robotváltság mellett a malactizedet, valamint a mészérszék és bormérés árendáját is magába foglalja a kifizetendő összeg: Pocsaj esetében 200 Mft, Homorogon 100 Rft. Papmező pedig telkenkénti évi 5 Rft befizetésével minden kötelezettségét megváltja.

A románok lakta települések még ökoradót is fizetnek, a "papmezei vajdaság 40-50 ökörrel tartozik évente, a másik kettő kevesebbel."[69]

Minden bizonnyal összefügg az elvándorlás jelentős mértékével és az ideérkezők megtartásának igényével, hogy időleges könnyítések éppen a legkritikusabb helyzetben lévő települések esetében figyelhetők meg. Mezőgyán korábban szabad költöző lakosai csupán 1 ft földadót fizettek, a mostani összeírás azonban 15 elszököttről emlékezik, jelenlegi lako-

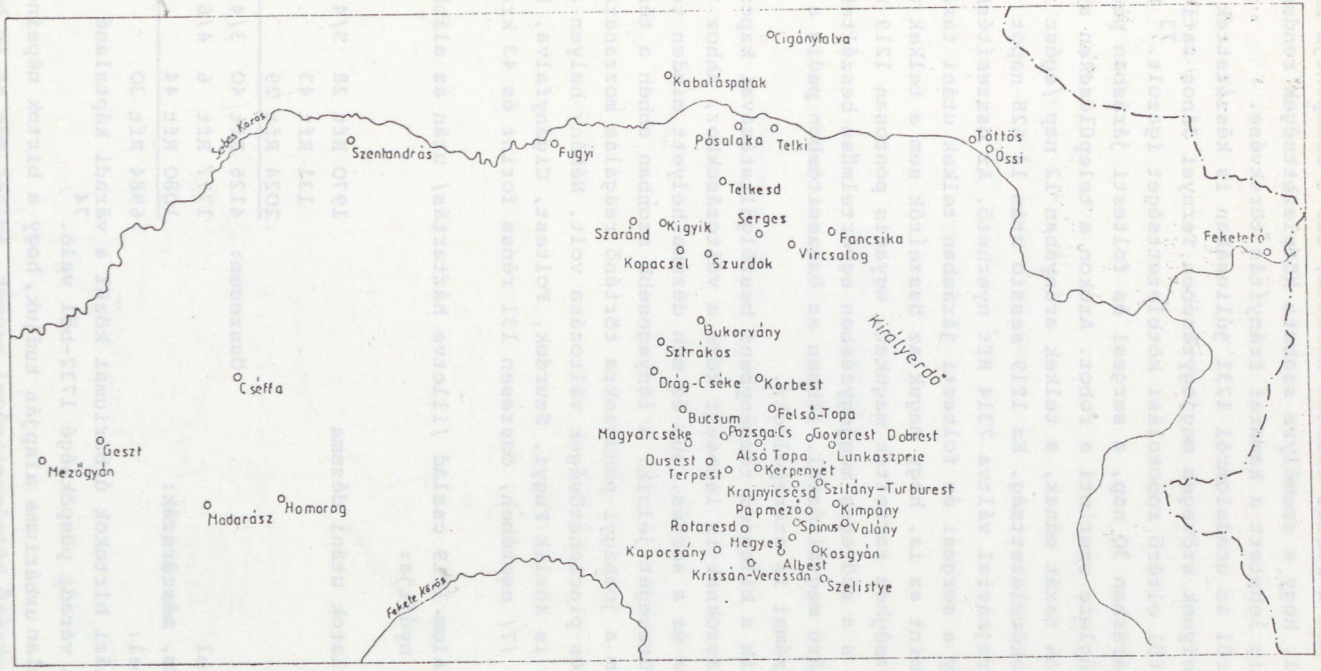
sai pedig a robot és gabona kilenced pénzbeli megváltására kapnak lehetőséget. Feketetón 42 fugitivus ellenében csupán 8 helybenmaradó jobbágycsaládról értesülünk, bizonyos, hogy ezek megtartása és nem a falu távoli fekvése az ok, hogy terménykilenceddel nem is tartoznak. Ugyancsak nem lehet véletlen, hogy a provizor a robotterheken is ott lát könnyítenivalót, ahol a körülmények rosszabbodása keseríti a falu lakóit. Szentandráson például a már említett váradi káptalani vicarius puszta-foglalása miatt írták: "lehetetlen falut tartsunk, mert annyira falunk alá jön határa azon pusztának, hogy egy tyúkunk is kilépvén helyünkbül, azonnal Megyeri pusztában ugrana."[70]

Míg a robotterhek megválthatóságának a kis számú földesuri rendelkezésű földek adják magyarázatát, a kilenced esetében a lakosok ellenkező folyamatról tudósitanak: a korábbi megváltást a természetben adás kötelezettsége váltja fel egyre több település esetében. Feltehető, hogy a robot egy része is fuvarozás, éppen a távoli falvaknál hallunk azonban kézi robotról /a "távoli" jelző itt a Váradtól való távolságot jelölheti/. Mivel sok helyütt tesznek említést az allodium elvadult állapotáról, írtások szükségességéről, szinte természetes, hogy kilenced fejében éppen ezek a földek kerülnek esetenként bérbeadásra. A szepesi kamara által meghatározott szolgáltatások mértéke a cenzus és a robotkötelezettségek esetében, ahogyan látható: egyértelműen a *telek* nagysága volt. Azt, hogy ennek mértékül alkalmazása problémát okoz, maguk az utasítást kiadók látták, hiszen már 1717-ben arra hívták fel a váradi kamarai provizor figyelmét, hogy nem teherbírásuknak megfelelően fognak fel földeket a parasztok "amellett számos jobbágy fiai a munka és a dicák elkerülése végett apjuk zsellérségében laknak, az ilyen jobbágyokat illetően a jobbágyfiakat kényszerítse pusztatelkek felvételére és bizonyos mentességi idő után robotra és dicaadásra."[71]

A probléma azonban nemcsak abban van, hogy ellentmondások mutathatók ki a telkek felvállalásában, hanem abban is, hogy Bihar megye területén a század első harmadában nincsen törekvés sem a szilárd telekrendszer kialakítására.[72] A telek így a faluban lévő belső telket jelentheti, s a munkakötelezettségek jelentősebben és reálisan az igaerőtől illetve egyéb vagyoni állapottól függhettek. Némileg különbözik ebben a kamarai úrbáriumban a megyei gyakorlattól az is, hogy nem örökös jobbágyi állapot és szabadmenetelü vagy zselléri jogi helyzet alapján határozták meg a robotkötelezettséget.Feltételezhető,hogy az utasítás készitői nem a bihari viszonyokat /annak specifikumait/ figyelembe véve adták ki az urbáriumot, hanem a szepesi kamara területén kialakult általános /így a telekrendszert/ követve. A kiadott urbárium az ideálisan

A váradi kamarai uradalom

[Az OL. U et C. Fasc. 190. No 11. alapján]




megyehatár

elvárható és nem a reális szintet követte, bár e szempontja mindenképpen arra útal, hogy a személyre szabott kötelezettségek rendszerének kialakítása is lehetett a kamarai irányítás törekvése.

Ugyanerről az uradalomról 1731 júliusában is készítettek egy összeírást, amelynek szöveges megjegyzésében Ternyei János rationalista az 1718. évitől eltérő robotolási kötelezettséget igazolt.[73] E szerint a papmezői járásban 30 nap, a sergesi és foltesti járásban pedig az uraság szükséglete szerinti a robot. Azokon a településeken azonban, ahol a lakosok taxát adnak, a telkek arányában 12 nap /egész telek után/ a munkakötelezettség. Ez 1219 sessio után 14 628 napot jelent, amelyet 40 krajcárral váltva 7314 Rft nyerhető. Az összesítésből az is kiderül, hogy a sergesi és foltesti járásban telkek utáni taxát nem fizettek, valamint az is, hogy maguk az összeírók sem a telkek utáni robotkötelezettséghez tartották magukat, ugyanis pontosan 1219 családot irtak össze, s a szöveges megjegyzésben egyértelműen beszéltek ennyi telek után járó megváltásról. /Ebben az összesitésben pedig a három járás család-számai is szerepelnek/.

Úgy tűnik a kilenced terménybeni beszolgáltatásával kapcsolatos jobbágyi panaszoknak is lehetett köze a változásokhoz, ahhoz tudniillik, hogy a gabona és a sertés, juh és méh dézsma helyett minden településen a megváltás összegét jelzik. A lényegesebb azonban ebben a tényben nyilvánvalóan nem a jobbágyi panaszokra történő reagálás mozzanata, hanem a termelési és piaclehetőségek változása volt. Néhány helyen a bordézsma váltságát is közlik Fugyi, Szurdok, Foltest, Cigányfalva, Kabalás-patak, Cessy /?/ esetében, összesen 131 rénes forint és 43 krajcár összeggel.

Az uradalom 1219 család /illetve háztartás/ után az alábbi szolgáltatásokat nyújtja:

| | | | | |
|---|---|---|---|---|
| Gabona és állatok utáni dézsma | 1970 | Rft | 28 | 3/4 krajcár |
| Bordézsma | 131 | Rft | 43 | krajcár |
| Taxa, census | 2024 | Rft | 29 | krajcár |
| Összesen: | 4126 | Rft | 40 | 3/4 krajcár |
| Kocsma bevétel | 1777 | Rft | 6 | 4/6 krajcár |
| Serház, malom, mészárszék: | 1080 | Rft | 44 | krajcár |
| Teljes bevétel: | 6984 | Rft | 30 | krajcár |

Az egyházi birtokok úrbériumai közül a váradi káptalané 1722-ből, egy másik, a váradi püspökségé 1732-ből való.[74]

A káptalan urbáriuma alapján tudjuk, hogy a birtok népeinek igen sokféle és sokrétű kötelezettségei vannak, amihez még az is hozzájárul,

A váradi káptalan birtokai

(Az OL. Uet C. Fasc. 84. No 1 alapján)

megyehatár

Rév falu

NAGYVÁRAD mezőváros

Kápolna falu (a püspökséggel közösen)

Ossi falu (a kamarával közösen)

Vasad
Értarcsa
Szalacs
Bagamér
Selind
Mikepércs
Ér
Szentpéterszeg
Paptamási
Berettyó
Réz - hegység
Pályi-Ujlak
Kisújfalu
Kisjenő
Ossi
Magyarkakucs
Szászfalva
Krajnyikfalva
Dubricsony
Gálosháza
Rév
Fekete Körös
NAGYVÁRAD
Alpár
Nagykér
Rontó
Csehi
Kisker
Csigmó
Szentelek
Királyerdő
Sályi
Bikács
Nyárszeg
Székelytelek
Forrószeg
Farkaspataka
Hodos
Kisdombrovica
Bihar - hegység
Fekete Körös
Kisháza
Szaldobágy-Szelistye
Kápolna
Peteglő
Széplak
Urszád
Béli - hegyek

hogy a földesúri járadékok mellett a tizedet is beszedik. A legfontosabbak az alábbiakban összegezhetők:

a/ A robotot az uradalom szükségletei szerint teszik, Kiskéren megjegyzik, hogy a lakosok haereditariusok, s a rontói serházhoz és malomhoz szolgálnak, a szentteleki vlachok pedig írtással tartoznak. *Kisjenő* és *Kisújfalu* lakosai is azonos módon teljesitenek, mind a négy falu kilencedet ad terméseiből, taxa egyik helyen sincs. Kiskér kivételével 1-1 icce vajat küldenek az ünnepekre, hajdúpénzt fizetnek. Kiskéren kendert vagy zsákot adnak, Kisújfaluban pedig egy szekér fát kötelesek Váradra szállítani az igások. Szentteleken ezen kívül pázsitpénz is kötelező.

b/ A falvak másik csoportja a szükséglet szerinti robot mellett, *taxát fizet*, kilencedet ad természetben /a kender helyett zsákot/, valamint a pázsitpénzzel és hajdúpénzzel[75] is tartozik. Nyárszegen borsóból és zabból is szednek kilencedet. Sályiban arról is említést tesznek, hogy az uradalom területén a teljesítendő munka 12 napnál nem több. A rontói serházba Rontó, Csehi, Nagy- és Kiskér visz fát. Alpár favágásra is ad kézi munkást ugyanoda, illetve Nagykéren jelzik, hogy reparálással is tartoznak. E kötelezettség is arra utal, hogy ez a két szolgáltatási típus nagyon közel áll egymáshoz, s főleg a telkek utáni taxa adása teremt különbséget közöttük. Tamásiból Iklód praediumon végzik a munkát, Újlakon pedig az uradalom mintegy 50 kapásnyi szőlőjében dolgoznak. Székelyteleken az asztalosok és faesztergályosok saját munkájukkal teljesítik a szolgálatot, valamint a pázsitpénzen kívül az erdőn tartott sertésekből tizedet adnak.

Az ünnepre adandó vaj esetében több helyütt bejegyzik, hogy eddig 2 tehén után, most viszont tehenenként adnak 1-1 icce vajat /Bikács, Rojt, illetve Kisházán 1-1 tyúkot is/ Alpár, Nagykér, Székelytelek, Harsány, Vizesgyán és Nyárszeg esetében az igával rendelkezők egy szekér fát visznek Váradra. Bikácson negyed meszely, Nagykéren negyed véka komlót is szolgáltatnak.

Kisházán róka és nyestpénz címén /gyakorlatilag az állatok bőrének megváltásáért/ 14 máriást fizetnek.

Ebbe a csoportba tizenöt falu tartozik, nagyobbrészt erdőben településeknek írják őket az urbárium elkészítői /mint például Székelytelek, ahol a régi melletti új telkeket az erdőben lévőknek tartják./ Ezzel magyarázható, miért kerültek bele az urbáriumba a lakosok által használt puszták és az azokról követelt szolgálat is. Általában az a gyakorlat, hogy a szántásért kilencedet, a rét használatáért pedig meghatározott számú szekér szénát adnak. Sályi vlach taxalistái[76] Babocsa /Babostya/

és Filepháza /Fülöpháza/ praediumról adnak kilencedet, a vizesgyániak Toboly és Kecset gabonájából, a rojtiak pedig Rövid nevű pusztán lévő szántójukból még tizedet is adnak. A Harsány falu melletti Iráz praediumon az előző kategóriába tartozó Kisjenő három lakosa fizet 15 vonás forintot árendában és még kilencedet is ad.[77] A Toboly és Kecset pusztában lévő széna után fizetnek, minden kalangya után 8 polturát.

Újlakon, ahol a szolgáltatások robotra, hajdúpénzre, taxára[78] vonatkozó része megegyezik a többi tizennégy faluéval: a kilenced és tized helyett 50 vonás forintot kérnek, valószínűleg azért választva itt a megváltást, mivel a szántóföld hiányában "nagy munkával" képesek csak irtásokra az erdőkben, bár még igy is adnak 6 köböl búzát.

c/ A települések közül egy esetben adnak olyan megváltási összeget, amelyben a robot mellett a kilenced, tized és a hajdúpénz is benne van: Széplakon, ahol a püspökség és a káptalan is birtokol. A 60 rénes forinton kívül még sertésenként 8 polturát dézsmába fizetnek, illetve 4 poltura a pázsitpénz megállapított összege. Jellemző, hogy ugyanakkor, amikor a falu haereditariusai termékeik után fizetik a fenti megváltást, a Körösön lévő egyköves vizimalom felerészben történő használatáért is 25 Rft-ot adnak.

d/ Az éves szolgálat megváltásának példáját szolgáltatja a belényesi járásnak az a nyolc falva is, ahol az ott lakó örökös jobbágy románok fizetnek a robot helyett. Kápolnán[79] semmit nem adnak e mellé, Száldobágy-Szelistyén viszont természetben adják a kilencedet, Havasdombrovicán, Kisdombrovicán, Urszádon kilencedet és hajdúpénzt nem, viszont róka és nyest helyetti megváltást adnak 14-14 márjást, illetve vajat és tyúkot ajándék gyanánt. Farkaspataka, Forrószeg és Hodos lakosai a róka és nyest váltságán kivül hajdúpénzt és ajándékot adnak.

e/ Egy újabb csoportot képeznek azok a falvak, ahol a taxán kivül hajdúpénzt is adnak, valamint a szőlőben végzett robot helyett évi egy összeget a káptalannak /allodiális szőlő van pl. a szalacsi szőlőhegyen, 40 kapásnyi/, viszont a kilencedet és tizedet természetben adják s ugyanez vonatkozik a tehenenként kirovott egy icce vaj beszolgáltatására is. Bagamérban Oláh István, Molnár György és Bártfa János özvegye esetében feljegyzik, hogy ők a többi lakostól eltérően az uradalom rendelete szerint szolgálnak. Itt, valamint Selinden /ahol rutén taxalisták laknak/ az ünnepekre adandó tüzifa helyett pénzt fizetnek. Hasonló a helyzet Szentpéterszeg, Mikepércs, Vasad és Szalacs esetében, de az utóbbiak még széna helyetti megváltást is említenek, amelyet adózó egységenként kellene egy szekérrel adniuk.

A kilenc településből három esetében jegyzik fel, hogy lakosai

praediumot használnak: Bossy, Nagy Petegd Al- és Feltó, valamint Karaszó pusztákat, Értarcsa pedig a szomszédos Pusztapátit. A határ ilyenfajta kiterjesztése mindenütt a szolgáltatási kötelezettséget is jelenti, kilencedet, Nagyzomlinon tizedet kötelesek utána behordani. Pusztapátin a káptalannak is van 15 kalangya szénája, illetve egy kb. 170 köblös földje. Értarcsa,[80] amelyhez a puszta tartozik nem egyedül a káptalané, Károlyi Sándor gróffal közösen bírják, s a jövedelem is megoszlik közöttük. Hasonlóan megosztott, a taxa és egyéb bevételek felét hozza a káptalannak Selind is, ahol "fele részben nemesi atyafiak" birtokolnak /kivéve a tizedet, mivel az a váradi püspöké/.

f/ Újabb csoportot képeznek Magyarkakucs, Krajnyikfalva, Gálosháza, Szászfalva, Rév és Dubricsony lakóinak szolgáltatásai. A falvak itt is csak fele részben gyarapítják a káptalan jövedelmeit, a másik felén részbirtokosok /Haller gróf, Baranyi Miklós, Buday Zsigmond és a Kállay familia/ osztoznak. Az éves robot megváltásán kivül, hajdupénzt, rókabőrért járó váltságösszeget is adnak. Tételesen sorolják fel az egyéb természetbeni kötelezettségeket: 70 icce vajat, még 70 iccét a halászatért, 5 bárányt, 6 nyulat; ezen kívül minden lakostól 2 csirkét és 1 tyúkot, 200 tojást, s a fazekasoktól 300 fazekat követelnek. Magyarkakucson külön fizetnek a kocsma használatáért 60 vonás forintot. Feltünő azonban, hogy gabona kilencedről nem tesznek említést. A sertésdészmáról megjegyzik, "a tizedet a malacból Haller grófnak nem adják, hanem 8 polturával megváltják", a többi birtokos tehát természetben kapja.

A káptalan 1722. évi urbáriuma összefoglalja a pénzbeli fizetéseket és megváltásokat: e szerint 2223 rénes forint és 2 krajcár marad a korrekció után.

| | Taxa | Robot red.[x] | Szőlőben robot | Hajdú-pénz | Róka és Nyest | Öl fa p.red | széna red. | Mészárszék, kocsma |
|---|---|---|---|---|---|---|---|---|
| | Rft,xr | Rft,xr | Rft xr | Rft xr | Rft xr | Rft xr | Rft,xr | Rft,xr |
| Selénd | 16 | - | 8 | 1 9 | - - | 4 - | - | - |
| Értarcsa | 11 - | - | 4 - | 2 - | - | 6 - | - | - |
| Vasad | 84 41 | - | 42 30 | 12 - | - | 39 - | - | - |
| Szalacs | 150 - | - | - - | 29 54 | - - | 60 - | 68 10 | 12 |
| Tamási | 22 - | - | 6 40 | 2 50 | - - | - - | - | - |
| Páliújlak | 154 30 | - | - - | 12 - | - - | - - | - 10 | - |
| Egyházasösi | 12 - | - | - - | 1 42 | - - | - - | - - | - |
| Nagyharsány | 55 3 | - - | - - | 6 11 | - - | - - | - - | - - |
| Borsi | 38 35 | - - | 16 40 | 8 21 | - - | - - | - - | - - |
| Vizesgyán | 13 - | - - | - - | 2 20 | - - | - - | 6 48 | - - |
| Rojt | 50 - | - - | - - | 4 16 | - - | - - | - - | - - |
| Barakony | 27 - | - - | - - | 3 - | - - | - - | - - | - - |
| Szt.Péterszeg | 65 - | - - | 25 30 | 8 30 | - - | 17 - | 18 22 | 2 - |

| | Taxa | Robot red[x] | Szőlőben robot | Hajdú-pénz | Róka és Nyest | Öl fa p.red. | széna red. | Mészár-szék, kocsma |
|---|---|---|---|---|---|---|---|---|
| | Rft,xr | Rft,xr | Rft,xr | Rft,xr | Rft,xr | Rft,xr | Rft,xr | Rft,xr |
| Mikepércs | 51 - | - - | 26 21 | 11 - | - - | 17 - | 22 6 | 2 - |
| Bagamér | 99 - | - - | 68 - | 11 - | - - | 18 - | - - | 8 3 |
| Kiskér | - - | - - | - - | 2 - | - - | - - | - - | - - |
| Szt.Telek | - - | - - | - - | 1 42 | - - | - - | - - | - - |
| Magyarkakucs+5 falu | - - | 187 54 | - - | 9 11 | 14 10 | - - | - - | - - |
| Kisjenő | - - | - - | - - | 4 - | - - | - - | - - | - - |
| Kisújfalu | - - | - - | - - | 2 30 | - - | - - | - - | - - |
| Farkaspataka | - - | 25 30 | - - | 1 42 | 3 58 | - - | - - | - - |
| Forrószeg | - - | 10 12 | - - | 1 25 | 3 58 | - - | - - | - - |
| Hodos | - - | 5 30 | - - | 1 - | 3 58 | - - | - - | - - |
| Bikács | 20 - | - - | - - | 2 33 | - - | - - | - - | - - |
| Nyárszeg | 19 - | - - | - - | 3 24 | - - | - - | - - | - - |
| Székelyteelek | 36 - | - - | - - | 5 6 | - - | - - | - - | - - |
| Sályi | 26 - | - - | - - | 2 - | - - | - - | - - | - - |
| Csehi | 24 - | - - | - - | 2 30 | - - | - - | - - | - - |
| Rontó | 10 - | - - | - - | 1 - | - - | - - | - - | - - |
| Alpár | 24 - | - - | - - | 3 - | - - | - - | - - | - - |
| Nagykér | 29 - | - - | - - | 3 - | - - | - - | - - | - - |
| Kisdombrovica | - - | 10 12 | - - | 1 - | 3 58 | - - | - - | - - |
| Széplak | 60[xx] - | - - | - - | - - | - - | - - | - - | - - |
| Száldobágy-Szelistye | - - | 55 - | - - | - - | - - | - - | - - | - - |
| Kápolna | - - | 35 - | - - | - - | - - | - - | - - | - - |
| Havasdombrovica | - - | 25 30 | - - | - - | - - | - - | - - | - - |
| Urszád | - - | 8 30 | - - | - - | - - | - - | - - | - - |
| Petegd | - - | 21 15 | - - | 1 45 | 3 58 | - - | - - | - - |
| Kisháza | - - | 10 17 | - - | 1 - | 3 58 | - - | - - | - - |
| Csökmő | 50 - | - - | - - | - - | - - | - - | - - | - - |
| Összesen: | 1146 49 | 394 50 | 197 41 | 136 1 | 39 38 | 178 - | 115 16 | 32 15 |
| | | 592 31 | | | | | | |

Összesen: 2267 Rft 30xr

[x] red. - redemptio - megváltás

[xx] /csak az összesítésben szerepel: hajdúpénzt és sertéskilenced váltságát is magában foglalja/.

A váradi püspökség birtokai

(Az OL. U.et C. Fasc 17 No 10 alapján)

megyehatár

falu

falu (a káptalannal közösen)

mezőváros

Ér

Berettyó

Réz - hegység

Sebes Körös

Fekete Körös

Bihar - hegység

Királyerdő

Béli - hegyek

Számításaink szerint az urbáriumban közölt összegnél valamivel többet ad az összesítés, de nem lehet tudni, mit tartalmazott a korrekció.[81]

Az mindenesetre kiderül, hogy a káptalan valamennyi falujától hozzájut valamilyen pénzbeli jövedelemhez. A legjelentősebb a telkek utáni taxa, az összes bevételek 50, 55 %-át adja, amelynek a robotmegváltásokból származó pénzösszeg csupán fele, az össznek 26,11 %-a. A falvakból tizenhét robotol, ami az összes mintegy 37 %-át jelenti.

A váradi püspökség 1732-ben készítette el urbáriumát Fay Gábor és Fernyei János consiliariusokkal. Az uradalom 171 települési egységet vesz számba.[81/a]

1. Báránd
2. Udvari /Sárrét/
3. Nagyrábé
4. Bogyoszló /Bogyiszló/
5. Szentimre /Hegyköz-/
6. Pocsaj
7. Bihar
8. Csatár
9. Püspöki /Bihar-/
10. Váradolaszi
11. Dzsoszánforró
12. Géres /Gyires, Körösgyéres/
13. Szőllős /Várad-/
14. Vásárhely /Fugyi-/
15. Hosszuaszó
16. Hájó
17. Nagyürögd
18. Oláhapáti
19. Kardó
20. Nyárló
21. Magyargyepes
22. Dekanyest /Dékányosd, Dékányos/
23. Hosszuliget
24. Miklólázur
25. Somogy-Uzsopa
26. Oláhgyepes
27. Vassand /Vasánd/
28. Jancsesd
29. Rózsafalva /Fonó/
30. Jánosd /Jánosda/
31. Tulka
32. Tenke
33. Rippa /Tenke-/
34. Mocsár /Tenke-/
35. Nagypatak
36. Venterrogoz
37. Krisány-Veresány
38. Gyanta
39. Kápolna
40. Száldobágy-Szelistye
41. Széplak /Tenke-/
42. Szentmiklós /Belényes-/
43. Örvényes /Belényes-/
44. Ujlak /Belényes-/
45. Preszáka
46. Pokola /Biharpoklos/
47. Feneres /Fenyeres/
48. Dragotyán /Drágota/
49. Rossia
50. Szohodol-Lázur
51. Kebesd
52. Dzsószán-Gurbest
53. Meziád /Mézged/
54. Remete /Belényes-, Magyar-/
55. Petrász-Solymos
56. Kisbelényes
57. Kreszulya
58. Kuraczel /Tisztásfalva/
59. Pocsavelesd /Pocsavelest/
60. Vajdafalva
61. Gyalány /Alsó Petrász/
62. Szentmárton /Belényes-/
63. Belényes
64. Burda
65. Budurásza
66. Karbunár
67. Száka
68. Belényesszelistye /Alsó-/
69. Telek
70. Talp
71. Mézes /Alsó-/
72. Nyégerfalva /Kis-/
73. Ciganyesd /Czigányosd/
74. Belezsény /Balalény/
75. Fericse /Ferecse/
76. Szód
77. Lelesd
78. Sebes /Körös-, Nagy-/
79. Pantasest
80. Buntyesd /Bontosd/

81. Alsópojén /Alsópojény/
82. Felsőpojén /-ny/
83. Gurány
84. Kocsuba /Kocsoba, Felső-/
85. Petrosz /Petrócz/
86. Brost
87. Dombrovány
88. Alsóvalenyágra /Feketepatak/
89. Bragyet /Biharfenyves/
90. Szudrics
91. Rieny /Rény/
92. Petrilény-Zavojény /Petrilen-Zavojen/
93. Felsővalenyágra /Felsőfeketepatak/
94. Kiskóh /Alsókóh/
95. Magura /Bihar-/
96. Herzest /Herczest/
97. Stej
98. Segesd/Szegyesd, Nagy-/
99. Alsókimpány
100. Felsőkimpány
101. Fonácza /Fonacz/
102. Segestély /Szegestel, Kisszegyesd/
103. Lunkaurzest
104. Szerbesd-Foltest /Foltest-Zsukány/
105. Alsóverzár /Alsófüves/
106. Barest
107. Vaskóh
108. Felsőverzár /Felsőfüves, vagy Várszád/
109. Rézbánya /Kisbánya/
110. Kerpenyét /Kerpenyéd/
111. Lehecseny
112. Pojána /Polyán/
113. Kalugyer
114. Szelistye /Vaskóh-/
115. Kristyór /Bihar-/
116. Szohodol /Vaskóhaszód/
117. Kimp /Vaskóhmező/
118. Kollest /Kölesd/
119. Határ /-falva/
120. Briheny /Berhény/
121. Sust /Susd, Susty/
122. Gyigyisény-Vojén
123. Kakucsény /Kakacsény, Kakicsén/
124. Köszvényes
125. Lázur /Belényesirtás/
126. Balalény /Baliłén/
127. Mérág
128. Henkeres
129. Tarkaicza
130. Tatárfalva
131. Dragonyest
132. Tárkány /Körös-, Nagy-/
133. Fenes /Váras-, Magyar-,Alsó/
134. Füzegy
135. Jánosfalva /Körös-/
136. Sonkolyos /BElényes-/
137. Borzik /Borz/
138. Sólyom /Sólyomd/
139. Poklusa /Pokalest. Pokolfalva/
140. Kocsuba /Alsókocsoba/
141. Bélfenyér
142. Olcsa
143. Kalácsa Bélkalocsa/
144. Ökrös /Magyar-/
145. Bogy /Oláhökrös/
146. Csontaháza-Valány
147. Rogoz /Bél-/
148. Siád /Sajád/
149. Koroj /bélkaroly/
150. Krajova /Bélkirálymező/
151. Maros /Bélnagymaros és Kis-/
152. Szakács /Székács/
153. Kislaka
154. Bokkia /Boklya/
155. Botfej /Botfő/
156. Bélörvényes /Örvényes/
157. Ágris /Bélegregy/

158. Benyesd /Banyest/
159. Kumanyesd
160. Grós
161. Barzest /Barzafalva/
162. Nyermegy
163. Topliczakáránd /Nagy-/
164. Szék /Bélmárka-/
165. Árkus /Bélárkos/
166. Hagymás /Kis- és Nagy-/
167. Tagadó-Medgyes /Tagadó, Kis- és Nagy Medgyes/
168. Bél
169. Mezőkeresztes/Biharkeresztes/
170. Petrányvalány
171. Szokány/Szőkefalva/

A püspökség 1723-ban készült urbáriumának elemzését a szolgáltatások tipusai alapján Bársony István egy korábbi tanulmányában elvégezte.[82] Kutatásai alapján 8 szolgáltatási tipust különböztet meg, alapvetőnek tartva, hogy a "püspöki birtokon jellegüknél fogva egymásba olvadva jelentkeznek az egyházi és a földesúri szolgáltatások". Megállapításait nem kívánjuk e helyütt megismételni, viszont az 1732. évi úrbárium elemzésénél utalni fogunk következtetéseire.

a/ 1732-ben az uradalom tetszése szerinti robotot írnak Csatár, Nagyrábé, Bogyoszló, Szentmiklós, Mezőkeresztes, Pocsaj, Bélfenyér és Kocsuba esetében, amihez általában cenzus és taxa, hajdúpénz, kocsma árendája és pázsitpénz, valamint gabona és borkilenced-tized megváltás is járul. Bélfenyéren a végzendő munkát is leírják, "a lakosok 6 napi robotra, fuvarozásra kötelezettek." Csatár mezővárosban pázsitpénzt nem adnak, mészárszék és egyéb árenda címén, valamint pálinkafőzésért fizetnek a hajdúpénz és taxa mellett. Ugyanakkor a búza és árpa dézsmáit természetben adják /30 és 2 köböl/ s a bordézsmát is 1262 urnát /akó/, valamint adnak 947 Rft-ot árendás bor és 150 Rft-ot kerti szőlő után. Szentmiklóson ugyancsak természetben szolgáltatják a dézsmákat, kivéve a gabona tizedét, amit 120 Rft-ért árendálnak. A pázsitpénz mellett még 12 krajcárt fizetnek sertésenként a makkoltatásért is.

b/ Rippa, Rózsafalva, Hosszuliget, Vassand, Nyárló, Oláhgyepes, Mocsár, Miklólázur, Oláhapáti, Géres, Somogy-Uzsopa, Dekanyest, Magyargyepes,Kardó, Nagyürögd,Szőllős, Jánosd esetében is említenek robotot, ebből azonban az uradalmi serháznál/Szőllősön/ végzendő munkát pénzen váltották meg, valamennyi felsorolt település lakói. Jánosd lakói leírják a lakosok másféle szolgálatát is, egy hónap alatt 4-8 szekeret is adniuk kell az uradalomnak, Somogy-Uzsopában ugyszintén hasonló a kötelezettség: eddig 2 szekeret és 4 személyt adtak, most a szükségletnek megfelelően szolgálnak. Oláhgyepesen 1 szekeret és 2 manuálist állítanak ki havonta. A hajdúpénzt és pázsitpénzt itt is fizetik, malomhasználatért Mocsár és Rippa, korcsmáért Rózsafalva és Lázur lakói adnak

árendát. A gabona /és komló/ dézsmát, valamint a kocsmára adandó dézsmálást mindenütt megváltják. Az utóbbi típusba tartozó falvak valamennyien a szőllősi ispánság keretébe tartoztak, tőle délre a Fekete-Kőrös völgyéig helyezkednek el. Valószinü, hogy itt egy korábban természetben teljesített munka megváltásáról beszélhetünk. Az 1723. évi úrbárium esetükben a szállítási robot mellett, aratást, szénakaszálást említ csupán, konkrétan a serház melletti munkákról nem emlékezik meg.

c/ A robot megváltására kerül sor /a munka nemének megjelölése nélkül/ Gyanta és Vásárhely esetében, Hosszuaszó, Tulka és Nagypatak viszont a serházi munka megváltását adja csupán, más kötelezettségei nincsenek az uradalom területén. Az öt falu egyéb szolgáltatásai megegyeznek az előző típuséval.

d/ Nem írnak robotról csupán éves cenzusról és taxáról, gabona és bordézsmáról, valamint hajdúpénzről és mészárszék, kocsma stb. árendáról, pázsitpénzről tizennégy település esetében. Váradolaszi mezővárosban feltünő, hogy a 26 taxafizetővel szemben /150 Rft/, 69 az exemptus, tehát mentesített. Püspöki oppidum Borsi falu kocsmáját is árendálja, s a bordézsmákat természetben /1655 urna/ adja. Ugyancsak természetben szolgáltatja a szőlőhegyéről Bihar lakossága is a dézsmabort, ahol a debreceni extraneusok is taxát adnak. Viszont ugyanitt még 596 rénes forintot fizetnek az árendás borért. /Pázsitpénzt nem adnak/. A mezőváros éves taxája 400 Rft, 1723 óta nem változott. Régen praedimot viszont- amelyet akkor 25 rénes forintért béreltek - most 100 Rft-ért Ferdényi Gábor árendálja, az ott lévő kocsmát pedig a lakosság, 30 Rftért.

Szelistyén csak taxát és hajdúpénzt jegyeztek fel. Jancsesden a serházért 4 magyar forintot, azaz 3 Rft 20 krajcárt fizetnek, s a kocsmába adott 14 urna borért is, egy rénes forintot számolva urnájáért 14 rénes forintot /egyébként a többi faluhoz hasonlóan/.

e/ Külön csoportot alkotnak a megye délkeleti részében a Bihar és a Béli hegyek által határolt területen Vaskóh és Rézbánya vidékének falvai. Ez a harminc település terményeiből komlót ad, pázsitpénzt fizet sertései után, valamint "pro censu Vulpium", azaz rókapénzt. Sajátos, csak erre a területre jellemző szolgálat az uradalomnak szállított vasabroncsnak való vas és a szén. /Herzest, Alsó és Felsőkimpány, Segestyel, Fonácza és Rézbánya csak szenet szállit/. A hegyes, erdős vidéken néhány település még azt is leírja: van ugyan határán erdeje, de ahogy többek között Sust és Lunkaurzest és Szelistye esetében is az "egész az uradalom szénégetésére van szánva." Az ispánság területén lévő falvak az összes taxától és a tizedtől is mentesek, de vasat és sze-

net szolgáltatnak be, az épitkezéseken és a gáton teljesítenek kézi robotot vagy szekerezést.

Esetenként van lehetőség urasági haszonvételek bérletére, használatára. Petriléry-Zavojény területén van pl. egy 8 köböl kapacitásu szántó, s kocsma: árendája 30 Rft. Felsőkimpányban a deserta session lévő málmot románok árendálják 4 Rft 15 krajcárért. Lunkaurzest területén egy 7 köblös szántója és egy kb. 4 szekér szénát termő rétje van az uradalomnak, amelyért 14 Rft árendát kér. Kimpányban is 10 Rft a rét árendája. Pojánán leírják, hogy ujólag aranyat és ezüstöt találtak, de az aranymosás még nem hoz hasznot. Brihenyben a lakosok saját épitése a vasolvasztó, amelytől az uradalom jogai alapján tized jár, ez kb. 80 ft évente. Vaskóhon 104 kosár /kas/ szenet adnak, azt is meghatározzák, hogy ez 36 debreceni quartás tartalmu. Ők a malom használatáért 8 márjást fizetnek, a pálinkáért fazekanként 6 máriást, az uradalmi kocsma egy kursuson át tartó használatáért 70 Rft-ot, a komlót pedig 48 krajcáron váltják köblönként. Van egy Kimpul nevü rétjük, ezért 17 Rft a fizetség, a heti vásárért 12 Rft jár az uradalom pénztárába.

Alsókimpány Rakottya praedium használatáért 20 Rft árendát köteles adni.

f/ Belényes vidékén és a tőle északra fekvő falvak, három ispánságban - nem vasat és szenet, hanem a robot, a tized és az éves census megváltásában "rupturát adnak facultasuk után, s Szt. György napján fizetik."[82/a] Ez a terület hetvenen felüli falut foglal magába, taxát, rókapénzt, pázsitpénzt fizetnek, valamint komlót adnak természetben. Belényes mezővárosban két exemptus, azaz kiváltságos személy is lakik /a 138 összeírtból/. Ők külön jelzik a Szt.György és a Szt.Mihály napra esedékes taxafizetés összegét 88-88 ft-ot. Az összes gabona és bordézsmát is váltják 250 ft-on. Az erdőn tartott serfések után a makkoltatásért 12 krajcárt számítanak, a tizedet természetben adják. A város lakói a hetivásárból 30 Rft-ot kapnak, s ugyanannyi a dominiumé, a kocsma ugyszintén fele részben a lakosoké. Pálinkáért 60 ft, mészárszékért 32 ft, valamint a dominium rétjeinek árendájaképpen 250 Rft jut a váradi cassába. Ugyancsak feljegyzik, hogy a cigányok is jövedelmi források,a mezővárosban és másutt lakóktól ugyanis 100 Rft árendát kap az uradalom. A KisKörösön levő serház is jelentősen jövedelmez: 200 Rft az éves árendája. Az uradalom a jövedelmeken kívül saját területekkel is rendelkezik, a szőlőhegyen egy 7 cseber bort adó szőlője van, a serháznál egy kisebb allodium /6 köböl kukorica és 10 szekér szénát termő rét/, valamint van egy 56 szekér szénát termő rét, és 483 jugerum szántó.

Kiskohon praedium használatát árendálják 6 ft-ért, Magurán is /Kislakát/ ugyanennyiért. Buntyesden Olcsa praediumért ennél jelentősebb összeget, 72 Rft-ot fizetnek.

Szudricsban a malomért 5 ft 10 krajcárral, Venteren egy elhagyott telek használatáért a száldobágyi lakosok évi 2 Rft összeggel tartoznak. Urasági földet árendálnak Jánosfalván /három darabban kb. 8 ft-ért/, Újlakon a Pontoskő nevü 15 köböl kapacitásut 7 ft-ért, Szentmártonban egy 8 köblös földet 5 ft-ért, és egy 6 köblöst 1 1/2 köböl búzáért árendálják.

Mindez arra utal, hogy a területen a püspökség egyáltalán nem saját kezelésű gazdaság kialakítására, vagy természetbeniek összegyűjtésére törekszik /kivétel talán a serfőzésben használatos komló, mint alapanyag/, hanem pénzbeli bevételeit kívánja népeitől növelni a lehetséges mértékig.

g/ A béli vidéken, a Fekete-Köröstől délre a megyehatár és a Béli-hegyek által körülzárt területen taxát csak helyenként írnak /Grós: 400 ft, Szakács 24 ft, Bokkia taxa és census 12 ft, Rogoz 16 ft, Siad 27 és Krajova 24 ft/ A falvak valamennyien adnak komlót és pázsitpénzt fizetnek. Szakácson /2 ft/ és Grósban /60 ft/ rókapénz címén is tartoznak, ahol még az írtások árendája is 6 ft 40 krajcárt tesz ki, s 85 ft hajdúpénzt, s malom utáni taxát is követelnek tőlük. Ezen a vidéken is van lehetőség praediumok használatára "illő bérért" Bél 15 ft összeget ró le ezért, s 21 ft 15 krajcárt az uradalmi kocsma árendájában. Krajován Budurásza praediumért 30 ft árendát, a kocsmáért pedig 21 ft 15 krajcárt kötelesek adni, Poklusa lakói Hodosel praediumon művelnek földet, ezért 28 ft 20 krajcár megváltást kérnek tőlük. Egészen sajátos Ökrös falu esete, ahol az árenda már hat praedium területére terjed ki /Olcsa, Kalácsa, Talmács, Szuszág, Korolj, Halmágy/, s ezekért 168 ft, illetve Talmács kilencede helyett még további 5 ft proventust fizetnek. Szék nevű faluban egy Csorbán János nevű lakos maga bérli Poklusa pusztát 7 forintnyi árendáért.

Ezen a vidéken tehát az előző területen tapasztalt sajátosságok kiterjesztéséről van szó.

Az 1723-ban kiadott urbáriumhoz képest is hasonló változásokról lehet számot adni. A hajdúpénzt akkor sajátos helyzetben lévő falvak fizetési kötelezettségeként említi Bársony István[83], 1732-ben viszont már negyvennégy település fizeti: a fenti típusok közül az első négy öleli fel ezek körét. Gyakorlatilag mindazon falvak ide tartoznak, amelyek a Fekete-Köröstől északra Váradig egy tömbben, illetve Váradtól északra elszórtan helyezkednek el a megye területén. Mindenképpen ösz-

szefügg ez az uradalmi adminisztráció növekedésével, ami jellemző módon éppen a Váradhoz közel eső területeket, és a megye inkább magyar lakta falvait érintette. Nem szedik ekkor még Vaskóh és Rézbánya környékén, a béli vidéken, ahol a század közepén 1749-ben a belényesi vásáron összetalálkozott környékbeli parasztok már kifogásolják "ez előtt a Püspökség tartott belényesi kastélynál nyolc hajdúkat a maga fizetésén, most huszonnégyet és ezeknek is a vidékkel fizettet búzát és pénzt."[84] A tendencia nagyon is hasonló az Eszterházyak derecskei uradalmában tapasztalt, már korábban idézett tényhez, hogy tudniillik a birtokos az uradalom tisztviselőinek fizetését, ellátását hosszabb-rövidebb idő után igyekszik a lakosságra áthárítani. Nyilvánvaló, hogy ez a bő határu falvak esetében, ahol a megélhetés is könnyebb, a lakosság feltöltődése is gyorsabb, korábban következett be, mint a hegyvidéki, gyéren lakott területeken, ahol a lakosság megtartására kellett a század első felében a figyelmet fordítani. De a királynőnek írott panaszok azért minden valószinűség szerint más vonatkozásokban igen erős túlzásokat is tartalmaznak, amit éppen az uradalom a század első felétől származó urbáriumai adatközlésének felhasználásával lehet igazolni. Panaszkodnak például a róka és nyestpénzre, mondván "az uraság örökké vadássza az erdőket "... és a hol valami vadas hellyet sejtenek... csőszt állítanak mellé ...ezért nem hogy foghatnánk effélét, de sokan soha nem is láttunk elevenen..." Holott, ahogyan az urbárium elenzéséből kiderült, már 1732-ben is pénzt kérnek vadászat helyett, s jellemző, hogy ennek megváltása az úrbérrendezést megelőző időben is benne foglaltatik a jobbágyok fizetési kötelezettségeiben. /Vaskóh például 1732-ben 4 forinttal tartozik, az 1769-ben készült kilenc kérdőpont válasza taxa, vizimalom váltsága, róka, nyest, komló és vajpénz, hollódi vám és hajdúk fizetésének kötelezettségeként 38 rénes forint és 44 krajcárt ír/[85] Az összeg általában 4 ft, ahogyan ez Vaskóh esetében is így van, kiugróan magas Gross faluban, ahol 60 forintot fizetnek, illetve igen kevés pl. Szalacsényban, /51 krajcár/, Talpon /1 ft 12 krajcár/. Az uradalom számára ebben az évben 304 rénes forint és 3 krajcár jövedelem származik ebből a bevételből, mivel már ekkor telkek után vetik ki a falvak lakóira, nem a konkrét vadászat /vagy bőr-eladás/ hasznát, hanem általányt fizettek akkor is. Szinte minden faluban ennek többszörösét adják ki pázsitpénzre,elképzelhető azonban, hogy a paraszti háztartás szempontjából a sertéshizlalás mind a család/ok/ élelmezése, mind a hetipiacokon történő értékesitésen keresztül biztosabban hozzájárult a megélhetés javításához és a szolgáltatási kívánalmak teljesítéséhez. Nyilvánvaló, hogy ekkor még vannak paraszti jövedelmi tarta-

lékok is, hiszen nehezen elképzelhető egyébként, hogy Bragyet 14 lakosa hogyan fizetett ki 100 forintot rupturáért, 42 ft 30 krajcárt taxára, 4 ft rókapénzt, 37 forint pázsitpénzt, s ezen felül még 38 rénes forint 20 krajcár puszta árendára is jutott nekik.

Ugyancsak kifogásolják 1750-ben, hogy a szolgálaton kívül "mind csak pénz", amit kívánnak tőlük. Az eddigiek alapján biztos, hogy a pénzbeli megváltások nem új terhek a század derekán a Vaskóh, Belényes és Bél vidékén élő parasztoknak, jelentős mértékben kihasználta az uradalom gazdasági erejüket már ebben az /1732/ időszakban is. H. Balázs Éva a jobbágymegmozdulás előzményeként a század első felének adóztató politikáját elemezve úgy vélte "A Csáky-urbárium feltétlenül kedvezőbb, a század elejére jellemzően jobbágymarasztaló célzattal készülhetett."[86] Annyiban feltétlenül egyetértünk vele, hogy a század első felében készült két úrbárium más terheket tartalmazott, mint a 40-es évek közepén bevezetett új szolgáltatási rend. Feltételezése azonban csak részben igaz, annyiban, amennyiben ez nem a robotterhek és a természetbeni kötelezettségek egyidejü nagymértékü emelését jelentette, hanem a viszonylag szabadabb mozgáslehetőséget jelentő pénzbeliekét. De a Vaskóh környéki 16 település esetében már 1723-ban a vasbánya körüli heti szolgálatot írják le, lényegileg ennek fenntartásával emelkednek meg 1732-re a pénzbeli terhek. A püspöki birtokok kedvező szántóföldi gazdálkodású falvai azok már 1723-ban, amelyek kisebb allodium aratását, szénakaszálását végzik a szállítási robot mellett; ugyanakkor, amikor már ebben az évben a lakosok használatába adják a hegyvidéken lévő kisebb allodiális szántónak, illetve rétnek alkalmas területeket /Nyégerfalva, Remete, Petrilény-Zavojén, Pokola, Sonkolyos, Szentmárton és Újlak esetében/. Ez a folyamat a század harmincas éveire is hasonlóan alakul.

A hegyvidék jobbágyi terheinek emelkedése tehát mindenképpen azzal a tevékenységgel van igen szoros összefüggésben, amely az ún. ipari jellegű üzemek építését a paraszti robotmunkával kapcsolja össze. A pénzbeli terhek is így kapnak nagyobb jelentőséget, mindaddig ugyanis, amíg a jobbágyháztartás képes a szükséges pénzt előteremteni, a legalábbis a jobbágyok megmozdulásához nem vezet. A pusztabérletek nem csupán a jövedelem növeléséhez járulnak hozzá, hanem a vállalkozás, az uradalom központjától való jelentős térbeli és személyi távolságtartás révén a kötöttség lazulását eredményezik.

A pénzterheket illetően a jobbágyság panaszait a korábbi időszak ismeretében tehát túlzottnak érezzük, hiszen a valóságban nem ezek emelkedése okozta a negyvenes évek végén terheik súlyosbodását. 1732-ben az

uradalom jobbágylakosságtól származó pénzbevételei a következőképpen alakultak.

| | Rft | krajcár | Összesen % |
|---|---|---|---|
| 1. Census | 275 | | |
| 2. Taxa | 4722 | 33 | 5932 Rft 33 kr. |
| 3. Taxa és census | 935 | | = 30,6 % |
| 4. Ruptura | 3054 | | |
| 5. Dézsmabor megváltás | 2353 | | |
| 6. Kilenced és tized megv. | 3816 | | 9446 Rft |
| 7. Kerti szőlő megv. | 150 | | = 48,87 % |
| 8. Sertéstized | 6 | | |
| 9. Komló megvált. | 67 | | |
| 10. Robot megvált. | 414 | 12 | = 2,14 % |
| 11. Róka és nyestpénz | 304 | 3 | = 1,57 % |
| 12. Hajdúpénz | 358 | 39 | = 1,85 % |
| 13. Malom árenda | 174 | 15 | |
| 14. Kocsma árenda | 402 | 3 | |
| 15. Pálinkafőzés dija | 248 | | 2320 Rft 6 kr. |
| 16. Officium és mészárszék | 580 | 20 | = 12 % |
| 17. Praedium, allodium, deserta telek árendája: | 915 | 28 | |
| 18. Pázsitpénz | 549 | 20 | = 2,84 % |
| | 19325 Rft | 53 kr. | |

Jellemző lehet, hogy a robot megváltás alig több, mint 2 %-nyi, s ennél még a jobbágyok árendába vett földjeinek díja is jelentősebb, azaz 4,7 %. A bevételek közel fele a terményjáradék megváltása, s a szoros értelemben vett úrbéri kötelezettségek megváltása adja a bevételek többségét. Az olyan pénzösszeg, amelyért a birtokos valamilyen ellenszolgáltatást is ad /árendák, pázsitpénz stb./ csupán az összes 14,84 %-át jelenti.

A váradi püspökség tehát jelentős pénzösszeghez jut azzal, hogy jobbágyait piacra engedi, illetve gazdálkodási lehetőséget /puszta, szőlő, bérletek/ biztosít számunkra. A szolgáltatások előzőekben vázolt rendje a természeti földrajzi környezet, a termelési lehetőségek szintjéhez igen erősen igazodó és az által meghatározott módon alakul. Nagyon is törvényszerű, hogy a Sebes-Köröstől északra elhelyezkedő, bő

határú, a hegyvidéki falvakhoz képest mindenképpen összehasonlíthatatlanul termékenyebb területről adják a telkes jobbágyok termékeik utáni kilencedet és tizedet természetben, s gondoskodnak ennek Váradra szállításáról is. A robot, ahol nem váltják, másutt is a szekerezés /pl. Váradtól délre a szőllősi serházhoz/. Vaskóh és Rézbánya vidékén már 1732-ben is a szén és vas szállítása súlyosbítja helyzetüket. Ettől a harminc településtől eltekintve a többi hegyvidéki település a robotot is váltja az ún. "rupturába" beszámitva. Sokrétüek tehát az uradalom népességének terhei, de úgy tűnik, az elviselhetőség határain belül mozognak. Annál is inkább állítható mindez, mert az évi robotnapok számát vagy nem közlik, vagy havi egy-két szekeres kiállításáról tesznek említést a két-négy manuális mellett. Az a tény azonban, hogy megfogalmazásuk szerint ez utóbbiak is az urasági tetszés függvényében szolgálnak, a szigorodást, a fuvarozásra szolgáló napok számának emelkedését mutatja. Bizonyos szórványos adatok is ezt látszanak alátámasztani; ugyanis 1743-ban Bihar és Püspöki mezővárosok lakói /akik saját bevallásuk szerint korábban jórészt armalisták voltak/ már az executurok kegyetlenkedései mellett arról is panaszkodtak a vármegyéhez küldött levelükben, hogy "máris sok érdemes Gazdák kénytelenittettnek a jószágok eladására és az Robottok nem győzése miatt... nem kevés fogyatkozások lesznek."[87] 1749-50-re pedig a bányák körüli munkák már az 1732-ben jelzett települések körén jóval túlmutató körzetben /Belényes - Béli vidék - Rézbánya/ vezet megmozdulásokhoz, a Csáky püspök által megkezdett uradalmi épitmények némelyikének /pl. üveghuta/ felégetéséhez. A korabeli dokumentumok alapján sem a megye közbelépése, sem az uralkodónőhöz küldött jobbágyi kérvények nyomán megindult eljárás nem hozott közvetlen változtatást. Ennek oka minden bizonnyal abban keresendő, hogy az urbárium, amire a püspök minduntalan hivatkozik a pénzterheket és szolgáltatási típusok megváltását illetően már korábban is jelentős követeléseket mutatott, s az uradalom által megkezdett beruházások szempontjából a jobbágyi robot alkalmazása messzemenően gazdaságosabbnak mutatkozott a bérmunkánál. Az uradalom részéről ez egy kísérlet volt tehát arra, hogy a korábban részben fizetett fuvarozást robottal váltsa fel. Az úrbérrendezés idején mindenesetre a Csáky gróf püspökségétől számitott szolgáltatásokat tartják elfogadottnak. A Belényes környéki falvak /Budurásza, Fenes stb./ Viszlai prefectus idejekori contractusról is tudnak, ami azonban /Budurásza/ "a pestis alatt elégett" vagy más vélemény szerint /Fenes/, a "mézesi Román nevű ispán kezén eltűnt". A paraszti emlékezet által is megőrzött alku minden bizonnyal egyidőben jöhetett létre a "királynői paracsolatra" a vármegye által kezde-

ményezett egységes urbárium kiadásával /1759/, amelyben a munkával való szolgálat jelentős szerepet kap: "egész Telekkel biró Lakos, ha négy Marhával dolgozik 52 napi marhás, vagy 104 napi Gyalogszerű szolgálatot fog tenni"... stb.[88] Ha pontos szám szerint nem is közlik ugyanis az úrbérrendezésre a robotot, de a felsorolt munkák sokszínüsége alapján nyilvánvaló, hogy ezek jelentékenyen megemelkedtek.

A Bihar megyei nemesség családi levéltárai számos fontos feljegyzést és forrásadatot őriztek meg a jobbágy- földesúri viszonnyal kapcsolatban, amelyek - legalábbis a települések egy része esetében- jelentősen gazdagíthatják a paraszti kötelezettségekről alkotott képünket, s hozzájárulhatnak a szolgáltatások változását kiváltó okok meghatározásához.

A Beőthy családban, a családfő Beőthy Mihály halála, s gyermekei felnőtté válása után 1737-ben birtokosztást hajtottak végre, amely szerint Imre és Mihály részére jutottak a bihari javak, miközben anyjuknak, született Bencze Éva asszonynak, betegségére hivatkozva évi juttatást állapítottak meg gyermei.[89] Erre az "atyafiságos osztozás"-ra hivatkozik, illetve az ezután a két testvér közös birtoklásából származó konfliktusokat vizsgálja az az inquisitio, amely a falvak lakóitól kér tanuvallomást 1754 március 12-én, Telegden. A feljegyzés szerint "a két Földes Úr a *Tazát* meg vette különösen a maga jobbágyaitól és szolgáltatott is vélek hasonlóképpen a Telekek után való minden névvel nevezendő Termésektül a *kilencedet* különösen vették, egyszer vagy kétszer ha történt, hogy együtt vették a kilencedet, de akkor is felosztották". Az utolsó három évről teljes bizonyossággal állítják a külön-külön dézsmaszedést. A válaszokból az is kiderül, hogy Örvénden és másutt is vannak olyan írtások, amelyeket korábban dézsmáltak, parlagon hagynak. Ennek okát részben abban látják "hogy a pestisben sokan közülünk el halván" erősen megfogyatkoztak, másrészt pl. az örvéndi belső hegyen a szőlő elsoványodása miatt "az eső elhordta a földet", harmadrészt "az Uraknak kemény szolgálattyok miat nem érkezhetvén a lakosok az írtásra, vadnak gazban és erdőben" a hegyek. Egyedül a Kövér hegy oldalában tudnak hat lakosról, aki írtásba fogott.[90] Az mindenesetre kiderül, hogy a szőlő dézsma alá esik, de nincsen sok belőle, s a két testvér közötti osztozás éppen a régi és az újonnan írtással keletkezett szőlőföldek fölötti rendelkezés kérdésében húzódott el.

Az "Uraknak kemény szolgálattya" kifejezés tartalmára egy 1728-29-ből származó tiszttartói elszámolás utalhat, amikor leírja, hogy Pelbárthidán "Majorsági Földibe vetettem tavaszi árpát 60 cub., tavaszi búzát vetettek az Asszony számára 5 cub. 2 1/2 metr." illetve zabot, borsót, lencsét stb.

Az örvéndi reformátusok is tesznek említést a robot összetevőiről a földesúr vallásgyakorlatukat nehezítő intézkedéseiről és fellépéséről készített feljegyzésükben, /amellyel a vármegyéhez fordultak panasszal/: "állandóan hosszu fuvarokkal terheli őket, úgyhogy állataik lassan belepusztulnak."

A földesúrnak készített gondos jelentés még a dézsmával tartozókat is név szerint közli: valamennyien szemesen tartoznak a kilencedet beszolgáltatni: kölessel és borsóval Kun Márton, csak kölessel Vegedi István és Bernát Bulkas, tavaszi búzával Bernát János, Varga György, zabbal Csomai György, árpával Gombos István és Juhos Mihály, a Felföldiek árpával és zabbal, Ujlaki János borsóval is, lencsével és borsóval Fegyvernek János és Kocsis Ferenc van hátralékban.[91]

A jobbágyi tartozások között a természetbeniek jelentik a többletet, gyakorlatilag ennek kiterjesztésére történik kísérlet 1737, az osztozkodás után is. 1752-ben, amikor az örvéndiek közül kilencen ismét három évi dézsmahátralékban vannak /kb. 20 köbölnyi búzával/ a szárazság miatt további haladékot kapnak Szt. Mihály napjáig, úgy azonban, hogy "minden köböl után fognak különössen egy-egy kapást a szőlőmunkákra adni."[92] A kötelezettség minden bizonnyal azokra a - immáron urasággivá vált - szőlőkre vonatkozik, amelyeket "az emberektül Beőthy Mihály becsü nélkül vette el, fogta fel és bé is rakatta, s most is bírja" - írják 1754-ben.[93] Jellemző, hogy a szolgálatokkal fenyegetni is lehetett, ahogyan Beőthy Imre tette, amikor a vármegye törvényszékével íratott rá az örvéndi prédikátorra és iskolamesterre, hogy nem Articularis hely a falu, és tartóztassák magukat a "harangozástól, templomba járástól... ha a Helységben meg akarnak maradni, ezen Admonitio ellen vakmerően ne tegyenek, mert mindennémű robotát, Taxát és egyéb féle Dátiákat, mint más jobbágyain, minden engedelem nélkül fog megvétetni."[94]

A vármegyei jegyzőkönyvek is megőrizték a megye jobbágyviszonyaira vonatkozó adatokat. Az 1725-ben Pocsajban tartott congregatión a diószegiek és az uradalom prefectusa, Schkilinger Ferenc közötti egyességet tartalmaz, amely a település lakóinak kérelmére /és kéréseire/ született. A megállapodás negyedik pontja szerint: "Az Tizenkét napnak szolgáltatása Törvényes légyen a Tekintetes Nemes Vármegye Statutuma szerint." Ezt az uradalom elfogadja, azzal, hogy a munkát "jó dologra tehető emberek és nem valami gyerekek" tegyék, s határozottan ragaszkodik a kora reggeli megjelenéshez. Nem reagál viszont a lakosok felvetésére, hogy Budára ne kelljen a szegénységnek fuvaroznia. Meghagyja nekik a Harcsás nevű urasági nádason kívül a szabad nádvágás jogát, de azzal a megjegyzéssel: ha az urnak szüksége van épületeihez nádra "tet-

szése szerint facultast reselvál a vágatásra". A helybeliek a dézsma természetben adásáért kérelmeznek, válaszul azonban csak a tavaszi vetések kilencedére fogadják el azt tőlük, a bárándézsmát ezután is pénzben kell adniuk, s bor-pénzt is 2 polturát tartoznak fizetni.

Minden bizonnyal többszöri sérelmet fogalmaznak: "a szegénység, mint valami örökös jobbágy, ne tömlöczöztessék" a költözés meggátlásaként. A vármegye nem vonta kétségbe esetükben a transzmigráció jogát, viszont bejelentési kötelezettséget írt elő számukra. Ezzel a megye korábbi, 1711-ben a költözés tiltását megfogalmazó határozatát értékelte át, csak a szökéseket tartva törvénytelennek, a bejelentett elköltözés lehetőségét elismerve.[95] Ugyanakkor a conventiós szolgák kivételével valamennyiőjükre, akik az adóösszeírásban szerepelnek, kötelezően mondja a portio megfizetését - ennek elmaradása esetén kerülhetett sor arra a tömlöczözésre, amit a kérelmezők kifogásoltak. A lakosokat valóban igen terhelhette az állami adó kifizetése, amely ebben az évben 389 Rft volt, az érmelléki járásra kivetett összegnek csaknem 14 %-a. Az egyezség szövegében is tetten érhetők a már másutt is tapasztalt tendenciák, a pénzbeni jövedelem növelésére irányuló törekvések a birtokos részéről, a robot szinten tartása és természetbeni kötelezettségek nyújtásának igénye a lakosok köréből.

A nagykereki bírák és lakosok 1750-ben[96] fordultak panaszos levelükkel a vármegyéhez, Hodosy János nevű uruk túlkapásait emlegetve. Az igen részletes leírás után a megye is kiküldte képviselőit a helyszínre, s kiderítette, Hodosy valóban nem 12 napi, hanem heti egy napi szolgálatot követel - a gyakorlatban ezért - "előfordul, hogy van, aki már 24 napig szolgál.". A nonát minden terményből: káposztából, dohányból, hagymából, répából, céklából stb. megvette, a ludakat is kilencedelte, az Adonyi pusztát "harmadában" idegennek adta, s a lakosok marháit nem engedte oda kihajtani. Ezen kívül a birkákat, kondást, csordást is szolgálatra kötelez "szabad embernek" csak a prédikátort, mestert és a nótáriust ismerte el. Hiába volt tehát a lakosok contractusa, a birtokosi akarat - különösen ha, mint ebben az esetben a "munkás lajstromból" kiderült, saját hasznára majorságot létesített a településen, s máshonnan nem tudott jövedelemre szert tenni - a "mindennapi szolgálatot bőségesen megkívánnya". A robotnövelésnek, a szolgáltatandó termékek köre bővülésének a nagy birtokokon kivül éppen ezek a kis részbirtokok lettek szinterei.

A Pósalaki család birtokában lévő[97] Monospetrin 1754-ben összeírást készítettek és felbecsülték a település értékét,ezenközben természetesen a birtokos jobbágyi szolgáltatásokból származó jövedelmét is.

A faluban 30 egész telkes, 22 féltelkes és 24 zsellér háztartást írtak össze, úgy, hogy a telkesek közül 10 személynek, a féltelkesek közül 7 személynek /családfőnek/ neve mellett sem ökröt, sem lovat nem tűntetett fel az összeíró, a zsellérek közül viszont kettőnek írt össze 1-1 lovat. Az egésztelkes jobbágyok közül az örökösök /röghözkötöttek/ 15 nap felett szolgálnak, a többiek 15 napot évente, ha igával rendelkeznek, illetve 8 napot /vagyoni állástól függően/, s a zsellérek is 8 napot. A Köröskényi fiscális által készített aestimatio a robotot is értékeli: /az igás napi 40 dénár, a gyalog napi 15 dénár/, s így 311 Rft 25 krajcárban határozza meg a jobbágyok által teljesített évi munka értékét.

Cenzust nem adnak, viszont terménykilencedet szolgáltatnak be borból /évente kb. 20 urna/, gabonából /évente kb. 180 pozsonyi mérő/, zabból /kb. 20 pozsonyi mérő/. A méhkas dézsmáját váltják /1 ft 12 kr./, valamint a püspöknek járó tizedet is.

A falu lakosainak robotját a helységben található urasági kuriához tartozó allodiális területek megmüvelésére fordítják. A szántó 72 pozsonyi mérős /termése 250 pozsonyi mérő évente/, a szántó 16 szekér szénát ad, a szőlő pedig, amely 40 kapás, 250 Tinna és 208 Urna termékenységü. A Berettyón volt még a familiának egy 4 köves vizimalma, ennek rendbentartása ugyancsak a lakosok feladatai közé tartozhatott.

A margittai úton lévő kocsmát a falu árendálja, 42 Rft 50 dénárt adnak érte évente, s az erdőn tartott sertésekért /kb. 100 darab/ 20 dénár redemptiot fizetnek darabonként, ami szintén a birtokos bevételeit gyarapitja.[98]

A Csáky család margittai uradalmának viszonyairól a század első harmadát illetően úgyszintén nem úrbárium, hanem egy tanuvallomási jegyzőkönyv adatainak felhasználásával nyerhetünk hozzávetőleges képet.[99] A vallomások egy bizonyos néhai Pogacsics Gergely margittai telkeire s az utánuk járó szolgáltatásaira vonatkoztak. Gálos Mihály 65 éves juratus szerint 1703-ban jött Pogacsics a mezővárosba, s akkor még Szabó Máté házában lakott, 1706-ban legalábbis még ő "fizette meg a Taxát"/, a 60 éves Hajdu Mihály a másik telket Pécsi Demeterének mondja. Ettől kezdve viszont 1722-ig "soha sem adott többet egy tallérnál, hanem azutátul fogva már két tallért adnak, a miólta Simon János Uram ki jött Praefectusnak."

A robotra nézve valamennyien úgy tudják, hogy Pogacsics három telke után "soha sem szolgáltak egy napot is az Uraságnak", holott a többi lakosok minden telek után "azelőtt ugyan két napot, de most 3 napot szoktak szolgálni és nyolcz polturát szoktak egy kaszás napi számosnak az gazda kenyerén adni, az maga kenyerén pedigh egy mariast."

Az őszi és tavaszi vetésből kilencedet ad a település "Pogacsics is, akinek kétszáz - háromszázötven kereszt gabonája termett, egy-két szekérrel vitt az uraságnak nona gyanánt.

A vallomásokból az is kivehető, hogy pázsitpénzt is szedtek a lakosoktól, 12 polturát sertésenként.

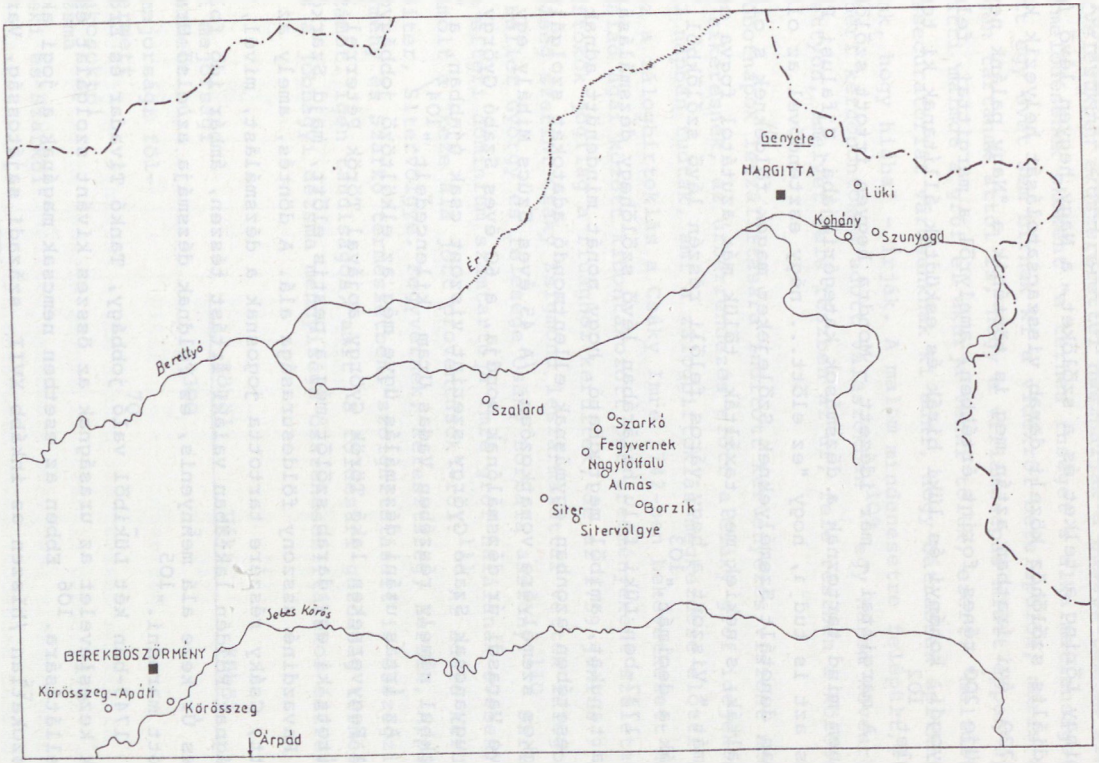
Pogacsicsot "Uramnak" nevezi mind a tizenkilenc tanuságtevő, akik között kondástól és cselédtől urasági tisztig és a település főbírájáig a legkülönfélébb rétegekből származók megtalálhatóak. A meghalt Pogacsics jobbágytelkeket bíró lakosa a mezővárosnak, aki azonban a robot szolgáltatása alól mentesül, s nem adja rendszeresen a földesúrnak járó terménykilencedet, mint ahogyan nem fizeti a pázsitpénzt sem, holott - saját kondása szerint is - "néha száz volt, néha kilencven s hol több s hol kevesebb az eő kegyelmének sertésse."

Nagyon hasonló eset, legalábbis az exemptus telekkel rendelkezők közé tartozik az a Kovács János, aki a Csáky családtól nyerte mentességét. 1736-ban utódainak birtoklását kellett a lakosság vallomásainak figyelembevételével áttekinteni, s rendezni, mivel időközben bizonyos szabálytalanságok, visszaélések történtek.[100] Részint a mentesített földje végében "többet ragasztottak az Uraság Majorsági Földéből nyolcz lépésnyi földnél", részint pedig a leszármazottak olyan földeket használtak, amelyekből 8 éve még dézsmát szedett a dominium. Amikor tehát Kovácsék a földeket /4 ilyen darabról vallanak a tanuk/ elfoglalták, az exemptus jogot ezekre is kiterjesztették, ami a birtokos rovására történt, hiszen, amint az előző margittai példa is igazolta, a telkek utáni dézsma természetbeni beszolgáltatása az uradalom alapvető bevételei közé tartozott.

A gabonadézsma mellett sok vitás ügy származott a szőlőföldekből is, amelyeket a lakosok jórészt írtás útján nyertek, a földesúr viszont dézsmát követelt utánuk. A helyzetet esetenként nehezítette, hogy az irtott szőlőföld ismét elpusztulhatott, akkor mások fogták fel, s így a termés utáni kilenced szolgáltatásának figyelemmel kisérése állandó feladatot jelentett az uradalom tisztjeinek. 1728-ban például a margittai Mondra hegy birtoklásával kapcsolatosan derült ki egy vallomási jegyzőkönyv alapján, hogy Csáky Zsigmond jobbágya Kukora Karácsony fiaival együtt írtott a mondott hegyen, s már termő szőlője volt, amikor jött a pestisjárvány. Az immáron gaz alá jutott területet hárman "fogták fel... Nagy Jánosné, Borsi Márton és Varga István." A Lükiből való 60 éves Darnó Mihály arról is tud, hogy a földesúr Csáky István udvarbirája Pálos Mihály" parancsolta meg, hogy valamely magyar embereknek /adják/ s adjanak dézsmát az urnak belőle."[101] Van olyan eset, amikor a földesúr

"Dominium Keresztszegh, Adorján et Margitha" – Csáky cs.(1755)

[Az OL. P71 Fasc 4. No.40 alapján]



becsülteti fel az allodiális szőlőjéhez közeli korábbi - nyílván jól termő - írtásföldet. A már említett volt Pogacsics féle vagyon egy részével is ez történt. Miután 1729-ben ifj. Csáky Zsigmondtól megkapja Brezinay Lőrinc a telket és a szőlőket, a Nagy hegyen lévő /margittai/ allodiális szőlőhöz közeli darab visszacsatolását helyezik kilátásban. Az 1730. évi iratban aztán meg is történik a "Nagy palánk nevü szőlő" becsüje 200 rénes forint értékben, amelyről a margittai, felsőábrányi, szunyogdi, kohányi és lüki birák és esküdtek állítanak ki testimoniális levelet.[102]

A margittai - már idézett - Mondra hegyen irtott szőlők 1729-re már nem mind tartoznak a dézsmások kategóriájába. Ujfalusi Pál margittai lakos azt is tudja, hogy "ez előtt... négy esztendővel az oláhok az Utrumban denotált Személyeknek Szőlejeket magok földeknek s oláh földnek foglalták, s nekiek meg taxálták, tőlük már azutától fogva nem adnak decimát." Viszont a hegy város felőli részén lévő szőlőkből "mostis megadgyák a decimát."[103]

1737-ben Lüki falu határában lévő szőlőhegy dézsmálásáról kérdezik a tanukat, amiből megtudható, hogy nonát mindenütt adnak, a Kis Deli hegy esetében azonban egymásnak ellentmondó adatokat szolgáltatnak a birtokos személyére vonatkozóan. /A 45 éves Szücs Mihály egy részét már 40 éve Varasdi úr dézsmálónak mondja, a 60 éves Szabó György és a 46 éves ugyancsak Szabó György szerint viszont csak újabban, a "gyenge palántokbul némely részében Vadas Uram kilencedelt."[104]/

Az írtás utáni dézsmálás ügye még az elköltöző jobbágyokat is érinti. A Fegyverneken lakó Török György apjával Török Péterrel irtott, s alakított ki egy darab szőlőt még a pestis előtt, majd Szarkóra költözött Ravazdiné asszony földesurasága alá. A döntés, amely az ügyben született, Csáky részére tartotta jogosnak a dézsmálást, mivel, "az mely Uraságnak Földén laktában valaki irtást tészen, ámbár idő folytába más Földes Úr keze alá mennyenis, ez Földnak dézsmája az első Ura Részére szokott maradni."[105]

1743-ban két Lükiből való jobbágy, Tankó Tivadar és Erdélyi János adnak kezeslevelet az uraságnak az összes kivánt szolgálat és kötelezettség ellátására.[106] Ebben az esetben nemcsak magának a jogi aktusnak ténye szokatlan /hiszen az inkább XVII. századi sajátosság, Varga János a kérdés szakavatott kutatója szerint is/[107], hanem figyelmet érdemel a terhek között a robotnapok számának a korábbiakhoz képesti emelkedése: "tartozunk az tizenhat napi számot Esztendők által akárminémű dologra kivántatik szolgálni". Az 1729-ben bejegyzett évi 3 naphoz képest ez valóban jelentős. Nem lehetett azonban az egész uradalomban általános,

mivel Margitta mezőváros bírái még 1751-ben is "az előbbeni szolgálat helyben hagyására" /azaz a 3 napi robot visszaállítására/ kérik Erdélyi Ferenc viceispánon keresztül a pozsonyi diétán jelen lévő Csáky grófot.[108] Érvelésükben előszeretettel használják a puszta telkek állandó újratermelődésének okaként "a terhes inséget s alkalmatlanságot", amely miatt egy évet sem bírnak ki a vidékről betelepülők, máris odébb állnak. Igen tartanak attól is, hogy a villámcsapás miatt éppen újjáépítés alatti malmot a gróf el akarja venni tőlük, ezért: "méltóztasson egy kis Assecuratoriát városunknak ki adni, hogy bátrabban építkezzünk, mert félünk, hogy hiába" - írják. A malom mindenesetre felépült, 1770-ben az úrbéri kérdőpontokra adott válaszokban[109] egy három kövesről írnak a Berettyón, amelyet fele részben az úr, fele részben a közösség használ.

A robotnapok leszállítására indított kérvényezés viszont nemigen bizonyult sikeresnek, az úrbérrendezés előtt a Csáky gróf idejekori szolgálatot 12 napban tudták, ami a zálogbirtoklás megkezdése előtti időre tehető. Ez a zálogbirtoklás a Csáky Imre 1742-ben bekövetkezett halála után a család ágai között kibontakozott per eredményeként született: a bihari birtokok jogilag a fiuághoz kerültek, de az 1759 június 9-én kötött egyezség szerint Csáky Zsigmond leszármazottai vették zálogba, pontosabban Haller György és felesége Csáky Borbála asszony.[110] Szilágyi László, a siteri dominium számtartója Imre gróf halálának évében, 1742-ben beszámolt a "keze alá jött proventusok"-ról.[111] Az adózó kerülethez tartozó Siter, Sitervölgye, Fegyvernek, Keresztszeg, Borzik, Árpád, Berekböszörmény és Szarkó természetbeni szolgáltatásait is összegzi, ezekről ad számot. Igen tanulságos, amit a földesúri gazdaság terméseredményei és a jobbágyi dézsma mennyisége összehasonlításakor észrevehetünk:

| | Köböl | Véka | Köböl | Véka |
|---|---|---|---|---|
| Mezőfalvi majorsági földön termett búza | 300 | 3 | | |
| Siteri majorsági földekben termett | 70 | - | | |
| Siteri lakosoktól gabonadézsma | | | 170 | 2 |
| Fegyverneki és Szarkói dézsma | | | 37 | 2 |
| Siteri lakosok mezőfalvi földön termett búzája utáni dézsma | | | 42 | - |
| Keresztszegi szabados Puszta Mihály majorsági búzája | 54 | 1 | | |

| | Köböl | Véka | Köböl | Véka |
|---|---|---|---|---|
| Keresztszegi lakosok dézsmája | | | 16 | - |
| Borziki lakosok dézsmája | | | 9 | 2 |
| Árpádi lakosok dézsmája és tized búzája | | | 70 | 3 |
| Sitervölgyi lakosok kölcsönbúzát visszaadtak | | | 40 | - |
| Ö s s z e s e n: | 424 | 4 | 384 | 9 |

Hasonló a helyzet a borból származó jövedelemmel is: a siteri földesuri szőlőben 300 cseber a termés, a siteri és borziki dézsmabor pedig 187 cseber és 3 kanta ebben az évben.[112] A robotnapok számának az előbbiekben tapasztalt kétségtelen emelkedése nyílvánvaló összefüggésben van a földesúri allodiumok művelésének kényszerével.

Az elszámolásból az is kiderül, hogy a falvak lakói taxával is tartoznak évente, ennek csupán restantiáit említi a számtartó: 143 ft és 80 dénár. A sertések utáni dézsma is hátralékban van, viszont mindenképpen beszedésre kerül. A közös erdőn tartott sertések után is fizetnek "30 pénzivel váltódik minden sertés."

1746-ban Ferdényi Gábor a bihari uradalom plenipotentiariusa jelentést küldött a család fejéhez, Csáky Antal Szepes és Abaúj-vármegye főispánjához, királyi kamaráshoz a siteri javakkal kapcsolatban. Szilágyi László provizor 1742-től gróf Csáky Imre halálától kezdve készített elszámolást a pénzbeli bevételekről Ferdényinek:

| Év | Magyar ft. | dénár |
|---|---|---|
| 1743 | 4291 | 61 |
| 1744 | 2132 | 61 |
| 1745 | 2504 | 38 |
| 1746 | 2586 | 97 |
| Összesen: | 11515 | 57 |

Az általa összesített pénzek már a Ferdényi prefektushoz eljuttatott, a különböző kiadásoktól mentes értéket adják, az 1746. évre vonatkozóan ugyanis részletes számadást készített az Udvarbiró, s e szerint csupán Berekböszörmény mezőváros, amely 1742-ben, s később is árendás település volt, a csapszék jövedelmével együtt 2253 magyar forint és 9 dénár jövedelmet jelentett a Csákyaknak. Az adókerületből összesen 4133 forint 66 dénár folyt be, ám ebből 1178 forint 93 dénárt conventiókra ill. egyéb kiadásokra fordítottak, 367 ft 76 dénár pedig restanciá-

A siteri adókerület terménybevételei 1746-ból:

| | Búza | | Árpa | | Zab | | Lencse | | Borsó | | Tengeri | | Bárány | Kecske, gida | Sertés | Bor |
|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|
| | köböl = K | véka = V | K | V | K | V | K | V | K | V | K | V | | | | cseber |
| Áthozat az 1745. évből | 191 | - | - | - | - | - | 3 | 3 | 5 | - | - | - | - | 12 | 14 | 9 |
| Falvak kilencede | 159 | 10 | 1 | 3 | 5 | 6 | - | 1/2 | 12 | 1/2 | 106 | 4 | 3 | 3 | 10 648 | 225 98 |
| Siteri, Mezőfalvi és Keresztszegi allodium | 342 | 1 | - | - | 41 | - | - | 2 | 1 | 2 | - | - | - | - | - - | 521[x]10 |
| Összesen: | 692 | 11 | 1 | 3 | 46 | 6 | | | | | | | 3 | 15 | 10 462 | 757 8 |

[x] az allodiális szőlő Siterben található

ában maradt. A falvankénti kimutatás nem részletez tovább, így nem tudhatjuk, hogy a jövedelemnek hány százaléka adódik a jobbágyok telkek utáni taxájából, illetve a falunak van-e földesúri haszonvétel a birtokában, amelyért ellenértéket kell adnia.[113] Az 1746 évi elszámolás a kilenced adási kötelezettségből származó bevételeket is tartalmazza.

Táblázatunk is azt mutatja, hogy a siteri provisoratushoz tartozó falvak 1742 és 1746 között azonos szempontok szerint teljesítették szolgáltatásaikat. A természetben szedett termények köre 1746-ban bővebb, bár a meghatározó a gabona, a sertés és a bor kilencedének mennyisége. A dézsma és az allodiumokból nyert termésmennyiség arányai azonban némiképp módosulnak, a búza esetében a földesúri rendelkezésű földekről az összes 49,42 %-át, a bor esetében pedig 68,82 %-át takaritják be. /1742-ben 51,20 % a majorsági földön termett búza, 61,60 % a bortermés/ A búza 1746. évi termésösszegét növeli az 1745. évi áthozat /191 köböl/, ezt leszámítva az éves termésből a majorsági búzatermés még jelentősebb: 68,26 %. Az évi 12 napra emelt robot, amely mint korábbi példa bizonyíthatja, egyes jobbágyok esetében ennél nagyobb kötelezettségeket is jelenthetett, mindenképpen szükséges volt az allodiumok műveltetéséhez. Parniczky Mihály margittai udvarbíró 1750-ből származó elszámolásából[114] a provisoratus pénzbeli bevételeit lehet áttekinteni. Margittán nem csupán a telkek utáni taxa 393 ft és 58 kr/ ismeretes, hanem a deserta telkek utáni taxát is feltüntetik /7 ft 48 kr/. Árendát adnak a görög bolt után /120 ft/, bizonyos területekért /25 ft 30 kr/, a mészárszékért /51 ft 30 kr/, a sóárulásért /20 ft/, valamint a timárműhelyért is /5 ft 6 kr./. A szunyogdiak /5 ft/, a genyéteiek /8 ft 20 kr/ és a kohányiak /10 ft/ a kocsmáért fizetnek. A szalárdiak a taxa /190 ft 20 kr/ mellett bolt használatáért /8 ft/ és a mészárszékért /20 ft/, tartoznak, a nagytóthfalusiak pedig a kocsmáért /10 ft/. Margitta mezőváros az összes ez évi, a provisoratustól származó bevétel /897 ft 29 krajcár/ 69,45 %-át jelenti.

Berekböszörmény, ahogyan jeleztük, árendás contractusra lépett az urasággal. Az 1752. és 1753. évre vonatkozó kötelezettségek leírása rendelkezésünkre áll, 1752 jan. 1-én Váradon írta alá Ferdényi Gábor megbízott, s az 1753. évre is meghosszabbitották érvényét.[115] A kötelezettségek nem azonos módon érvényesek a böszörményi nemesekre és a városi közösség, a communitas egészére. Ennek elkülönítésére formailag is törekedett Ferdényi, mivel két szerződést fogalmazott meg a felek részére. A nobilium részére kiállított contractus hivatkozik egy "ezen esztendőben tett" conscriptióra, amely szerint a nemesek "tartoznának Taxát és 12 napi szolgálatot fizetni Nonán kivül" 151 ft és 48 krajcárt. Mivel

azonban az eddig rendelkezésükre álló körmösdi pusztát, ahol szántóik voltak elvették, méltányosságból ebben az évben csupán 110 Rft 30 krajcárral tartoznak.[116] Ezen kívül a serfőzéshez 12 köböl árpát adnak, s tehenenként 1-1 meszely vajat. Van fuvarozási kötelezettségük is a bösörményi téglavetőhöz, ahová 13 öl fát kell vinniük.

A communitás számára elkészített conscriptióban a körmösdi puszta elvételét ismét megemlítik, itt is ez az oka az eredetileg 1316 rénes forint és 36 krajcár "leszállítására" 739 Rft 30 kr.-ra. Kiderül azonban, hogy a mezőváros lakói, éppen ebben az évben kvártély házat kénytelenek a vármegye parancsára építeni, s az ő kötelességük az uraság kocsmájának felépítése is, így az árendában megmutatkozó engedmény okai bővülnek, illetve szolgáltatásaik sokrétűségére utalhatnak. A téglavetőkhöz való fuvarozást, a vaj beszolgáltatását náluk is említik. Ezen kívül azonban még a mészárszékről kell az uraság kocsmájához vinniük egy mázsa faggyut, s a kocsmához építőanyagokat, téglát kell fuvarozniuk, rakodniuk. A szolgálat számát nem is határozzák meg, csupán azt közli az egyezség, hogy "elegendő embereket kell adniuk". A serfőzéshez 30 köböl árpával tartoznak "zab és aratók helyett", ahogyan az indoklás szól. A két szerződés különbözik egymástól, egyik sem tartalmaz azonban a földesúri allodiumon teljesítendő munkakötelezettséget, az árpa adása esetében az utóbbi contractus kifejezetten utal is rá, hogy munkakötelezettség helyett kell adniuk. A munkát tehát váltják, részint pénzzel, az éves árenda összegébe foglaltan, részint az említett árpamennyiség beadásával. Látható az is, hogy a városlakók kötelezettségeit súlyosbítja a földesúr jövedelmeit gyarapító, s az ő függésüket nehezető urasági kocsma építése, ennek teljes kiszolgálása, mint ahogyan a vármegyei parancsra is nekik kell a katonaság ellátását szolgáló kvártélyházat megépíteni. Az ő robotkötelezettségeik tehát nem jelentéktelenek, bár valószínűsíthető, hogy a communitás szegényei kaphattak itt munkalehetőséget a város megbízásából /mivel a kötelezettség nem személyre szóló és megszabott, hanem bizonyos munka elvégzését írja elő, amelynek módját a mezőváros előljárósága dönthette el./ A két szerződés megléte ugyanakkor korlátja is a városi hatóság jogkörének, minthogy a város nemeseinek ügyeibe ilyen módon nem szólhatott bele, illetve a súlyosabb kötelezettségeket tartalmazó, a communitásra vonatkozó szerződés előírásait csak a polgárok erőinek figyelembevételével oldhatta meg.

1754-ben a korábbi szerződéseket megújítják, ismét külön-külön állapítva meg a beszolgáltatás módját, de ez esetben még kevesebb lényegi különbséget téve a mezőváros nemes és nemtelen lakosai között.

A communitás számára megmarad a 739 rénes ft 30 kr. befizetésének kötelezettsége, amit "Taxa, Dézsma, Robotta, Pascuatio, és Malombéli jövedelmeként" fizetett eddig is. A korábbi évek 30 köbölre tehető árpa beadásával szemben most 42 köböl az előírás, de "a nemesekkel együtt magok közt esendő justa repartitio szerint", vagyis a mennyiség ugyanannyi marad. Ezt azonban ők kötelesek a margittai uraságí serházhoz szállítani /ami elég jelentős távolság/. A tehenek után adandó vajat természetben vagy megváltással /25 Rft/ adhatták. A szerződés is igazolja, hogy az uraság kocsmája felépült az előző évek szolgálatai alapján, most ugyanis szinte fenyegetésszámba megy az újabbfajta kötelezettség bevezetése, a kocsmára "a midőn kévántatik elegendő Bort, Sert, Pályinkát szállitani tartoznak, kit ha nem cselekednének, abból származandó Kár reájok fogna háromlani". De leszögezi Ferdényi, hogy az uraság ezen felül is követelhet még forspontozást, ahogyan a mészárszék árendaösszegén felül a mázsa faggyut továbbra is meg kell adniuk.

A nobilium részére kiadott contractus most gyakorlatilag ugyanazokat az egyéb kötelezettségeket írja elő a nemeseknek, mint a communitás többi tagjának. Csupán az árenda összege csökken 11 Rft-al, mivel Hodos János nevű társuk árendába vette 35 Rft-ért az uraság boltját, s ő egy összegben fizeti ki tartozásait.[117]

Az 1754-ből származó contractusok között szerepel egy, az árpádi lakosoknak készített is, amely szerint már az elmúlt évben is hasonlóan szolgáltak: 240 Rft-ot fizettek árendában.[118] Ezen kívül 200 kis cseberre való dongákat kell kifaragniuk, valamint két 16 köblös hombárt megcsinálni és Váradra az udvarbíró házához, vagy Szalárdra, amint kívánják tőlük el is kell szállítaniuk.

Ugyanebben az évben a margittaiak kapnak Ferdényi Gábortól 20 Rft befizetése ellenében ismételt engedélyt a sóárulásra, valamint a keresztszegi lakosok a külső pusztán lévő kocsma használatára 15 Rft.-ért. Ez utóbbi azonban csak abban az esetben maradhat meg hosszabb időre a település haszonélvezetében, ha vállalják "ottan Pinczét és alkalmatos házat csináljanak, hogy emberséges Emberek ís belé szállhassanak." Így a kocsma bővítésén /lényegileg vendégfogadóvá történő átalakitásán/ végzett munkájuk nem robotként, hanem a használati jog megtartásáért vállalt kötelezettségként van feltüntetve. /Bizonyos, ugyanis, hogy az 1746-ban 53 köböl buzát és 31 köböl zabot adó allodiális földet nekik kell megművelniük!/ Berekböszörmény szolgáltatásai, ahogyan az előzőekben is kiderült, elsősorban a megváltások révén, az árendás contractus megkötése nyomán különböznek a Csáky uradalom többi településétől. Mivel a közeli Keresztszegen az 1746-ban készült jelentés szerint van

allodium, az itt teljesítendő munkának ez nem lenne akadálya. A biztos pénzbevételek azonban úgy tűnik ez esetben jobb lehetőséget nyújtottak a birtokosnak. A mezőváros lakói több esetben /így az ötvenes években kötött kontraktus szövegezésénél is/ szűk határukra és a körmösdi puszta használatának abbamaradására hivatkoznak a könnyítések eléréséhez. Az ötvenes évek második felében írott leveleik ugyanezt ismétlik, ha lehet, még tragikusabb szinezetben ecsetelve gondjaikat. Pl. árvizek miatt a szántót nem használhatják, a marhákat a víz járta szénával kell etetni, ami miatt "minden harmadik esztendőben a dög elhordgya, ugyan azon árvizből született métely réteinket elboritván, juhokat mint ennek előtte nem tarthatunk."[119]

A körmösdi puszta, /amelynek használatát sérelmezik/ 1728 júniusában, egy harminc évre kötött contractus alapján került használatukba, 900 vonás forint lefizetése ellenében.[120] 1750-ben már tudnak róla a családi levelezésben is, hogy Laczkovicsné, özvegy Trencsényi Mária birtokolja a Pankota nevű pusztával egyetemben. Nem lehet véletlen, hogy panaszkodnak rá a lakosok a grófnak. Az 1752. évi contractust követően ismét kaphattak ugyan lehetőséget a böszörményi lakosok a pusztán való szántásra, csakhogy mostmár nem árendát, hanem a föld használata után gazdákra lebontott szolgálatokat várt el a zálogbirtokos Laczkovicsné asszony: "minden szántó gazdától eke pénzt, kinek 4 köböl alá való földet ád, vészen 1 Rft-ot, egy itce vajat, egy pár csirkét."[121] Különösen sérelmesnek találják a dézsmaszedés módját, amikor mint irják "házánk törvénye ellen nem szalmájában, hanem szemül vette a kilencedet" /minden kereszt gabonától 4 vékát./ A lakosok sérelmeit csak növeli, hogy a dézsmagabonát dologidőben kell Püspökibe szállítaniuk, és saját pénzükön vermeket kell készíteniük. A bizonytalanságot növeli, hogy a földet évente újból kiadja, és kénytelenek azért is pénzt adni /1-2 márjást/, hogy egyáltalán földjük legyen.

Az ellenállásnak szokásos módját kívánják járni, amikor tudatják a grófot, hogy a pusztán "élő lakosaink" nem teljesitették a fentebb leirt kötelezettségeket, sőt készek "a zálogos Földet marha járó pusztában szántás-vetés nélkül hagyni... mely ha úgy fog esni, Excellenciádnak nagy kárára fog szolgálni."

1759 márciusában a vármegye utasítása ellenére sem hajlandók Laczkovicsnéval a fenti okok miatt egyezséget kötni, s ismételten kérik a grófot a puszta kiváltására. Ez annál is inkább időszerű, mivel az özvegy hírt szerzett a lakosok próbálkozásairól és követségéről, s azzal fenyegetődzik, másokkal köt szerződést, ha a böszörményieknek nem tetszik a helyzet.

1763-ban, amikor az ekével élt földek utáni szolgáltatásokat vették számba Körmösd és Pankota pusztákon, már valóban vannak sassi /45 fő/ és komádi /3 fő/ lakosok,[122] 1764-ben pedig ezeken kívül apáthiak is /7 fő/, de ekkor már 5 cselédnek is adtak földet, valamint felsorolnak még hatot /sassi és komádi lakosok/ akiknek az udvarbíró igért földeket.[123] Az elképzelés a járandóságok bojkottjára nem bizonyult teljesen sikeresnek és szerencsésnek, a zálogbirtokos maradt, viszont a pusztán szántóföldet használó böszörményiek száma emelkedett: 74 főről 1764-ben már 84 főre. A kiosztott föld egész vagy fél rész, így is írták össze név szerint, amely után "minden gazda tartozik, akár egész, akár fél résztől 1 Rft-ot, egy itce vajat, 1 pár csirkét Tekintetes asszoynak megadni." A dézsmát, behordási kötelezettséget stb. nem említik, a leginkább felemlegetett "terheket" az új contractusok már nem írják elő, a kompromisszum tehát létrejött.

A Csákyak egész bihari uradalmának a század közepére jellemző szolgáltatási kötelezettségeiről egy 1755-ben készített uradalmi összeírás tájékoztat.[124]

*Margittán*, ahol 236 1/2 telek található, a mezőváros lakosai 12 napi robottal szolgálnak /egész telkek után/, s 2 Rft taxát /33 1/2 telek mentes/, a bor és a gabonafélék után pedig kilencedet adnak. Minden fejős tehén után 1 icce vajat szolgáltatnak, vagy pedig 7 krajcárral váltják, ahogyan a méhdézsmát is, s pázsitpénzt is adnak, setésenként 6 krajcárt. A településen vannak immunis lakosok is: Nyilas János armiger /fegyveres szolga/6 napi szolgálatot köteles adni, míg a hajdú Tóth Keresztély megválthatja a szőlőben végzendő robotot. A pénzbeli bevételek is igen jelentősek, s csak egy részük a földesúri haszonvételekért fizetett összeg:

| | | |
|---|---|---|
| Taxaköteles 203 telek | = 406 Rft | |
| Sóeladás árandája | = 20 Rft | |
| Vaseladás árendája | = 25 Rft | 30 kr. |
| Mészárszék árendája | - 13 Rft | |
| Agyag-taxa a fazekasoktól | - 30 Rft | |
| A három fazekasmühelyért | - 6 Rft | |
| Legeltetésért évente | - 5 Rft | |
| 4 Kereskedő bolt árenda | - 138 Rft | |
| 18 öl fa árenda | - 18 Rft | |
| 3 mészárszék /á 8 Rft/ | - 24 Rft | |
| Méhkas megváltás | - 5 Rft | 51 kr. |
| | 691 Rft | 21 kr. |

Keresztszeg és Árpád esetében írnak 12 napi robotszolgálatról, Árpádon azonban bár elvileg ez a kötelezettség érvényes, gyakorlatilag a robot, a kilenced, a makkoltatás, az épületfa, valamint a kocsma jövedelmét magában foglaló árendás szerződés van érvényben /240 Rft évente/. Berekböszörménynél nem részletezik a szolgálatot, aminek úgyszintén a már meglévő szerződés érvényessége az oka. Ugyanakkor megjegyzik, hogy a Bereg nevű praediumot is használják, aminek terményeiből kilencedet szolgáltatnak, valamint arról is tudósítanak, hogy a Körmösd nevű praediumon van marha legeltetési és szántási lehetőségük /a Laczkovicsné által támasztott követeléseket már részleteztük/.

Désér, Szunyogd, Lüki, Genyéte, Szalárd és Kohány esetében nem erre a limitált robotkötelezettségre hívatkoznak, hanem az uraság szükségletei szerinti a "munkára hajtás". Az első három faluról más forrásból tudjuk,[125] hogy "oláhok által" lakottak, a telkek az erdőben vannak, sok helyen írtanak a lakosok, más kötelezettségük a roboton kívül nincs is. Genyétén hasonló a helyzet, de nekik a margittai szőlőhegyen vannak szőlőik, s ebből dézsmát kötelesek adni. Kohányban úgyszintén a borból kell kilencedelni. Szalárdon a kerti szőlő után nem kell fizetniük, a kender után viszont kilencedet adnak. Leírják, hogy mivel 1752-ben ők reparálták a faluban lévő, három köves malmot, amely a Berettyón van ennek fele jövedelme őket illeti.

Szarkó, Fegyvernek, Nagy Tóthfalu, Borzik, Siter és Sitervölgy esetében a taxa, kilenced, fejős tehenek utáni vaj, a pázsitpénz mellett robotkötelezettségről nem tesznek említést. Aligha hihető azonban, hogy a földesúri szőlőt Siterben bérmunkával, napszámosokkal műveltette volna meg az úr, és a Sitervölgyén lévő kaszáló 16 szekér szénáját is a lakosoknak kellett begyűjteniük.[126] A falvak közül Szarkó, Nagytóthfalu, Fegyvernek Szalárdhoz közel fekszik, ahol a curiához egy 150 köblös búzaföld, és 24 köböl kapacitásu zabot termő allodiális földdarab tartozik, s van még egy 50 szekér szénát termő rét is. Az uradalomnak tüzifa eladásából is van jövedelme /79 Rft/, ennek kiszolgálása is a jobbágynépesség feladatai közé tartozik.

A conscriptio elkészítése után kimutatást készitettek a birtok értékéről, a robotnapokat 1 ft 30 krajcárban számolva s a terménykilenced és az allodiumok terméseredményeinek felszámításával, az árendákból és haszonvételekből származó jövedelmekkel együtt. Ennek végeredménye 9742 Rft és 56 1/2 krajcár. A kimutatás annyiban nem a felhasználható jövedelmet jelzi, hogy nem mindent adtak el, vittek piacra, amit végül is összegeztek és ebben az uradalmi tisztségviselők járandósága, az uradalom beruházásai stb., tehát a levonások nincsenek jelen. Abból a szem-

pontból azonban mindenképpen tanulságos, hogy míg pl. az előzőekben közölt adatok alapján Margittáról 691 rénes forint 21 krajcár a pénzbeni bevételük, a kimutatás 5086 rénes forint 24 1/2 krajcár értékösszeggel számol, amiben a hetivásár bevétele 400 ft, a pálinkaárulásé 400 ft, a kocsmáé 200 ft, az urasági serház haszna 1150 ft, a malomé 280 ft - tehát a legjelentősebb jövedelmi forrásokat nem engedte át a család a mezővárosi polgároknak. A bordézsmát kb 500 Cseber /Tinna/ mennyiségünek becsülték, s ezt 1 ft 25 krajcáros áron 708 ft 20 krajcárba számították.

Berekböszörményben, ahol az 1754-es árendás contractus 739 rénes forint 30 prajcárt írt elő, úgyszintén változtatásra lehetett számítani. A telkek utáni taxát 188 rénes forintban, a dézsmát 150 rénes forintban, a 12 napi robotot a résztelkeseket és a zselléreket is beleszámítva 602 ft 30 krajcárba vette, a malom proventusa 85 ft, a pázsitpénz pedig 37 ft 30 kr, ami együttvéve 1063 rénes forintot tesz ki, jelentősen magasabb szintet mutat az árenda összegénél. Valószínű azonban, hogy ez az összeírás és a jövedelmek becslését szolgáló összesítés nem közvetlenül a terhek emelésére szolgált, hanem része volt annak a folyamatnak, amelynek eredményeként a bihari falvak Haller György és felesége kezébe jutottak, jelentős összeg: 200.000 forint lefizetése fejében. Ahhoz, hogy az uradalomból várható hasznot mutatni lehessen, feltétlenül igen magas bevételeket kellett produkálni, s így lehetett elérni, hogy Csáky Borbála /Hallerné/ ötvenezer forinttal emelje egy év leforgása alatt a zálogra felkínált összeget.[127]

Az úrbérrendezés idejére az Árpád faluval kötött contractus is megváltozik, akkor csak arra emlékeznek a lakosok, hogy a korábbi szerződések jóval kisebb összeget határoztak meg. Ez igen pontosan kimutatható: az 1754-ben még 240 rénes forintnyi árenda 1770-re 500 rénes forintra emelkedik, amibe csak a taxa és a robot váltsága számít bele. A termények kilencedét, dohányt, hordó dongákat /ebből is kétszeres az emelkedés/ stb. tartoznak még szállítani.[128]

Ennek a falunak az esete csak egy példa arra, ami az uradalom többi falvánál sorra kimutatható; az 1759-ben bekövetkezett birtokcsere, majd a későbbiekben a Hellerek után gróf Kornis zálogbirtokossága /aki hasonló feltételekkel vállalta át a javak kezelését és haszonélvezetét, mint Csáky Borbála és férje/ idején tovább emelkedtek az uradalom jobbágynépességének szolgáltatási kötelezettségei.

Ez részint az urasági szőlőföldek megnövekedett területéből és ebből adódóan, a szükséges munkák /fuvarozás, előkészítő tevékenység, kapálás, szüret, hordó, bor hordása/ mennyiségi növekedéséből következett, másrészt a birtokon a különféle építmények /kocsmák, présházak,

curiák/ emelésének kényszeréből, s esetenként hosszú fuvarból is, hiszen a birtokosok egyéb területeire, birtokrészeire kellett szállítani. Az írtásföldek szabad használatának megszünése után azok is dézsmakötelesekké váltak, s ezzel a lehetőséggel is éltek a birtokosok.[129]

A változás elsősorban - ahogyan erre korábban is utaltunk - a robotterhek emelkedését jelentette. De ezzel összefüggésben törekedett a birtokos a jobbágyok újabb terményei /kukorica, dohány stb./ után is követelni a kilencedet, illetve pénzt szedni a korábban ingyenesen használt faluhatár használatért is. Minden valószínűség szerint - ahol legalábbis a birtokosnak egyébként is szándékában állott - jól lehetett támaszkodni a megye birtokosainak arra a vármegye által Mária Terézia rendeléséből kiadott egységes urbáriumra, amelyet 1759-ben szövegeztek meg.

Az úrbárium nyomtatásban már megjelent szövege alapján nyilvánvaló, hogy itt a megfogalmazás és értelmezés magán viseli mindazokat az ellentmondásokat, a nyugatmagyarországi mezőgazdasági viszonyoktól, gazdálkodási lehetőségektől és gyakorlattól való eltéréseket és különbözőségeket, amelyek erre az időszakra is érvényesek maradtak. Az a tény, hogy Bihar megyében az úrbérrendezésig nem általános a szilárd telekrendszer, magyarázza azt a bizonytalanságot és pontatlanságot, amit a telkek meghatározásában lehet tapasztalni; a külsőségek minőségi eltéréseire ugyanis nem fordít figyelmet.

A rendelet a valóságnak megfelelően állapítja meg - s ehhez az eddig elmondottak bizonnyal elégséges adatokat szolgáltattak a különböző birtoktípusok adózó népeiről-, hogy a megyében a kilenced szedésének gyakorlata általánosnak mondható.

Minden bizonnyal az általánosan meglévő érdekeltség az oka, hogy éppen a robotkötelezettség teljesítésének módjai szerepelnek igen aprólékos leírással. A dokumentum a zsellérek számára tartja kötelezőnek a 12 napos robotot, amely, ahogyan látható volt, éppen a század közepe táján kezdett általánossá válni a földesúri követelések szintjén. /Talán a váradi püspökség területe kivétel, hiszen az ipari jellegű beruházások /huták, kohók, stb./ körzetében már valóban a szükséglet szerinti szolgálatot írják le általánosnak/. A megyei úrbárium igen differenciáltan fogalmaz a telkes jobbágyok számára is, bár ez esetben is kitűnik, hogy az igaerővel való ellátottság milyen alapvetően befolyásolja a munka teljesítését: a fél telkes jobbágyot már nem kényszeríti 4 marhával szolgálni, sőt "az Marhás Gazda is maga robottjait legfeljebb negyed részében gyalogszerrel szolgálhatja le", de ez természetesen a földesúr tetszésétől is függ. A robot mértékét /52 nap igás, vagy

104 gyalog ill. ennek további arányos bontása a megállapított teleknagyságok szerint/ viszont a megye egészére nézve tulságosan magas szintnek lehet tartani, még akkor is, ha az úrbérrendezési alap is ugyanilyen a későbbiekben. Azokon a területeken jelenthet ez csupán könnyítést, ahol a szükséglet szerinti munka a gyakorlat, itt sem lehet azonban minden esetben pontosan tudni az éves robotnapok számát. Vannak esetek, amikor a 60-as évek gyakorlatában derül ki: az 52 nap igásrobotra nincs is szüksége a birtokosoknak, ezért aztán a szükséges és a lehetséges követelés különbözetét pénzben váltatják meg jobbágyaikkal. Így járt el Kornis Mihály is 1767-ben, amikor a siteriekkel 18 nap kötelező szolgálatban egyezett meg, a többit,a 34 napot redemptióként követelte.[130] Az urbárium negyedik pontja szintén - burkoltan - a földesúrnak teljesítendő munka számát növelte, amikor előírta, hogy évente két alkalommal vadászatra kell menni "az felljebb írt Robottákba való tudás nélkül". A 11. és 12. pont viszont konkrét helyzeteket határoz meg, ha a hidak és gátak építésében való részvétel nincs a robotban, akkor vámot nem kötelesek adni, illetve a két mérföldnél távolabbi tüzifa szállítást be kell számítani a robotnapokba.

Igen részletes az ajándékok leírása is, ez is telek után számítva.

Bár a Mária Terézia által kiadott 1767. évi úrbéri rendelet sokkal körültekintőbben, alaposabban szabályoz, az a pozitivum semmiképpen nem hallgatható el az 1759-ben készült vármegyei urbáriummal kapcsolatban, hogy egyrészt a szolgáltatások differenciált - telek szerinti - egységesítésére törekedett, másrészt a követelés alapja a jobbágytelek lett volna, s harmadrészt a bevezetéssel is megpróbálkozott /amit az úrbéri kérdőpontokra adott válaszokból maguk a falvak jobbágylakosai tanusítanak/.

Nincsenek azonban meg a gyakorlatba való bevezetéssel kapcsolatos előkészítő és szervezési feladatok megoldására vonatkozó feltételek. Mert ugyan a szövegezésben telkek utáni a teljesítendő szolgálat leírása, de nemcsak az első pontban megfogalmazott telek-meghatározás differenciálatlan, hanem semmi gyakorlati intézkedés nincsen a reális telekviszonyok kialakítására. A jobbágyok maguk a későbbiekben leírják, hogy ahol hozzá is kezdtek a szolgálat feljegyzéséhez, nehézkesnek érezték a libellusba írást, s tisztjeik sem tettek eleget az előírásoknak. Valószínűleg nem is kérte számon azt senki az urasági alkalmazottaktól, mivel a birtokosnak sem a nyílvántartás maga, hanem a követelés ésszerű emelése volt az érdeke.

Az úrbéri rendelet kiadásánál tekintettel volt Mária Terézia a kamarai birtokok szolgáltatási gyakorlatának tapasztalataira is, hiszen földesúrként az ország különböző földrajzi adottságokkal és termelési - piaci lehetőségekkel rendelkező vidékein rendelkezett fiscalis javakkal. A magyar kamara 1765-ben tett jelentése szerint: "a tiszai kerületben Őfelségének az 1751. évből való rendeletén alapuló szabályozás van érvényben, Nagyváradon és Sólyomkőn a Bihar megyére nézve megállapított úrbéri szabályzat.... /amely/ ... nagyon előnyös a parasztokra nézve, igen valószinü, hogy minden szabályozás szerint az eddiginél több szolgálatot kellene teljesíteniük..."[131]

A váradi kamarai uradalomban Tokody György inspector készíttetett 1750 decemberében[132] úrbáriumot három település részére, de gyakorlatilag az elmúlt három év szolgálatainak elszámolását is megtaláljuk benne. Kabaláspatakon, Cigányfalván és Telki faluban nem csupán a kilenced mennyiségét és pénzre átváltható értékét stb. közlik visszamenőleg, hanem a lakosok javainak összeírását is elvégzik. A gabona, zab, kukorica dézsmája mellett borból, bárányból, méhből kilencedelnek, illetve fizetnek vonás forintokban kifejezett redemptiót évente, valamint pázsitpénzt és a tyúk és vaj utáni megváltást. A taxa fizetés alól a biró immunis, az egész telkesek 2 Vft, a féltelkesek 1 Vft, a negyedtelkes és a zsellér /házzal bíró/ 30 krajcár lefizetésével tartoznak. A robotkötelezettség 12 nap, de a lakosok hajlandók megváltani, 2-4 ökör után 3 rénes forintot, a házas zsellérek pedig 1 ft 30 krajcárt. Ahol makkos erdő van /Kabaláspatak/ fizetnek a sertések után is.

Cigányfalván a gabona a nagy nedvesség miatt nem terem, "privát" praediumon kénytelenek a lakosok szántani, így abból nem adnak nonát az uradalomnak, a tengerit, a szőlőt itt viszont Kabaláspatakhoz hasonlóan megváltják. Telki portiótól 2 Rft 33 krajcár árendát kapnak a szántó és a rét után. 1751 áprilisában Kelemen Péter inspector-akire az úrbérrendezés idején igen gyakran hivatkoznak - Cséffa, Madarász, Geszt és Mezőgyán falvak robotjainak jegyzékét készítteti el. Ebből kiderül, hogy csak Armus Jánosné özvegyasszony szolgál 4 napig, a többiek igaerőtől függően - 16 és 86 nap között teljesítik a munkát, amely főleg szántás, szénahordás, kaszálás stb. A legkevesebbet Geszt és Mezőgyán robotol, ezért előbb a gesztiekkel, majd amikor a mezőgyániakkal akarták teljesíttetni a szomszéd település robotját is, azokkal is árendás szerződést kötött. A 12 napi robot /ami a jegyzék szerint ennél kevesebb volt/ megváltásában fizettek 180 Rft-ot és 30 jó mezőségi boglyaszénát az 1751 júliusában Szőllősön kelt egyezség szerint.[133]

1752-ben a váradi kincstári uradalomhoz tartozó valamennyi település, részbirtok és puszta összeírását elvégezték, s meghatározták a

szolgáltatásokat is.[134] Az 50 faluban és Telkin a telkek utáni taxa adása általános, egyedül Feketető esetében írják le, hogy mivel új településű, immunis. Településenként eltérő számban, de találni az uradalom szolgálatában állókat, akik mentesek a taxa fizetése alól /biró, jurator, ispán, hajdú, kerülő, vinicola, urasági kocsmáros /Geszten/ összesen 132 ilyen személy van, ami a rajtuk kivül adózó 1691 colonus és az inquilinusként összeírt 103 személyhez képest nem tűnik nagyon soknak /6,85 %/, bár az adatok alapján is több, mint a zsellérnek tartottak számaránya /5,24 %/. Balogh János az 1768. évi kamarai összeírás 45 falvának adatait elemezte[135] a rétegződés /telekarányok/ szempontjából, ő 2133 colonust és 321 zsellért tüntetett fel. Adatai alapján a colonusok közül 24,89 %, azaz 531 család bizonyult 1/8 telkesnek, 518 család pedig csupán 1/4 telekkel rendelkezett /24,28 %/.

Az 1752. évi összeírás és urbárium adatait figyelembe véve 1768-ra 538 személlyel nő a lakosság száma /bár 45-re csökken az összeírt településeké, s nem tudni vajon adózók lesznek-e az említett töredéktelkesek/. Jelentősen változnak a teleknagyságok szerinti differenciák, bár erre már az urbárium szerint is akad példa, ami arra utal, hogy számottevő különbségek látszanak a külsőségek birtoklásában. /Sergesen pl. 64 colonus, 2 inquilinus és 2 immunis személy 28 5/12 telket bír, Kopacselen 59 colonus, 6 inquilinus és 4 immunis 30 3/4 telket stb./ Az ebben az évben a taxából befolyt össze 2023 Rft és 20 krajcár /Sergesen 54 Rft 50 krajcár, Kopacselen 60 Rft/, ami, ha az 1750-ben közölt számitáson nem változtattak; önmagában is sokatmondó.

A kamara által összeírt sólyomkői uradalom 1765. évi összeírásában[136] a zsellérfogalom értelmezésére is kapunk példát, amikor is egyértelmüen a szabadon költözőket nevezik zselléreknek /azt is kimondják, hogy a 32 éve honos lakosok haereditáriusoknak számítanak/. Az összeirás alkalmával a röghözkötött jobbágyok esetében töredéktelkeket is feltüntetnek, a zselléreket viszont kettőt-hármat összekapcsolva írnak 1-1 telekhez. Ez a szemlélet bizonyára jelentkezik már az 1752-ben összeírt váradi kamarai uradalmi összeírásnál is. Néhány helyen a deserta sessiókat is feltüntetik 1752-ben, ezek száma azonban csekély. Magyarcsékén Sandru /volt egy ilyen nevü ispán, elképzelhető, hogy arról van szó/ özvegye fizet egy puszta sessióhoz tartozó rét és szántó használatáért 1 Rft 80 krajcárt /ugyanő egy malomért is ad évente 1 Rft-ot/. Nánhegyesel faluban a fél deserta telekért adnak 1 Rft taxát, Csiszora Pozsgán is van 2 telek, amiért 4 Rft taxa jár.

A gabonadézsmát mindenütt megadják /kivétel Cigányfalva, ahol csak tengeriből szolgáltatnak/ a bárány, gödölye és méhdézsmára vonat-

kozóan viszont szerződésre hivatkoznak, s ahol adnak, ott általában megváltják. /A bárányt 4 1/2, a gödölyét 3 1/2, a méhdézsmát 6 krajcárért/ Fugyi, Krisány-Veresány és Geszt településeken nem írnak róla. A sertésdézsma is kötelező, vagy természetben, vagy váltják a szerződés szerint. Ebből következik, hogy minden faluban szednek pázsitpénzt is, sertésenként 6 krajcárt.

A bor dézsmájáról Össi, Cigányfalva, Kabaláspatak és Fugyi helységekben írnak /a korábbi megváltással szemben itt már természetben kérik a kilencedet/. Össiben a szőlősgazdák 2 kis cseberrel adnak, Cigányfalván 25 kis cseberrel együttesen, Kabaláspatakon 20 cseberrel, Fugyin pedig kb. 90 cseberrel. Az itteni szőlőhegyen az uradalomnak is van szőlője /120 kapás/ kb. 350 kis cseber termésű.

Nem változik a helyzete a taxa és a kilenced adás szempontjából Feketető új településű lakosainak, akik mindettől mentesek. Az adózás szempontjából nem elhanyagolhatóak a praediumok sem. A cséffai lakosok a Radvány nevű pusztán is szántanak /500 köböl szemtermése van/, ahonnan kilencedet kötelesek adni /50 köböl árpát/, valamint a szénatermésért 24 Rft-ot. A bogyoszlóházai pusztán a geszti lakosok rendes /geszti/ dézsmájukkal együtt adják tartozásaikat, a szénáért 1751 óta fizetnek, keresztjéért 17 krajcárt.

Ugyancsak a gesztiek használják Bekes /150 köböl gabona/ és Mátéháza /30 köblös gabona/, valamint Kis Geszt pusztákat, mindenütt azonos feltételek mellett. Iklód pusztán, és Gyantán, a mezőgyáni lakosok szántanak, Vátyon praediumot pedig a két utóbbi település lakói közösen használják. Vátyonban 50 köböl árpát termelnek az uradalomnak.

Petegden a szomszédos Ugraiak /nem az uradalom falva/ kilencedelnek és fizetnek még egy káposztaföld után is, 20 rénes forintot.

A Palota nevű praediumon van az uradalomnak egy 200 köblös allodiális szántója, amelyet három nyomásban használnak. Ugyancsak itt van egy serház is 1733 óta, amelyet árendálnak. A szentandrásiak használják a szántót, 250 kereszt gabonát adnak nona gyanánt. Robot mindenütt van az uradalomban, 12 nap a kötelezettség, /Szarándnál hivatkoznak arra, hogy a megye most 26 napot határozott meg/ a taxát adók számára. Cigányfalván a szőlőben végzendő munkák helyett fizetnek. Jelentősebb, az uradalom rendelkezésére álló allodium a Fugyiban lévő szőlő, illetve a Homorogon lévő allodiális szántó /1200 köböl/ termékenységű, 200 köblös/ ahol a jobbágyi robotot az uradalom felhasználhatta. Ugyancsak Fugyiban tudnak két rétről, /27 öl nónát terem/, s egy harmadikról, amelyet még 1751-ben írtottak, tehát csak a jövőben várható innen 10 öl széna. A Körös folyón lévő két malom, s a kocsma is az uradalomé.

Ezen kívül az uradalom területén és használatában tíz településen van még kocsma /Szaránd, Össi, Magyarcséke, Szombatság, Nánhegyesel, Papmező, Cséffa, Geszt, Mezőgyán és Homorog/[137], illetve Papmezőn és Palota praediumon malom épült, valamint Magyarcséke és Nánhegyesel faluban urasági curiát, istállót stb irtak össze. Ezek az építmények működtetésük révén feltétlenül robotigényesek, Geszten maguk a jobbágyok irják, hogy "a robot a kocsma szükségleteit elégíti ki." Cséffa lakói 500, Geszt és Mezőgyán - 100, Madarász 400 kéve nádat kötelesek adni /a 12 napi roboton kívül/ az uradalom épitkezésének szükségletére.

A kocsma[138] és malom, amelyeket árendába adnak a görögök boltjaival együtt: bevételi lehetőséget is jelentenek.

Kocsma /36 helységben/ - 240 rénes forint
Malom /15 helységben/ - 58 rénes forint[139]
Görög bolt /3 helységben/ - 36 rénes forint[140]

Összesen: 334 rénes forint

A fejős tehenek utáni vajat, a tüzifát és kender dézsma váltságában a zsákot helységenként egy mennyiségben adják meg.

A munkajáradék mennyiségét és a gödölye, bárány, méh stb. váltságát szerződés szabályozta, erre több helyütt hivatkoznak. Az úrbérrendezés anyagában a kilenc kérdőpontokra adott válaszok között erre vonatkozóan is történik utalás, a contractus alapján fizetik a taxát is Arbajter József idejéből /inspectorságától/, amit kb. 30 évvel korábbra becsülnek. A Sandro nevű ispánt is több helyütt említik, Kotyikleten egyenesen úgy, hogy akkor "a robotról cédulákat is osztogattak, de a ház a contractussal együtt leégett." Drákcsékén hozzáteszik az "ispán házát tolvajok felgyújtották". Alsótopán, még azt is tudják, hogy a szabad menetelünek tartott "zsellérek 6 napot szolgáltak" a fenti megegyezés alapján. Mivel az 1752. évben készült összeírásban a 12 napra, és a contractusra egyaránt hivatkoznak, az említett Sandro nevű ispán házának felgyújtása később történhetett. Miden bizonnyal a contractus megsemmisitése is célja a gyújtogatásnak, mert a lakosok is úgy emlékeznek rá, hogy a szám nélküli szolgálat ez után kezdődött, az uradalom tehát egy lehetőséget kapott a korábbi gyakorlat megváltoztatására. A jobbágyok Kelemen Péter inspector nevét is sok helyen emlegetik, mindenütt a terhek emelésével kapcsolatban, főleg ami az uradalmi alkalmazottak, nótárius, uraság által felfogott fuvarosok, zsák váltsága bevezetését illeti. Ez utóbbi gyakorlat már ekkor a megye más uradalmában is tapasztalható volt, elég csak a derecskei Eszterházy uradalom, vagy a váradi püspökség előbb Várad környéki /1723-1732/, majd egész birtoka terüle-

tére kiterjedő hajdúpénz-adási kötelezettsége hasonló tendenciáit idézni.

Előbb utaltam rá, hogy a kamarai birtokok urbáriumait átvizsgálták az úrbéri rendelet kiadása előtti időben. Nos az 1752-ben készített összeírás és urbárium igen messze áll mind a robotterheket, mind a kilencedadási kötelezettség, de az ajándék meghatározásában is mindattól, amit az idézett 1759. évben bevezetni megkísérelt vármegyei urbárium tartalmazott. Ha az udvari kamara úgy értékelte, hogy az általa látott urbárium ennek a megyei rendeletnek szellemében született, az csakis a későbbi években létrejött urbáriumok közül való lehetett.

Az uradalom sergei járásában /Szaránd, Kigyik, Kopacsel, Szurdok, Serges, Vircsalog és Fancsika falvakat tartalmazza/ Szaplonczay Kristóf inspector elszámolást készíttetett 1768-ban,[141] amely három év bevételeit tartalmazta /1756, 1764 és 1767/. Az éves taxa mellett a robotot telkek után számítja, egész után 52 nap igást, kézi robotot pedig 104 napot. Ennek limitált értékei alapján számítja az éves bevétel értékét. Számukra itt az a lényeges, hogy már 1756-ban ez a számbavétel alapja. "Mivel a sergesi járásban nincsen allodium, a robot megváltásra kerülhet." - írják végül az 1768-ban elkészült urbáriumban, amely 5 falura /a felsorolásból az utolsó kettőre nem/ vonatkozik. A taxán és a robot megváltásán kívül, az 1 öl tüzifa váltsága, a bárány, gödölye és méhkas dézsmáját szintén váltva, a makkoltatás díja, a kocsma, a malom és a vaj ellenértéke szerepel itt már a bevételek között.Mindebből az öt falu 3674 ft-ot jövedelmez.

Bár a sergesi járás említett falvaiban nincsen allodium, az iratban körvonalazódnak azon munkahelyek is, amelyeken a jobbágyok kötelezettségeiknek /ahol ez érvényes/ eleget tudnak tenni. Ezek pedig a Fugyiban lévő allodiális szőlő, a valamint a malom rendbentartása, a körülötte adódó teendők, a palotai szántó és ház. Az előzőekben az 1752. évi összeírás alapján kíséreltük meg hozzávetőlegesen számbavenni a robothelyeket, úgy tűnik számunkra, hogy igen nagy a hasonlóság az esetek között.

Az 1766-ban a három járásban[142] /a Homorog környéki, a sergesi, és a papmezői/ a szolgáltatásból és a haszonvételek bérletéből adódó bevételek jól igazolták az 1768. évi urbáriumot. Abban a tekintetben is, hogy a sergesi járásban nincsen allodiális gabonabevétel, hanem a búza kilencedét számítják:

| | | | | |
|---|---|---|---|---|
| 1./ Homorogi /mezei/ járásban | p.mérő | negyed | értéke[143] | |
| a/ allodium buzatermése és búza kilencede | 6087 | 2 | 6087 Rft.30 kr. | |
| b/ Kilenced árpából | 32 | | 16 Rft | |
| kilenced zabból | 1467 | | 513 Rft.27 kr. | |
| Kukorica /szemes/ | 64 | | 32 Rft. | |
| Kukorica /csöves/ | 2323 | | 580 Rft.45 kr. | |
| | | Összesen: | 7229 Rft.42 kr. | |
| 2./ Sergesi járás | | | | |
| a/ allodiális buzatermés és búza kilencede | 537 | 1 | 537 Rft.15 kr. | |
| b/ Kilenced termés | | | | |
| árpából | 39 | 1 | 19 Rft.37 kr. | |
| zabból | 48 | - | 46 Rft.48 kr. | |
| kukorica /szemes/ | 64 | - | 32 Rft. | |
| kukorica /csöves/ | 406 | 2 | 101 Rft.45 kr. | |
| | | Összesen: | 737 Rft.25 kr | |
| 3./ Papmezői járás | | | | |
| a/ allodiális búzatermés búza kilencede | 937 | 3 | 936 Rft.45 kr. | |
| b/ kilenced termés | | | | |
| árpából | 4 | - | 2 Rft | |
| zabból | 232 | 2 | 81 Rft.12 kr. | |
| kukorica /szemes/ | 368 | - | 184 Rft. - | |
| kukorica /csöves/ | 1592 | - | 399 Rft.40 kr. | |
| | | Összesen: | 1603 Rft.37 kr. | |

Az azonban tény, hogy a másik két járáshoz képest a búzatermés csekély, még a kilencedből befolyó termés mennyisége is. Homorog környékén az allodium és a kilenced átszámított értéke a járásból származó egyéb bevételek után az összes /12 570 Rft 51 krajcár/ 57,5 %-a, a sergesi járás esetében az össz. /5069 Rft 42 krajcár/ 14,53 %-a, a papmezői járásban az össz. /8044 Rft 45 1/2 krajcár/ 19,92 %-a. A sergesi járásban tehát igen célszerűnek mutatkozott, hogy amit lehetett inkább pénzbenváltsák meg.

Az 1767. évből származó összesítés a robotmegváltás várható hasznát is előrevetíti, az említett öt falu esetében /mivel az úrbárium is rájuk vonatkozik/, ami a következőképpen nézett volna ki:

| | Igás robot váltsága | | Kézi robot váltsága | |
|---|---|---|---|---|
| | Rft | kr | Rft | kr |
| Serges | 590 | 24 | 135 | 12 |
| Szaránd | 395 | 12 | 52 | - |
| Kigyik | 213 | 12 | 31 | 12 |
| Kopacsel | 639 | 36 | 104 | - |
| Szurdok | 465 | 33 | 104 | |
| Összesen: | 2303 | 57 | 395 | 24 |

Robotváltság teljes összege: 2699 Rft 21 krajcár.

Az 1768. évre vonatkozó előrejelzés 2504 Rft, ez esetben a kilencedekből származó terménymennyiség átszámítását nem végezték el, de az mindenesetre látszik, hogy a megváltás bevezetésével jelentős jövedelemhez juthatott volna az uradalom. Az elképzelés valószínűleg csak terv maradt, a birtok úrbérrendezés előtti kilenc kérdőpontra adott válaszaiban legalábbis nem a megváltásokról, hanem a robotkötelezettség teljesítéséről értesülünk. A Szaplonczay inspector által egy járásról készített kimutatás, amely az egész telek utáni 52 igás és 104 nap gyalog /kézi/ robotot írta elő már 1756-tól, elképzelésében valóban lehetett a vármegyében 1759-ben kiadott egységes urbárium alapja. Ami azonban a megváltást illeti, ilyen fajta értelmezés nem olvasható ki a rendeletből, ott csak az igásrobot negyed részének gyalogrobotban való szolgálatát engedélyezik. /2. pont/

A másik, a kamara által összeírt birtok a sólyomkői volt, amelyről 1765-ben készítettek[144] adatfelvételt és urbáriumot. Az uradalom egy adókerületet alkot, alsó és felső járással. A falvak közül Élesdet magyarok lakják, Pestes és Brátka ellenben románok által lakott, s vegyes lakosságú a többi település: Alsó- és Felsőlugos, Tinód, Kövesd, Lok, Bánlaka, Lóré, Feketepatak, Csarnóháza és Dámos. Erről a két utóbbiról már a bevezetőben közlik, hogy munkával nem tartozik. Az összeírást irányító Baranyi Miklós[145], a Hétszemélyes Tábla assessora azt is közli, hogy Brátka, Bánlaka, Lóré és Feketepatak az előző kiváltságokhoz hasonló jogát még Bánffy György úrtól kapta.

Robotot mindenütt adnak /Dámos kivételével, ahol új telepesek/ a szükségleteknek megfelelően. Két helyen, Élesden és Lugoson kocsmája van az uradalomnak, egy helyen Alsólugoson egy 450 cseber közepes termékenységű szőlőhegye /présházzal, sajtóval stb./. A Bánlaka melletti Orosztelek praediumon 20 köblös szántó és 40 szekér szénát termő rét,[146] Élesden urasági curia és gabonabegyűjtőház, Kövesden 10 köblös szántó, Tinódon 17 köblös és Lokon is 26 köblös urasági föld található. Mind-

ezek gondozása, kiszolgálása, a földek termővé tétele a lakosok feladata. Ugyanakkor a legsúlyosabb robotteher talán az, hogy az erdélyi bányákból az élesdi depositoriumhoz kell szállítaniuk a sót. Még Dámoson is, ahol mint jeleztük a taxán kívül az egyéb szolgálattól mentesek, /s szántója egyébként sincs/ szüretkor puttonyt és szurkot adnak kellő mennyiségben! A taxa és a kilenced adás alapján különülnek el a falvak egymástól. Az un. felső járásbeli falvak[147] taxát adnak a telkek után /egész telek után 2 Rft, fél után 1 Rft, harmadtól 30 krajcár, a csak házzal bíró lakosoktól pedig 12 krajcár/ Feketepatakon ettől eltérő módon "nem telekszám szerint, hanem teherbíró képesség alapján" állapítják meg a taxát.

Ami a felső járásbeli falvak kilencedét illeti, a következő a helyzet: Dámoson nincs szántó, Bánlakán a falu írtásföldön jött létre, Csarnóházán leírják, hogy gabonából nem adnak dézsmát. Bánlakán búzát nem adnak, de 6-8 köböl zabot a falu terméséből szállítanak az uradalmi központba.[148] Feketepatak, Lóré és Brátka dézsmát nem ad a szemtermésből, de a barmot 5 Rft 6 krajcárral megváltják. Lórén szintén jobbágyi földeken termelik az uradalomnak szükséges 8-10 köböl zabot.

A bárány, gödölye és méhkilencedet pénzzel váltják, a tyúkot, vajat, Dámoson a sertésdézsmát is. Szinte mindenütt adnak viszont szálfát a fürészmalom szükségére.

Az ún. alsó járásbeli falvak nem fizetnek taxát, a szemtermés utáni kilencedet általában váltják /Felsőlugos, Kövesd, Pestes, Alsólugos és Lok/ Az élesdi lakosok viszont /akik "a Körösön túli oláhok" kivételével mind magyarok/ nem váltják, hanem természetben adják a nonát búzából kb. 60 köblöt, s zabból kb. 3 köblöt évente. Lok kivételével minden faluban adnak szőlő utáni nonát is. A bárány, gödölye és méhkilencedet az ajándék gyanánt adandó tyúkot és vajat megváltják, valamint pázsitpénzt is fizetnek.

Az uradalmi alkalmazottak /pl. Alsólugoson a sajtoló mester, vagy az öt kádár/ mentesek /exemptusok/ az uradalom terheitől, illetve még conventiót kapnak a szüret alkalmával. A só depositoriumot /Élesden/ 2 katolikus egyházfi gondozza, évi 170 forint a bérük. A megváltások összege, amit a kilenced, vaj és tyúk adása, a pázsitpénz címén fizetnek nem túlzottan magas: 309 rénes forint 57 krajcár. A földesuri haszonvételekért /malom, Élesden a görög bolt árendája/ 43 Rft 36 krajcár az ellenérték.

A történeti irodalom által elfogadott nézet, hogy a szabad költözési jog kivívása, megőrzése előnyösebb státust biztosított a jobbágyok számára, mivel a birtokos kénytelen volt járadékaik mérséklésére vagy

szinten tartására, hogy a továbbköltözést megakadályozza.[149] A sólyomkői uradalomban a már kiemelt Dámos faluról tudott, hogy Bánffy Dénes telepítette a hegyek közé, s mint új telepesek, csak taxával róják le kötelezettségeiket, robotot és gabona utáni dézsmát nem követelnek tőlük. De bárány, gödölye, máhkas kilencede megváltásként szerepel náluk is, mint ahogyan fizetik a pázsitpénzt és a vaj váltságát: iccénként 15 krajcárt. A kocsmatartásért viszont nem árendát kérnek tőlük, hanem 17 cseber bort és a 12 icce pálinka helyett /18 krajcáros áron/ 3 Rft 36 krajcárt. /A faluban 17 inquilinus lakik és 3 colonus/.

A falvak nagy része röghözkötött jobbágyokra és szabadon költöző inquilinusokra /avagy advenákra/ oszlik. Tinódon írják le, hogy a 32 éve helyben lakó inquilinusok már röghözkötöttnek minősülnek, de úgy, hogy "Taxát nem adnak, s nonat sem a szántóföldről, hanem megváltást 1 Rft 6 krajcárt." Az uradalom területén 615 röghözkötött colonus és 142 költözési joggal rendelkező inquilinus található. További utalások a szolgáltatás különbözőségére azonban nincsenek. Az úrbérrendezés előestéjén úgy tűnik - e falvak példáján legalábbis - hogy minimálisra csökkennek az eltérések terheikben.

Fel kell hívni a figyelmet, hogy ebben az uradalomban is van négy olyan település, amelynek határában lévő szőlőhegyek birtokosai között nem csupán helyi lakosok, hanem extraneusok is találhatók. Tinódon 32 személy 81 1/2 kapás szőlő után 169 cseber dézsmát adott, Élesden 4 idegen személy bírt 12 kapást, Felsőlugoson 18 fő 68 kapás szőlőjével szemben a helyiek /jobbágyok és zsellérek összesen/ 92 kapással rendelkeztek. Pestesen csupán 6 helyi lakosnál írtak össze 16 kapás szőlőt. A tinódiak közül nem mindenki adott kilencedet, 5 személy - a tinódi pópa és az élesdi prédikátor, valamint egy-egy örvéndi, pestesi és brátkai lakos mentesült alóla.

A fentiek ismeretében természetesnek tartható, hogy a fiscusnak a váradi kamarai uradalom számított igazán értékesnek, legalábbis annyiban, hogy saját kezelésében azt tartotta meg mindvégig. A sólyomkői uradalom viszont a század első felében a Bánffyakhoz került, majd az első népszámlálás idején már Batthyány József grófot tüntetik fel birtokosnak. /Aligha lehet véletlen, hogy az 1776-ban és 1779-ben készített összeírások[150] után a birtokból származó jövedelmeket is felbecsülik, mint ahogyan az 1759-ben történt elzálogosítás előtt 1755-ben a Csákyak margittai uradalmában is tették/.

1765-ben világi magánbirtokosok rendelkezése alatti területekről is maradt fenn a jobbágyok gazdálkodását, tartozásait szabályozó urbárium, illetve az ezt követő évekből a robotterhek összetételét mutató libellus.

1765 február 7-én kelt az az urbárium, amelyet Bethlen Domokos állított ki Fancsika nevű faluja számára.[151] Részint a faluhatár használatával kapcsolatosan az irtási kötelezettséget, az írtásföldek utáni járadékot szabályozza, részint a robot és a taxafizetés rendjét. Az az idegen, aki hajlandó a birtokos által kijelölt házhelyen letelepedni, s "nem valami kalyibát, hanem házat épít, két egész álló esztendeig minden Taxától és minden szolgálattul immunis lészen". A telkek utáni külsőségek egyértelmü és végleges egymáshoz rendelése most következett be, ugyanis kimondják a korábbi irtások feloszthatatlanságát, a harmincöt rész után tehetség alapján /és szolgálatja szerint/ most használatba vett földekre.[152] Az újonnan betelepülőknek maguknak kell földet irtani, ami után, ha erdőből tette termővé 6, ha nem 3 évig nem kell dézsmát adnia, s a törvényeknek megfelelően az engedélyezett irtást a birtokos sem veheti el /egy földdarabra vonatkozik./

A szőlőhegyen azonban már nem is lehetőség, hanem kötelezettség az irtás, amihez Szent György napig hozzá kell fognia /hogy onnan az erdő fáját a földesúrnak eladja/; s ha nem, évente 2-2 forintra büntetik "s tiz év után a száraz dézsmát ugyanúgy meg kell adnia, mintha szőlő lenne benne". A beállt szőlő után viszont 10 évig dézsmamentesség illeti meg a lakosokat.

A falu lakói közül a házas gazdák taxára /vagyis telkek utáni földbérre/ kötelezettek, de ehelyett 10 eke vagy szekér kiállítását is engedélyezték nekik. A gabonából kilencedet, méhből és kecskéből tizedet kell adniuk.

A robot igásoknak 12, a gyalogszereseknek 16 nap évente, amelyet az urasági ház, sertésól, istálló renbentartásával /1-1 nap kötelező itt/, kocsma borral és fával való ellátásával kell teljesiteniük.

A taxás lakosok számára két erdélyi utat ír elő a földesúr, amikor az urasági sertéseket kell oda hajtaniuk, valamint ezen kívül "postálkodni" tartoznak a magyarországi területeken. Az ő munkájukhoz járul még a tengeriföld művelése és az úr rendelkezésére álló irtások tisztázása /ellenkező esetben bírságpénzek befizetése fenyegeti őket./ Ez utóbbi előírás azért is sérelmes, mert a kötelezően előírt napokon felül követelték tőlük.

Ahogy látható, jóval alatta marad a robotkötelezettség az úrbérrendezéskor előírtnál, mégis súlyosnak kellett a lakosoknak érezni, hiszen írtási kötelezettségek mellett kellett ezt teljesiteniük. Az erdélyi hosszú fuvar, valamint a korlátlanul teljesítendő Magyarországon belüli postaszolgálat stb. utalhatnak arra is, miért írnak elő annyi robotot az erdélyi urbáriumok /ha a birtokos saját kezelésü majorságá-

ról nem is tudósítanak a források./ Bár nem írják le, a lakosok szabadon költözőknek számítanak, mivel a birtokos előírása szerint is "Ha 10 pénzt /azaz 3 márjást/ letesznek, elmehetnek, ha előbb bejelentik."

A Károlyi család nagykárolyi felügyelősége alá tartozó Kéci uradalmi központban[153] az 1760-as évekből összeírások, számadások, libellusok maradtak az utókorra. A kéci birtokközponthoz tartozott időszakunkban /1755-1786/: Kéc, Déda, Széplak, Genyéte, Peér, Usztató, Csány, Csaholy, Zőcse /az első három falu kivételével Közép-Szolnok megyében, tehát számukra Bihar megye falvainak vizsgálatakor elhagyhatók/.[154]

A kutatás jelenlegi szintjén nem áll módunkban a családi levéltár Kéc birtokra vonatkozó minden iratát felhasználni, csupán a korábbi elemzéshez kapcsolódóan az 1766-67 évből választottunk néhány mintát.

1766-ban Kéc 93 lakosának szolgálatai a következő módon kapcsolódhattak:

a/ A 12 napi igás vagy gyalog robotra kötelezettek 12 tojást és 1 tyúkot adnak ajándékba, s 2 Rft taxát fizetnek.

b/ A 6 napi igás vagy gyalog robotra kötelezettek ajándékot ugyanennyit, s 1 Rft taxát adnak.

c/ A 104 nap igás vagy gyalogrobottal tartozók, taxát nem adnak.

Az urbáriumban megfogalmazottak a következőképpen valósultak meg:

| Szolgálat | | | | Karácsonyi adó | | | | Taxa | | | |
|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|
| szekérrel | | gyalog | | tyúk | | tojás | | Rft | | krajcár | |
| nap | fő | nap | fő | darab | fő | darab | fő | egység | fő | egység | fő |
| - | - | 6 | 12 | 1 | 39 | 6 | 10 | 1 | 51 | 30 | 3 |
| - | - | 12 | 1 | | | 12 | 79 | 2 | 20 | | |
| - | - | 104 | 8 | | | | | | | | |
| 6 | 33 | | | | | | | | | | |
| 12 | 23 | | | | | | | | | | |
| 104 | 9 | | | | | | | | | | |

A 30 karajcáros Farkas Mihály, Saradi János és Erdélyi Filindru semmi egyebet nem ad, s van egy Naksi György nevű ember, aki semmivel sem tartozik.

Dédán[155] ugyanebben az évben 23 személyt tartanak nyilván, ebből egy zsellér. A terhek hasonlósága ellenére eltéréseket is lehet tapasztalni:

| Szolgálat | | | | Karácsonyi adó | | | | Taxa | | | |
|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|
| szekérrel | | gyalog | | tyúk | | tojás | | Rft | | krajcár | |
| nap | fő | nap | fő | darab | fő | darab | fő | egység | fő | egység | fő |
| 25 | 1 | 104 | 9 | 1 | 21 | - | - | 6 | 1 | - | - |
| 52 | 1 | | | | | | | | | | |
| 104 | 12 | | | | | | | | | | |

A jobbágyok többsége nem fizet taxát, kivéve azt a Bomecza Jánost, aki 104 nap szeres robotja helyett köteles adni 1 tyúkot és a 6 rénes forint taxát.

A tyúkot a falu lakói nem természetben adják, a kéci birtokközpontban kiadott 1764. és 1766. évből származó összeírás egyaránt a megváltásról számol be. A tojást 12 után 3 krajcárral váltják.

A dédaiak robotja az alábbi munkák elvégzését jelentette:

| szeres /marhás/ | gyalog |
|---|---|
| trágyát hordott | szőlő és kocsma gyepüje körül dolgozott |
| szántott tengeri alá | szőlőt karózott |
| Dédára üres hordókat hordott | szőlőt metszett |
| Dédára bort vitt | kaszált és gyüjtött |
| szénát hordott | harmadolt |
| tüzifát szállított | kéci pince körül dolgozott |
| Károlyba | szőlőt fedett |
| | szénát hordott |
| | trágyát és meszet hordott a szőlőbe |
| | malomnál dolgozott |

Kéc 1766 januárjától megállapított napi számjai pedig a következőket jelntették:

| szeres /marhás/ | gyalog |
|---|---|
| Károlyba bort fuvarozott | szőlőt nyitott |
| tengeri alá szántott | szőlőt koronázott |
| Káposztás kerthez karót hordott | trágyázott |
| borsó alá szántott | csürös kert kapujához fát vágott |
| udvarba vesszőt hordott | szőlőt kötözött |
| ugart szántott | pincét fedett |
| trágyát hordott a szőlőbe | kéci szőlőt kacsolta |
| zab alá boronált | |

A kéci Kozma Jánosnál például az alábbiakat írták a Napszámkönyvbe:[156]

| | | szeres | gyalog |
|---|---|---|---|
| 1. Jan. | Károlyba bort vitt | 2 | - |
| 4. Febr. | Károlyba bort vitt | 2 | - |
| 18. Márc. | Zab alá boronált | 1 | - |
| 8. Ápr. | Csürös kert gyepüjét csinálta | - | 2 |
| 7. Ápr. | Szőlő nyitás | - | 1 |
| 21. Ápr. | Tengeri alá szántott, boronált | 1 1/2 | - |
| 30. May. | Káposztás kertet fonta | - | - |
| 10. Juny. | Szőlő vágásra | - | 1 |
| 16. Juny. | Ugar alá szántott | 1 | - |
| 3. July. | Szőlőt kötött és kevert | - | 2 |

A robot javarészt a helyi urasági javak /kéci, dédai szőlő, tengeriföld stb. művelése/, valamint a nagykárolyi központba történő fuvarozás. Az 1767 évből való Summarius Extractus[157] az uradalom többi bihari falujáról is tájékoztat. Az iratanyaghoz tartozó, "dézsma alatti Naturáliák Libellusa" szerint a falvak lakói hízóból kilencedet, tizedet adnak /illetve kereszténypénzt fizetnek/, sertés és méh dézsmát vagy váltást fizetnek; zabból, borsóból és lencséből pedig természetben szolgáltatják a nonát. A robotszolgálatot rögzítő Extractus különösen a kéciek kötelezettségeinek specificumára utalhat: 20 szeres és 17 gyalog robotban kell Váradra és Károlyba levelet vinniük, s ők kénytelenek a margittai vásárba illetve malomba búzát fuvarozni. A fuvarrobot más szempontból is alaposabban körülírt, a kéciek Nagyváradról Peérbe márványkövet és bort is szállítottak, valamint Károlyba is bort, tengerit, tüzifát, karót, követ, visszaútban pedig hordót vittek /a dédaiakkal és a genyéteiekkel közösen/ hazafelé.

A bihari javak jobbágynépessége tehát a Károlyi uradalmi központ szükségleteit elégítette ki elsősorban kötelezettségeinek teljesítésével, illetve piacra is termelt /lásd margittai vásárra utalást/; bár az csak kisebb mértékű lehetett. A legtöbb jövedelmet a bor hozhatta, amit egy 1769-ben[158] készített jelentésben a uradalom tisztségviselői is leírtak "ezért ha a Dédai Hegyen új szőlő építtetnék /lévén ottan alkalmas jó hely/ Budai vesszőkkel beültetni /lenne hasznos/, s két s három esztendőre jó bőven teremhetne..." Ugyanezt javasolja a kéciek kérelmére ugyanott, ahol a lakosok dézsmásnak kérik a kialakított szőlőföldeket. A Kéc melletti Haraszt nevü erdő helyén pedig, egy 1000 köb-

lös búzavetést látnak kialakíthatónak /arra is ügyelve, hogy a kiirtandó erdő nem makkos, s a fa ölszámra eladva szintén hasznot hajtana az uradalom számára/.

Mindezek bizonyára a jobbágyi robotterheket növelték volna, mint ahogyan a déđai és kéci határban javasolt vízimalmok létesítése is. A faluhatár hatékonyabb hasznosítása irtások, szőlőföldek kialakítása révén igen hasonlít az előbbiekben a margittai uradalomnál, illetve a Fancsika falu 1765. évi urbáriumában megfigyelhető törekvésekhez. Az uradalom gazdálkodásában a jobbágyi szolgáltatások szerepe még nyilvánvalóbbá válhat további források /majorsági - és dézsmaborok jegyzéke, napszámosok, kocsma-számadások stb./ segítségével.

A jobbágyi kötelezettségeket előíró "Libellus" és a tényleges robotszolgálatot rögzítő "napszámkönyv" azonos évből származó adatainak egybevetése egy fontos következtetés megtételére késztet. A Károlyiak szemmel láthatóan igyekeztek a vármegye urbáriumához igazítani /vagy annak megfelelően emelni/ bihari javaik népeinek szolgáltatási kötelezettségeit. A tények azonban azt engedik láttatni, hogy az éves szolgálat nem egészen az előírásoknak megfelelően alakult, mennyiségében, de összetételében sem. A legjelentősebb népességgel rendelkező Kéc esetében az 1766. évi napszámokról készített feljegyzéseinek értékelhetőségét zavarhatja, hogy nem az év végéig, hanem csupán jún.-júl. hónapokig vezettek. Széplak, Déda, és Genyéte feljegyzései azonban pontosak, s a tendencia mindegyik falu Libellusának és napszámfeljegyzéseinek összevetésében azonos: a "Napszámkönyv" bejegyzései különböznek az előírtaktól.

Kéc faluban az eltérés a legszembeötlőbb a 104 nap gyalog vagy szekeres robottal tartozóknál, ezekben az esetekben kivétel nélkül mindig kevesebb a napszámbejegyzés: 21- és 39 nap között ingadozik. Összetétele is jelentősen változik; hiába írnak elő eredetileg egyértelműen igás vagy gyalogrobotot, ez gyakorlatilag mindkettőt jelenti /annyi megszorítással, hogy ahol csak igás szolgálatot tettek kötelezővé, ott a fenti napszámkereten belül valóban több a szekerezésben eltöltött napok száma/. A 12 napi szolgálattal tartozók is egyaránt teljesítenek gyalog és szekeres robotot, itt a napszámbejegyzés néhány nappal több robotot mutat ki, aminek oka lehet, hogy a gyalog végzett napszám emeli az értékeket. A 6 napos szolgálat viszont igen gyakran 12 napossá vált a feljegyzések alapján /csupán 8 fő esetében maradt meg az eredeti mennyiség/. A 12 és 6 napos szolgálattal tartozók teljesítései átlagban egy 8 1/2 napos mértéket mutatnak.

Dédán, ahol két adózó kivételével valamennyien 104 napos szolgálatra kötelezettek, a tényleges robot szintén megoszlik gyalog és szekeres között, azzal a különbséggel az előző kéci példától, hogy itt a gyalogosok száma mindig jelentősen magasabb a szekeres napok számánál /ezt az arányeltolódást az év második felében teljesítendő kötelezettségek, s Kéc speciális - korábban már említett - fuvarozási robotterhei magyarázzák/. A teljesített napszám 70 és 89,5 nap közötti, lényegesen magasabb a kécinél, de még mindig alatta marad az előírásnak. Ifjú Kupe Tógyer viszont az 52 nap szekerezés helyett 10 1/2 napot és még 73 1/2 gyalog napszámot, mig Oncza János zsellér a 25 nap szekerezés helyett 6 napot és 23 1/2 nap gyalogrobotot teljesített. Az a Tomucza Péter, aki a Libelluskönyv szerint váltja robotját, a gyakorlatban 17 nap szekeres és 55 nap gyalog szolgálatot teljesített az év folyamán.[159]

Genyéte és Széplak portiókról a libellust nem ismervén csak a "Napszámkönyv" bejegyzéseit használhattam. Genyéte 36 adózójából kettő meghalt az év folyamán, a többiek kötelezettségei a következőképpen alakulnak:

104 napos - 2 adózó
12 napos - 22 adózó
6 napos - 10 adózó

A gyakorlatban a 104 naposok egyike 32, a másika 43 napot teljesített, a 12 naposok viszont 16-24 nap között szolgáltak /1 fő: Magyar György adott csupán 10 nap gyalogrobotot./ A 6 naposok mindegyike is "túlteljesített": 8-13 napot szolgált le. A napok száma Genyéte esetében ismét csak a tendencia erősítésére szolgálhat /októberrel ugyanis a bejegyzések megszakadnak/.

Széplak portio 24 adózója közül három a 104 napos, öt a 12 napos, tizenöten 8 napot kötelesek évente robotolni, s csupán egy, Fazekas Miklós ad 6 napot. A teljesítések ez esetben is alátámasztják az előző településeknél tapasztaltakat: a 104 naposok 84-86 napot, a többiek 9-13 napot dolgoztak.

A fuvarozáson kivül a robot az uraság háztartásának szükségletét kielégítő tevékenység volt. 1769-ben /amikor Károlyban Oláh András felülvizsgálta Báthory György uradalmi provizor 1767. és 1768. évi számadásait/, használják ugyan a "kéczi majorsági zabföld" kifejezést, azonban már a következő mondatból kiderül, hogy nem árutermelő gazdaságról van szó. Éppen ezért róják meg Báthoryt, mert a vetésen felül kevés a termés, az urasági szükségletet vásárlás útján kell fedezni. A majorsági borokat a helybeli kocsmákban értékesitik a dézsmaborral

együtt, s gazdálkodó tevékenység sokrétűségére utal, hogy a tengeri földeken kivül a lencse, borsó, a len, a káposzta palánták /5000 darabot vásárolt a provizor/, a kerti vetemények terméseredményei és a méhek pusztulásának ügye is előkerül az iratban. A jobbágyok - ha az előírtnál kevesebb is - robotkötelezettségei ezzel magyarázhatóak, a földesúr számára előnyösebb a velük végeztetett munka, ezért írhatja az udvarbiró "Replikájában": "Némelyek a Jobbágyok közzül, olly Nagy Szegénységgel megterheltettek, hogy még csak kenderek sem terem."[160]

Az adatok alapján esetleg arra is lehet következtetni, hogy a földesuri háztartás szükségleteinek kielégítésén túl - ahogyan a Margittára fuvarozás kapcsán már említettük - piaci értékesítésre is sor került. Kécet ugyan Károlyi Ferenc inscribálta Szaplonczay Jánosnak, de 1764-ben 27.656 ft 14 krajcárért visszakapta, ezért az az 1766. évi elszámolás, amely a "pénz és más naturáliák perceptiója és erogatiója" címet viseli és amelyre hivatkozni kívánunk már Károlyi Antalhoz futhatott be.[161] A pénzbeli jövedelmek között az alábbi tételek szerepelnek:

| | |
|---|---|
| széna és zab áráből: | 138 Rft 17 krajcár |
| búza áráből: | 1277 Rft 30 1/2 krajcár |
| tönköly és más dézsma: | 107 Rft 24 krajcár |
| büntetés pénz: | 11 Rft 54 krajcár |
| Összesen: | 1537 Rft 5 1/2 krajcár |

Az elszámolás nem közli ugyan, hogy a búza egészen a major terménye-e, mindenesetre az eladás ténye ez esetben bizonyítva látszik. Úgy tűnik hosszabb távon mégsem urasági majorsági földek kialakítására törekedtek a Károlyiak. 1809-ben ugyanis, amikor Károlyi József özvegye gr. Waldstein Erzsébet /akkor már Keglevich Ágoston felesége/ a Károlyi árvák részére felmérést készíttetett a megyében található jószágokról, a kéci 180 köblös majorsági szántóból 107 köbölnyit árendában lévőnek íratott össze.[162] A majorsági szőlő /86 kapaalja/ s a kaszáló viszont továbbra is megmaradnak, Dédán hasonlóképpen.[163]

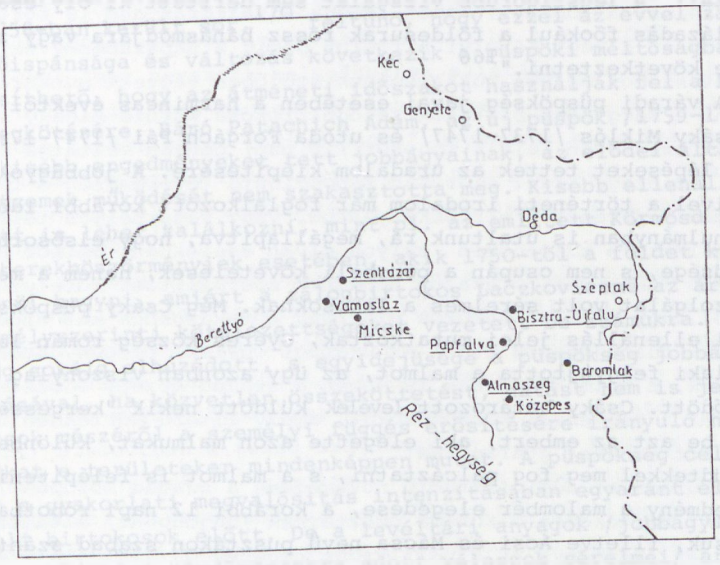
Az úrbérrendezést megelőző időszak szolgáltatási gyakorlatához - az eddig már elemzett irattípusokon kívül - bizonyos adalékokat szolgáltathatnak a községek előljáróinak az úrbéri kilenc kérdőpontra adott válaszai is. A szolgáltatásokkal, kötelezettségekkel kapcsolatos információk alapvetően a rendelet végrehajtását közvetlenül megelőző néhány évre vonatkoznak /Bihar megyében a kérdőpontok alapján 1769-71 között zajlott a felmérés/, így felhasználásukkal körvonalazható a megyében ezen időben kialakult szolgáltatási típusok képe.

A fejezetünkben tárgyalt hosszabb korszakra nézve azonban csupán a falvak töredékében tartja fontosnak a bevallást tevő közösség az előző birtokos, inspector stb. alatti kötelezettségeik feljegyzését. Ez is abban az esetben történik, ha a terheket túlságosan nehéznek tartván, az előző könnyebb szolgálat felemlegetésével akarják a konrasztot kiemelni. A megye összes községei közül összesen ötven olyan van, ahol az előzményekre is utalás történik, ami 431 kérdőpontra adott válasznak csupán 11,60 %-a. Feltünő lehet,hogy a váradi püspökség területén korábban a szolgáltatási gyakorlat megváltoztatása miatt kirobbant mozgalomnak semmi nyoma. Valószínűsíthető azonban, hogy a "szokás szerinti" szolgálat megjelölése ezekben az esetekben a hosszabb ideje azonos módon teljesítést takarja. Több esetben kitérnek a taxa, ajándék stb. fizetésének bevezetése idejére is, az általános azonban, hogy a robotterhek emelkedését regisztrálják. Gyakori a "korábban", "régen" megjelölés, de általában egy körülbelüli időpontot is megjelölnek. Köbölkúton leirják, hogy 50 éve csak 7 napos; Ugrán, hogy 1730 előtt csak 3 napos volt a szolgálat. Ez utóbbi falunál további pontosítások is találhatóak: 1730 és 1761 között 12 napos robotot adnak évente. Kerpest és Hogyis kamarai birtokon 27 évvel ezelőtti szolgálat gyanánt jobbágyok esetében 12, zselléreknél pedig 6 ill. 7 napi robotszámot jegyeznek fel, hasonló a helyzet Albis és Nagyléta esetében is. Tótiban a 12 napi éves munka csak a jövevényekre vonatkozik, ugyanez a helyzet Lükiben is, ahol a 18 napos robotot a zsellérek adják. Kb. 15-16 éve azonban a helyzet változott, hat és tizenkét nap közötti a robotkötelezettség, amelyet megegyezés szerint teljesítenek. Az adatok alapján egyértelmünek mondható, hogy ahol a falu lakossága nem szabadon költöző, "régi lakos", ott az uraság szüksége szerint és nem előre meghatározott robotnapok betartásával történik a szolgálat. Bár 1730 és 1760-61 között különböző időpontokban említik az évi 12 kötelező robotnapot, az mindenképpen feltünő, hogy az ötven faluból 41 esetében fordul elő az jelzett idöintervallumban. A tény valószínüleg kapcsolatba hozható a vármegye 1750-ben született szabályrendeletével, amely az évi 12 nap kivetését a földesurak számára tette kötelezővé a jobbágyokkal kötött megegyezéseikben. A kérdőpontra adott válaszok alapján a 30-40 éve ilyen módon szolgáló falvak birtokosairól kiderül, hogy azok az egyház, /Kisürögd, Harangmező, Barakony, Nagyürögd, Tulka, Rojt, Szalacs/, és a kamara; a magánbirtok falvai közül csupán néhány /Ugra, Felsőábrány, Érkeserű, Atyás/ számítható ide. A kisebb, több birtokossal jelzett falvak jórészt az utóbbi 10-15 éve tudnak ilyen kötelezettségről, ami a vármegyei rendelet betartásának törekvésére is utalhat,

arra pedig mindenképpen, hogy a robotterhek növelésének igénye a nagyobb uradalommal /uradalmakkal/ rendelkező egyház és a kamara számára vált szükségessé. Ahogyan a bevezetőben már elemeztük a vármegye által kiadott urbáriumot is megemlítik a bevallások szövegében. A Baranyiak micskei uradalmában[164] még a birtokhoz tartozó községek szolgáltatási rendjére is utalnak, amikor közlik, hogy kb. 40 éve a dominium három részre volt osztva és hetenként váltogatták egymást a munkában. Baranyi Gábor 1761-ben próbálkozott a vármegyei előírásnak megfelelő rend bevezetésével: Micskén tartott uriszékén hozott urbáriumot, amelyben telekarány szerint vetette ki a terheket; egész telekre 52 napi marhával vagy 104 napi gyalog teljesítendő munkát. A birtokos a kezdeti kudarc után /2 ill. 3 évig írták csupán a teljesítéseket/ 1768-ban ismételten ennek bevezetésére törekedett, nyilvánvalóan az országban a dunántúli részeken tapasztalható változások hatására. Ahogyan a Károlyiak kéci birtokközpontjához tartozó falvak más irattipusainak tanulmányozása mutatja, ennek a rendeletnek bizonyos tulkapásai is előfordultak, hiszen ők, legalábbis az előírások szintjén marhás robotot jóval többet, 104 napot kívántak meg, bár ezt ilyen mértékben nem is tudták behajtani. Sőt a napszámkönyvben kimutatott tényleges teljesítések nem érik el az évi 52 marhával szolgált napot sem! Dédán minderről azt jegyzik fel, hogy "valamikor Esztendő óta... Libellusban, vagyis könyvecskében az Uri szolgálat iránt való Rendtartás" , mig az uradalomba tartozó széplaki portio lakosai pontos értesüléseket közölnek: "hat esztendő óta a miolta tudniillik Szaplonczaj Úr birtoka alól ki estünk minden esztendőben szokott az Uraság conscribáltatni..." A kötelező szolgálat mértékét mindkét helyen pontosan közlik; a jobbágyok köteleztettek heti 2 napi gyalog vagy marhás robotra, a szabad menetelüek pedig 12 napi munkára. Azt is megtudjuk /amit viszont az előzőekben közölt források nem említenek/, hogy ezen felül kötelesek a lakosok fejenként 1-1 napot a földesúr számára vadászni.[165]

Az 1711-től az úrbérrendezés megindulásáig eltelt hosszú félévszázad a bihari jobbágyság terheinek lassú emelkedését hozta. A század közepéig /a váradi püspökség népeinek ellenállásáig/ nincs tudomásunk róla, hogy a földesúri követelések elérték volna azt a türéshatárt, amely jobbágyi mozgalomra, szolgáltatásmegtagadásra vezetett volna. Igaz a Bihartól délre éppen akkor újratelepülő Békés megye elegendő vonzóerőt jelentett a vándorlásra, s a megyebeli birtokosok is inkább a kedvezmények, időleges mentesítések eszközét használták a népesség megtartása érdekében. 1735-ben a Békésszentandrásról kiinduló és Szegedinác Pero pécskai rác kapitány nevéhez kapcsolt mozgalom csak a

A micskei és a kéci birtok




megyehatár

Micske — A Baranyi család micskei birtokához tartozó falvak (A HBmL. IV/A. 6/d. 208.k. alapján)

Déda — A Károlyiak kéci birtokához tartozó falvak (Az OL. P. 397. 102.cs. alapján)

szabadságaikat vesztett sarkadi hajdúkat vonzotta: Sárándon, Zsákán és Furtán hiába olvasták fel Pero kiáltványát "Bihar vármegye népe nemigen hajlott a felkelőkhöz, sőt a zsákaiak feljelentették az ügyet Komáromy alispán tiszttartójának..." Ritka eset, de nagyjából egyet kell értenünk a vármegye 1736 december 7-én tartott közgyűlésén megfogalmazottakkal: "a legszígorúbb vizsgálat sem deritett ki oly esetet, amelyből a lázadás főokául a földesurak rossz bánásmódjára vagy zsarolására lehetne következtetni."[166]

A váradi püspökség javai esetében a harmincas évektől más a helyzet. Csáky Miklós /1737-1747/ és utóda Forgách Pál /1747-1757/ is jelentős lépéseket tettek az uradalom kiépítésére. A jobbágyok panaszleveleivel a történeti irodalom már foglalkozott korábbi időszakban, s e tanulmányban is utaltunk rá, megállapítva, hogy elsősorban a terhek sokrétüsége, s nem csupán a pénzbeli követelések, hanem a megnövekedett robotszolgálat volt sérelmes a lakosoknak. Még Csáky püspöksége idején a helyi ellenállás jelei mutatkoztak, Gyéres község román lakosai közül valaki felgyújtotta a malmot, az ügy azonban viszonylag békésen rendeződött. Csáky határozott levelek küldött nekik "kergessék ki és hozzák be azt az embert, aki elégette azon malmukat, különben a biró az esküdtekkel meg fog pálcáztatni, s a malmot is felépiteni tartoznak." Az engedmény a malombér elegedése, a korábbi 12 napi robotban való megmaradásuk, illetve Ácsi és Mácsa nevű pusztákon szabad szántásuk lett.[167] A későbbi sérelem, hogy "...örökké épittetnek velünk ingyen"[168] bizony igen megalapozott: Csáky Miklós Belényesen serházat építtetett, valamint egy kastélyt, Fenesen pedig posztógyárat, amely 1740-re már dolgozni kezdett. A hagymási üveghutában még a cseh üveg gyártása is felmerült, Bél környékén fürészmalom létesült, ahol előírta a püspök "ne oláh módra, hanem más vidékek fürészmalmai mintájára épitsék." A zsindelykészitők és a felvidéki szénégetők e vidékre telepitése szintén az uradalom gyarapítását volt hivatva szolgálni. Ebben a tevékenységben Martonossy Zsigmond prefektusnak és Jurkovics Pál felügyelőnek is fontos szerepe volt; közreműködésükkel épülhetett újjá a vaskóhi vashámor, s újabb kohók Briheny, Urzest, Pocsavalesd és Dragonyesd határain, s ugyancsak Vaskóh közelében így nyílhatott idegenből hozatott mesteremberekkel márványbánya.[169]

Forgách Pál is tovább folytatta a gazdasági építkezéseket, Bélben serfőzőházat, Belényesen, Váradon, Püspökiben vendég fogadót építtetett.

Jellemző, hogy a két koncepciózus, erőskezű püspök alatt az uradalom irányítása van fölényben, a Forgách Pál püspöksége alatt a helytartótanács kezdeményezte /a panaszlevelek nyomán/ vizsgálat során a

megye nem a jobbágyoknak ad igazat: "az urbárium és szokás szerint tractáltatnak" - írják. Formailag nem is lehet ellentmondást találni az urbáriummal, hiszen a szabadon költözők kivételével a robot "szükség szerinti". Egyébként sem igen lehetséges a vármegye ispánjával szembeszegülni - jelen esetben éppen a váradi püspök, - aki ellen az eljárás irányulna. A püspök és népei megegyezésére H. Balázs Éva szerint is 1758-ban került sor,[170] feltűnő, hogy ezzel az évvel zárul Forgách főispánsága és változás következik a püspöki méltóságban is. Valószínűsíthető, hogy az átmeneti időszakot használják fel a kompromisszum megkötésére. Báró Patachich Ádám, az új püspök /1759-1776/ azonban, bár kisebb engedményeket tett jobbágyainak, az elődei által létrehozott üzemek működését nem szakasztotta meg. Kisebb ellenállás jeleivel másutt is lehet találkozni, mint pl. az említett Körmösd pusztát használó berekböszörményiek esetében, akik 1750-től a földet kívánták bevetetlenül hagyni, amiért a zálogbirtokos Laczkovicsné az árenda helyett személyszerinti kötelezettségeket vezetett be számukra. Az összetüzés elég sokáig elhúzódott, s egyidejüsége a püspökség jobbágyainak megmozdulásával, ha közvetlen összeköttetést, hatást nem is jelez, de a birtokosok részéről a személyi függés erősítésére irányuló hasonló tendenciákat e területeken mindenképpen mutat. A püspökség célkitüzéseiben és a gyakorlati megvalósitás intenzitásában egyaránt élen járt a megyebeli birtokosok előtt. De a levéltári anyagok /jobbágylevelek, kérvények, az úrbéri kérdőpontokra adott válaszok sérelmei/ arra utalnek, hogy az úrbéri rendezést megelőző két, két és fél évtizedben hasonló tendencia figyelhető meg előbb a kamarai birtokokon /nem hiába írnak a kötelezettségeket szigorúan előíró libellusok, egyezségek "elégéséről" az ispán házánál/, majd a világi nagybirtok bihari birtokain /javain/ is. Általánosan jellemző, hogy részint a kisebb allodiumok, az egyre bővülő szőlőhegyek adtak munkát, ahol a világi birtokokon többnyire nem ennek megváltása, hanem a tényleges - bár a dunántúli árutermelő majorságok terheihez képest csekély mértékű - robot emelésére került sor. Az egyházi birtokok - amelyek az igazi "nagybirtokot" jelentették a megyében - könnyebben élhettek azzal a lehetőséggel, hogy uradalmuk népeinek szolgálatait a lehetőségektől és szükségleteiktől függően csoportosíthatják. Így került sor a váradi káptalan belényesi járásban lévő birtokain a robot helyett fizetésre, vagy Szalacs környékén arra, hogy a szőlőhegyen végzendő munkákért megváltást adjanak. A püspökség szőlősi uradalmi serházánál végzendő munkák összegében, valamint a belényesi s tőle északra fekvő falvak "rupturájában" /robot tized és cenzus együttes összege/ ugyancsak hasonló törekvést kell lát-

nunk. Ezzel szemben a Beöthy család birtokain olvashatunk arról, hogy az uraság még a lakosság irtásait is saját szőlőföldjének gyarapítására veszi el /1752/, vagy Bethlen Domokos fancsikai urbáriumában ír elő robotként irtási tevékenységet /1765/, de a Csákyak margittai uradalmában is jelentős a majorsági szőlő terméseredménye, amely szőlőföldek kialakításában a jobbágyi robot /mégha hivatkozás nem is történik rá/ elképzelhető. A kéci Károlyi birtokon pedig a napszámkönyvek bejegyzése között számos helyen bukkanhatunk szőlőben végzett munkára. Előfordul, mint a margittai birtokok zálogbirtokosa Kornis Mihály is tette, hogy a szükségleten felüli robotot /18 nap/ pénzen váltatja meg a lakosokkal. Mintegy ezzel szorosan kapcsolható tevékenység a fuvarozási robot, amely jórészt a birtokközpontba, vagy vásárhelyre történő szállitást jelent, s különbösen súlyos olyan esetekben, amikor a távolság számottevő /sólyomkői uradalom népeinek sószállitási kötelezettsége Erdélyből,vagy Bethlen Domokos előírása a taxásoknak két erdélyi utra, s sertések odahajtására stb./ Az urasági curiák, pincék, kocsmák, vendégfogadók, a malmok épitése is ebben a század közepi időszakban kezdi jellemezni a megyebeli birtokosokat, amely eltérő mértékben ugyan, de ismét robotterheket gyarapithat.

Az uradalmi adminisztáció növekedése a század közepén /1749/ a püspökségi birtokokon bizonyos pénzterhek /hajdúpénz/ általánossá válásával jár /Rézbánya és a béli vidék népének új szolgálata ez/. Az uradalmi igazgatás korszerűsitésére vonatkozó első lépések /amelyek országosan is ekkor mutathatóak ki a nagybirtokokon/[171] tehát Bihar megyében is megmutatkoznak, amely nemcsak az adózó egységek kijelölésében, a tisztviselőknek adott utasitásokban /püspökség javainak szervezése Csáky Miklós stb. idején/, hanem a jobbágynépesség terheinek pontosabb körülirásában /legalábbis ennek kisérletében/ is tettenérhető /Csáky birtokok, Károlyiak kéci birtoka stb./ Valószínű, hogy az Eszterházyak derecskei uradalmának contractualistái sem csupán azért voltak kénytelenek érezni a szerződéskötés más légkörét, a birtokos új törekvéseit, mert 1745-től Eszterházy Pál Antal herceg a végleges donatiót is elnyerte a bihari javakra.[172] A herceg Eszterházyaknak 1743-ra már kiépült igazgatási szervezete van, gondosan meghatározzák a gazdálkodásban-igazgatásban résztvevők feladatkörét /így pl. a derecskai uradalom tiszttartójáét már az 1712-ben kötött szerződésben/, s ugyanebben az évben kiemelt szerepet fogalmaznak meg a tiszttartók számára, az összes uradalmi tisztviselő fölé helyezésükkel. 1751-ben a hercegi comissio kijelenti "Ha tiszttartó nem visel gondot az alárendeltekre és ebből kár származik, neki kell megtéritenie."[173]

A birtokból szerezhető nagyobb jövedelem igénye merült fel akkor, amikor 1746-ban új szerződést kívántak kötni a derecskei uradalom népeivel. A súlyosabb személyi függést /és ezáltal a szabad költözési jogot s a hajdúkiváltságaira emlékeztető helyzetet teljesen eltörlő lépést/ a fejenkénti és háztartásonkénti pénzjáradék-kivetés, és a robotkötelezettség előírása is /évi 12 nap/ jelezte. Ez utóbbi, korábban nem szereplő kötelezettség azért kerülhetett be a szerződés szövegébe, hogy a herceg: "meg nevezett helységeknek szintjén s azoknak határaiba, ahol tudniillik fog teczeni és lehetséges lészen, Majorságokat és egyéb féle gazdaságokat indíthasson." Ugyancsak kinyilvánították a hercegi család korlátlan rendelkezését és tulajdonjogát az összes földesúri haszonvételre, s eltíltották a településeket a hajdúváros elnevezés használatáról.[174]

Bár a majorság kialakítására elvileg a lehetőség adva volt, a hajdújogaikhoz kitartóan ragaszkodó falvak ellenállása, s az a tény, hogy pl. gabonaeladásból az alsólendvai, ozorai, dombóvári uradalmaiból /tehát az ozorai kerületből/ sikerült pénzt szereznie; mig az erdőgazdaság s annak mellékjövedelmei /gubacseladás, legeltetés, gyümölcseladás stb./ elsősorban a felső uradalmakban /Léka, Kapuvár, Lakompak stb./ voltak jelentősek,[175] gátolta a tervezet megvalósítását. A bihari uradalomban, az értékesítési lehetőségektől távol sokkal kedvezőbbnek mutatkozott a korábbi, főleg pénzjáradékra /illetve a tisztviselőknek adott terményjáradékra, s marhahajtási kötelezettségre/ épülő forma módosított fenntartása. Az 1721-1745 közötti 6000 forint taksa összegét 1746 novemberében a birtokos, 11.000 forintra emelte, s 1748-ban Bécsben végleges uradalmi szabályzatot is készítettek a herceg tiszttartói az uradalom számára. Ezzel, ahogyan a többi uradalomban is, a földesúri jogok mind határozottabban körvonalazódnak; az erdőhasználattól való eltíltás, az úriszék tartásához való hozzájárulás /150 ft évente/ mindenképpen ennek megnyllvánulásai.

A beneficiumokat viszont a lakosság használhatja, igaz 1749 és 1760 között 12 ezer, 1760-68 között pedig 14 ezer forint lefizetése ellenében. 1768-ban a taksa összege már 16 150 ft, /igaz ebben a betelepitett Méhkerék lakosai által fizetett 400 ft is benne van/, de a puszta használatának elvesztése, a gáborjáni malomért fizetendő külön bér, a tisztek házának, tömlöcnek, parókiának gondozása, a hercegnek járó ajándék, lábasjószágok szolgáltatása mind-mind a földesúri függés lassú kiterjesztései.[176]

Azt lehet tehát tapasztalni, hogy még ebben a lakosság korábbi kiváltságait tekintve sajátos helyzetű uradalomban is alapvetőnek mu-

tatkoznak a földesúri terhek sokrétü emelésére utaló tendenciák. Hiszen a természetben adott szolgálat az uradalmi tisztviselők ellátására végig jelen van, s olyan új lehetőségek, mint esetünkben a gáborjáni malom használata sem csupán a bérleti díj megfizetését eredményezi, hanem ezen felül 72 köböl liszt adásával és természetesen a malom időnkénti karbantartásával is tartoznak.

## III.

*A szolgáltatások rendszere az úrbérrendezés idején. A Mária Terézia által kiadott rendelet hatása a vármegyében*

Bihar megyében a Mária Terézia rendelete nyomán megkezdett úrbéri rendezés 1769-ben indult, s a kilenc kérdőpontra adott válaszok, amelyek, mint a jobbágyközösségek vallomásai elsőrendü forrásai a század közepi állapotoknak, 1771-ig készültek el. Ebből az időből 431 település kérdőpontokra adott válasza áll rendelkezésünkre.[177] A megye 472 /a II. József idején végrehajtott első magyar népszámlálás kori/ települése közül ez 91,31 %, amely arány már önmagában véve is sugalmazza, hogy az adataiból levonható következtetések kisebb-nagyobb hibaszázalékkal felhasználhatóak, s a szolgáltatási típusok érzékeltetésére mindenképpen alkalmasnak látszanak. Az évszázad folyamán ebben az időben készült el a jobbágyviszonyoknak az egész vármegye területére vonatkozó felmérése, ami e forrásnak - a válaszok minden szubjektivizmusa és esetleges pontatlansága ellenére-elsőrendű fontosságát adja. Ebben a fejezetben is az előzőekben használt módszer szerint a fontosabb szolgáltatási típusok meghatározására törekszem. E szempont érvényesitését azért tartottam szükségesnek, mivel egy-egy település lakóinak tényleges megterhelését a szolgálat különböző fajtáinak összekapcsolódási módja és mértéke határozhatja meg reálisan. Ezen kívül a forrástipusban rejlő más lehetőségeket /népesség jogállása, birtoktipus szerinti szolgálat/ is hasznosítani kivánom.

a/ *Az első szolgáltatási típusba* tartozó falvak túlnyomó része /78,6 %-a/ valamely magánbirtokos/-ok/ fennhatósága alatt áll, néhány kamarai és magánbirtokos falu van még ebben a csoportban. A világi magánbirtok elsősorban a több birtokos által joghatóságot gyakorlók csoportját jelenti. Ezek száma elég jelentős, az összes a/ csoportba tartozó falu több mint 48 %-a ide sorolható. 32 falu esetében a birtokosonként eltérő mértékü és elkülönített a szolgáltatás rendje. Harminc településen azonos módon teljesítenek a lakosok. Az a 65 falu viszont, ahol egy birtokos vagy család található megoszlást mutat: a kamarán kivül /33 község/ a váradi káptalan /szintén 6/, a váradi premontreiek /Harangmező és Farnos/, a váradi jezsuiták /Gyapjú/ valamint a püspökség /Várad-Velence, Száldobágy, Püspöki, Grujulung/ birtoka is ide tartozik, a világi magánbirtok falvai mellett.

A 129 falu mindegyikében kötelezô a robot, ennek adása azonban nem azonos módon történik. A következő táblázat a lehetséges formákat mutatja.

*A robotszolgáltatás módjai az a/ szolgáltatási típusban*

| Falvak lakosai | 1<br>12 nap alatt | 2<br>12 nap | 3<br>12-50 nap között | 4<br>50-100 nap | 5<br>100 nap felett | 6<br>Szám nél. küli | 7<br>Munka előírás |
|---|---|---|---|---|---|---|---|
| Örökös jobb. | – | – | – | 2 | 9 | 39 | – |
| Szabad menetelüek | 4 | 9 | 15 | 5 | – | 27 | 6 |
| Vegyes kondiciójú | 4 | 14 | 15 | 2 | 1 | 10 | 3 |
| Összesen | 8 | 23 | 30 | 9 | 10 | 76 | 9 |

Az a tény, hogy az egy faluban jobbágytelkeket birtokló több birtokos számára nem azonos mértékű a szolgálat, nagyobb számot ad, mint amennyi ebbe a típusba tartozik. Számunkra ez természetes is, éppen e birtoklás jellegétől következik.

Az 1.-2.-3. rovat, tehát az 50 nap alatti éves munkakötelezettség az össz. 42,85 %-át jelenti, a 4-5 rovat /ez 50 nap fölötti kötelezettség/ 13,66 %-oz. Nehezebb a helyzet a két utolsó rovat megítélésével, mert ennek értelmezésénél sok a bizonytalansági tényezô: a bevallások kevés adatot közölnek pl. éppen a szám nélküli munkavégzés értelmezésére vonatkozóan. /A két összevont értékének aránya 42,44 %-os/.

A szám nélküli szolgálat megnevezése mellett néhány helyen hivatkoznak a robot mértékére. Dancsházán ez nyilván nem jelent megterhelô munkát: "kiki maga tehetsége szerint, mikor magának elmulhatatlan dolga nincsen, szolgálnak." Tamásdán a Baranyi család falujában csak annyi megjegyzést tesznek /ahogyan láttuk Baranyi Gábor a vármegyei urbáriumot szerette volna mértékként alkalmazni micskei uradalmában/: "néha nem kell egész napot" dolgozniuk. Ottományban /24 napnál nem több/, Okányban /20-25 napnál nem több/ már pontosabban hyilatkoznak. Várad-Velence lakói pedig egy számukra kedvezô változásról tudósítanak, hiszen eddig 32-40-50 nap közötti volt a szolgálat mértéke, de "két éve a szám nélkül való szolgálat megszünt, s csak 12 napot szolgálnak." A váradi káptalan szabadmenetelű lakosai nyílván sérelmesnek érezhetik majd az úrbéri előírások egységes bevezetését. Pósalakán viszont 60-70 napot jelent körülbelül a kötelezettség, de ez mindig a földesúr szükséglete szerint alakul.

Az "A" szolgáltatási típusba tartozó települések




o Kamarai birtok 24 települése

Az a kilenc falu, ahol a munkák pontos felsorolását adják, a robotvégzés módjára vonatkozóan szolgáltat adalékokat. A Rhédei család bakonszegi lakosai háromszori szántásban 50 köböl búza elvetésére kötelezettek, a kaszálás és a termés betakarítása után a beszállítás is feladatuk. Azt is megtudjuk, hogy az uraság a Bási /v.Bácsi/ pusztán 1 éve /tehát 1769-ben/ "szakasztott ki majorsági földet", s hogy az itteni szántásért ekepénzt adnak a lakosok: egész helyes gazda 1 Rft, fél helyes gazda 30 krajcár értékben. A megnövekedett mennyiségű robot /egy részének/ megváltására is lehetőséget ad tehát a birtokos.

A káptalan és a kamara Váradra meghatározott mennyiségű tüzifa szállítását kéri, amit mint pl. Hogyis falu lakói Várad környékén vesznek /10-12 márjásért ölét/. Ezen kívül a munkákat sorolják: szántás, vetés, aratás, kaszálás, mész hordás. Szentjánoson /kamara/ a munkák mellett minden évben Budáig kell egy négylovas szekeret adniuk.[178] Geszten, amelyet 1761 óta Tisza László birtokol,[179] 50 kéve nádat kell vágniuk, Mezőgyánban szüretelnek és a bort Gesztre szállítják. A csengődi pusztáról kötelesek gazdánként 1 öl fát vinni az udvarházhoz /de ezt 1 nap ekés vagy 2 nap gyalogrobottal fel lehet váltaniuk/, s gazdánként 6 napi vadászattal is tartoznak /de ez is váltható 6 napi gyalogrobottal/. Ők kb. 1760-tól számítják azt a gyakorlatot, hogy évente új contractust köt velük az uraság, minden valószinüség szerint ez Tisza László birtoklásának kezdetétől eredeztethető.

Paptamásiban a váradi káptalan részletes előírást készíttett, amely az Össi pusztán lévő kaszállón végzett munkát, a széna behordását a váradi majorba, a váradi téglavetőhöz Páliújlakról 27 1/2 öl tüzifa szállítását, a páliújlaki /urasági/ szőlőben végzett kapálást tartalmazza. Ezen felül azonban Szentzi kanonoknak magának is külön szolgálnak: 40 öl fát vágnak és 75 icce csíkot adnak /vagy öt forintért vesznek/. A többi munkákat 150 Rft-ért elengedi a földesúr.

Keresztszegen, ahol a prépostság mellett gróf Kornis az actualis possessor, megoszlanak a kötelezettségek. A prépostság szántáson, vetésen kívül az írtást is robotban követeli a település szabadmenetelű lakosaitól. Ők írják le, hogy a váradi udvarban fél esztendeig kell egy hetest is tartaniuk.

Kornis grófnak szántás mellett fahordás /Árpádról/ és a termés Berekböszörménybe szállitása szerepel.

Összességében az állapítható meg, hogy a szám nélküli szolgálatot emlegető és a munka pontos leírását adó falvak szolgáltatásai inkább az 50 nap alatti munkavégzésre kötelezettekhez közelítenek, így jóval alatta maradnak az úrbéri rendelet /s a korábbi vármegyei szabályzat/ előírásainak is.

Érdemes megemlíteni, hogy olykor a falu árendálása hoz némi könnyítést, pl. Sarkad esetében, ahol Andrásy gróftól egy Kondorosi nevü görög bérli a falut. Andrásy alatt ugyanis Újvárosba vagy Debrecenbe kellett szekerezni, s az urasági malom gátat erősíteni, amelyről a lakosok azt írták: "olyan nehéz, mint a 18 napi napszám." A görög Püspökibe kívánja a terméket és a fa behordását, ahonnan az itteni kocsmára való bort hozzák. Mindezt a 18 napi robotban, s ezen felül a malomgáton, "kevés bérért" dolgoznak.

A különösen megterhelő, 100 nap körüli munkák leírásánál fel kell hívni a figyelmet Niczky Ferencné és Szénásiné birtokos asszonyokra. Mindketten Keszteg, Kalota, Pestere és Esküllő településeken részbirtokosok, Niczkyné jobbágyai más megyébe járnak, s 25-26 hetet teljesítenek /igaz, ez a közösség egészére érvényes/. Szénásiné röghözkötött jobbágyairól viszont pontosan tudjuk, hogy a Szilágyságban lévő Szarvad nevü faluban kell 11-12 hetet szolgálniuk. Berettyószéplakon pedig Bölönyi Ádám és Decsy Zsigmond birtokosok kötelezik súlyos szolgálatra a falu számukra adózó lakóit,[180] akik öt-hat éve "csak egy hétig dolgozhatnak maguknak nyáron."

Telkek utáni taxaként - az 1759-ben kiadott vármegyei rendeletben - egy német forintot tettek kötelezővé, függetlenül a "népes telek" utáni külsőségektől. A kilenc kérdőpont alapján ennek az elvnek az érvényesülését nem lehet általánosnak mondani. Az a/ szolgáltatási tipus falvainál többféle magyarázat található: a kivetés egységének meghatározásánál általában házas vagy telkes gazdát számolnak, ahol /Szalárd/ a belső telek értendő, de Illyén pl. a 4 marhás ad 2 Rft-ot, /akinek nincs marhája 20 polturát/. Hegyközkovácsiban a telek 18 öl hosszú, 17 öl széles. Monospetriben, Alsódernán a zsellérek nem adnak, Bályogon viszont a három zsellér, mivel semmi szolgálatot nem ad, fizeti az 1 Rft taxát. Esztáron a házas gazda 2 Rft-ot, lakója 1 Rft-ot fizet, Harangmezőn, ha többen laknak egy telken a gazdán kívül 1 Rft-ot adnak.

Találunk olyan eseteket, amikor a birtokos /Baranyi/ az utóbbi években elengedi /pl. Almaszegen vagy Tamásdán is, azoknak, akik ebben az évben Tarczalon voltak szüretelni, Kólyon pedig csak elvileg van taxa, gyakorlatilag szüreti vagy szénagyűjtési munkákat kívánnak helyette a birtokosok. Monospetrin leírják, hogy a jobbágyok nem tartoznak vele, s Köbölkuton is csak a tasások fizetik. Keresztszegen a taxafizetés módjára is utalnak, a lakosok a prépostság tisztjének adják a taxát, s az adja át Kornis grófnak. A fizetés pénzneme is változó, de általában rénes forintot, márjást és vonás forintot neveznek meg /egy esetben a német forintot írják/.

Ezek alapján a taxafizetés értékei a következőek szerint alakulnak az a/ szolgáltatási típusban:

| Taxafizetés lehetséges értékei[181] | a/ Egy birtokos | b/ Több birtokos /elkülönített szolgáltatással/ | c/ Több birtokos /azonos szolgáltatással/ | d/ Összesen |
|---|---|---|---|---|
| 2-7 márjás /40 kr. - 2 Rft 20 kr./ | - | - | 1 | 1 |
| 1 Rft /3 márjás | 17 | 7 | 4 | 28 |
| 1 Rft 8 kr | - | - | 1 | 1 |
| 30 garas /1 Rft 30 kr./ | - | - | 1 | 1 |
| 1 Rft 59 kr. | - | 3 | - | 3 |
| 4-6 márjás /1 Rft-20 kr-2 Rft/ | - | - | 3 | 3 |
| 2 Rft /6 márjás/ | 19 | 18 | 16 | 53 |
| 2 Rft 30 kr 7 márjás/ | 1 | 4 | - | 5 |
| 3 Rft /9 márjás/ | 2 | - | 1 | 3 |
| 4 Vonás ft 3 Rft 40 kr/ | - | - | 1 | 1 |
| 10-12 márjás /3 Rft-20 kr-4Rft/ | - | 2 | - | 2 |
| 12 márjás /4Rft/ | - | - | 2 | 2 |
| 1 Német ft | - | 1 | - | 1 |

Egy rénes forint alatt /egy egységet, tehát belső telket, gazdát értve alatta/ és 1 Rft-ot a községek 26,93 %-a köteles adni. Ennél többet, 2 Rft-al bezárólag 61 faluban, az összes 58,63 %-ban, négy rénes forintig terjedő összeget 13 faluban, /12,5 %/ adtak. Az általános tehát az 1-2 Rft közötti taxaösszeg, az ennél magasabb összeg sokkal kisebb súllyal szerepel.

A paraszti föld termékei utáni kilenced adása általánosnak mondható, a szántóföld termékeire és a szőlőföld utáni borra vonatkoztatható ez. A tengeriből helyenként /pl. Hegyközkovácsiban/ nem adnak, káposztából és dohányból külön felírják, ha kötelezettek /pl. Esztáron, Sztrákoson, Kerpesden stb/.[182] Érkeserün Andrássy György a majorsági föld után /amelyet a lakosok használnak/ nyolcadot szed; a többi földesúr viszont elengedi a dézsmát, ahogy Bártfalván és Értarcsán /Hallerné/ is. Bakonszegen /Rhédei család/ zabból nem adnak kilencedet,



MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA KÖNYVTÁRA

viszont a szántóföld terményein kívül lencséből és borsóból, valamint a káposztán kívül hagymából és répából is szolgáltatnak. Gálospetriben viszont Draveczkiné 4 poltura sarlópénzt vesz aratónként, ill. 2-2 kévét a termésből. A kender helyett sokfélé adnak zsákot, s előfordul a méh, gida és bárány megváltása is. Abban az esetben, ha a gazdának nincs 9 kas raja pl., akkor 6 krajcárt adnak, bárány helyett 4 1/2, gida helyett pedig 3 krajcár a megváltási összeg. Nagy Szántón Bige úr olyan komolyan veszi a dézsmálást, hogy még a lakosok libái után is kéri azt. Vársonkolycson viszont /Haller István és Bagosi Ferenc birokosok/ a kilenced helyett is robotolást követelnek, a báránydézsmát pedig négy polturán megváltják.

*Kilencedszedés az a/ szolgáltatási típusban*

| Kilencedelés módja | Egy birtokos | Több birtokos /elkülönített szolg./ | Több birtokos azonos szolg. | Összesen |
|---|---|---|---|---|
| Termésében | 24 | 24 | 27 | 75 |
| Részben váltják /zsák,gida,bárány, méh/ | 15 | 7 | 2 | 24 |
| Egészben váltják | - | 1 | 1 | 2 |

Figyelemre méltó, hogy míg az 1759. évi vármegyei úrbárium megfogalmazása kifejezetten tíltja, hogy a földesúrak pénzen követeljék a kilencedet, ez az itteni minta több mint 25 %-ban előfordul.

Az ajándék adás módjait illetően úgyszintén a sokféleség mutatkozik meg e típusban is.[183]

| | | |
|---|---|---|
| Icce vaj, tojás, csirke: | 24 | |
| Uaz + lúd, ruca, pulyka borjú stb.: öl fa: | 18 | |
| Vaj /vagy 6 garas/: | 9 | |
| vaj váltsága: | 6 | |
| tyúk és tojás: | 6 | |
| Karácsony tyúkja: | 21 | |
| Ajándék teljes váltsága:[184] | 1 | /Szentjános faluban/ |
| ünnepi ajándék is: | 12 | /esetenként ennek megváltásával/ |
| Urasági törvényszékre: | 7 | |
| Lakodalom, temetés idején is: | 1 | |
| Tisztviselők ellátása: | 1 | /A kamara Szitány-Turburest falujában/ |

A vajat vagy fejős tehén vagy telek után adják, az alapvető ajándékok közé tartozik. Egyes falvakban még speciális ajándékokat is adnak, Sarkadkeresztúron pl. gazdánként 3 cseber csíkot, Városnkolyoson 2 véka aszu szilvát /s mellette 10 vonás forintot medvelőpénz és 20 márjást rókapénz címén/ is. Berettyószéplakon Deczy Zsigmond és Bölönyi Ádám birtokán 2-3 kiló kendert fontak eddig az asszonyok, ami a legutóbbi évben már 5 kg lett.

Néhány esetben arra is utalnak a válaszadók, mikor szállták meg /népesítették be/ a lakók a települést. Hegyközkovácsiban ezt az időpontot kb. 30 évvel az úrbérrendezés bihari megkezdése előtti időre teszik, s úgy tudják 1748 és 1759 között contractus szerint csak 2200 Rftot fizettek. Számukra a jelenlegi megoldás /mégha ez csupán 8 napi robotot, taxát, búzából adandó kilencedet jelent is/ a földesuraktól való függés erősödését mutatja, hiszen a korábbi dologi függést a személyi váltotta fel.[185] Svábolaszit 19 éve telepítették be /jellemzően csak egy örökös jobbágy van közöttük, a többi szabad menetelű/ robotterheik 12-19 nap közöttiek a 2 Rft taxa és kilenced mellett. Érfancsikát 12 éve lakják, két földesura van /Draveczkiné és Bethlen Domokos/, ez utóbbi öt éve contractusra lépett a lakosokkal. Sarkadkeresztúr szintén új község, de 10 éve tudnak 18 napi marhás és 36 gyalog robotról itt is. A jelen példák azt mutatják, minél közelebbi a falu betelepülése az úrbérrendezés időpontjához, annál kevesebb a lakosoknak járó kedvezmény, s annál inkább a vármegye gyakorlata ill. a birtokos szükséglete diktál. Hasonló helyzetet mutat a közvetlenül az úrbérrendezés során benépesült Berettyószentmárton esetén is, akik bár curialis jobbágyok ill. zsellérek voltak, a telepítéskor kötött szerződésben 24 marhás robotot vállaltak magukra.[186]

Esetenként arra is találunk példát, hogy a birtokos saját gazdasági szükségletén túl a falu lakóinak igényeit is igyekszik kielégíteni. Bakonszegen /Rhédei cs./ korábban említettük a földesúr Bási pusztán létesitett majorságát, amely mellett az is figyelemre méltó, hogy megengedi a lakosoknak a Berettyó szigetein a földek művelését /kilenced adása mellett/. Bors faluban /Újlaki/ a faluközösség hasznára vethetnek a lakosok 10 pozsonyi mérő zabot és 12 pozsonyi mérő őszi búzát, még a lakosok ennek fejében adnak tartást és forspontozást az uraságnak és tisztjeinek.

A szolgáltatási típuson belül jól elkülönül a kamara 24 települése, amelynek lakosai mindenütt örökös jobbágyok /bár korábbi időből tudnak 12 napi szolgálatról/. Az urbérrendezés - kori bevallások viszont csak a munka leírásával szolgálnak: Homorogon és Magyarcsékén majorsága

van a kamarának, azt kell szántaniuk, vetniük, a majorsági szőlőt kapálni, a palotai malomhoz és Váradra valamint a vidék fürészmalmához /Rotarest, Terpest, Papmező környékén/ fát kell fuvarozniuk.

A telkek utáni 2 Rft taxát "Arbajter József" inspectorságától /kb. 30 éve/, az egyéb megnövekedett pénzbeli követeléseket pedig Kelemen Péter inspectorságától /mintegy 15-16 éve/ tartják számon a lakosok. A taxával együtt adják a vidék nótáriusának /aki az ispán is/, az udvarba fogadott hetesnek, a vidék két kocsisának, a káposzta kilencednek, esetenként a zsák árának ellenértékét, mintegy 811 Rft 15 krajcárt.

A kilencedet termésben adják, a gida és méh lehetséges váltásával. Az ajándék Kelemen Péter isnpectorságától a telkenkénti icce vaj /vagy helyette 12 krajcár/, egyebeket urasági törvényszékek és sátoros ünnepek idején kérnek csak tőlük.

Összességében megállapitható, hogy az a/ szolgáltatási tipusban az évi 50 nap alatt robot, 1 és 2 Rft közötti taxa, s a természetbeni kilenced és az ajándékadás változatos formái jellemzőek.

A második, a b/ *szolgáltatási típus* harmincegy falut ölel fel, birtokosainak 51,61 %-a magánbirtok, s lakóinak 70-96 %-a szabad menetelű. A káptalan 8 faluja mellett kettőben még részbirtokos is, a váradi püspökség pedig hat faluja mellett egyben birtokol portiót, s a kamarának is van 3 faluja.[187]

*A robotszolgálat módja a b/ szolgáltatási típusban*

| Falvak lakosai | 12nap | 12-50nap között | 50-100nap között | 100nap felett | Számnélkül | Munkaleirása | Megváltási lehetőség |
|---|---|---|---|---|---|---|---|
| örökös jobbágyok | - | 4 | - | - | 2 | 2 | 5 |
| szabad menetelüek | 1 | 8 | 5 | 1 | 2 | 5 | 21 |
| vegyes kondiciójú | 1 | 1 | 1 | 1 | 1 | - | 4 |
| Összesen: | 2 | 13 | 6 | 2 | 5 | 7 | 30 |

Szembetűnő, hogy ennek a típusnak egyik jellegzetessége az előírt robotnapok megváltásának igen nagy gyakorisága,/az összes 85,71 %-ban/. Az 50 nap alatti robotmunka aránya 42,85 %, az 50 nap fölötti 22,85 %. Mivel a megváltások lehetősége ilyen jelentős, igazából nem ezek az

A "B" szolgáltatási típusban tartozó települések.




arányok, hanem a ténylegesen robotban eltöltött időszak kimutatása számíthat érdeklődésre. A káptalan birtokain 20-24 napnál nem több az előírt robot, ezt váltják.[188] A püspökség nagyrábéi /290 Rft/, bárándi /488 Rft 42 kr./, száldobágy-szelistyei /230 Rft/, szentimrei /300 Rft/ szabad menetelű lakosai az egész munkát váltják. Udvariban /450 Rft/ ugyanez a helyzet. A káptalan révi birtokán a 30 napon belüli szolgálatot váltják, a Baranyiak micskei jószágán a jövevények kiváltsága ez,[189] s Rhédei Ferenc Baj faluban 4 napi robot helyett kap pénzt. Dietrichstein székelyhídi és diószegi uradalmában /Albis, Diószeg, Vedresábrány, Székelyhíd, Nagyléta, Kiskereki, Kokad, illetve Hosszúpályi, Po-

csaj, Mihályfalva portiók/ 18 nap robot mellett 34 megváltásra kerül. Ezzel a birtokos a vármegyei urbárium teremtette lehetőséget kihasználva felemelte a robotkötelezettséget, anélkül, hogy a munkára ténylegesen szüksége lett volna, viszont így jelentős pénzhez jutott a váltás összegének behajtása után. Gróf Kornis az ő példáját kívánta Margittán követni, amikor a 18 nap utáni 34 napot 64 garasával írta elő megváltásra a mezővárosaiknak. Dietrichstein még a 18 napi robot helyetti fizetésre is lehetőséget adott /a 34 nap váltása kötelező/ 3 Rft 24 kr értékben.[190]

Végeredményben a ténylegesen robotban töltött napok száma minimálisra csökkent, hiszen pl. Selinden a káptalan részéről a kötelező roboton felül előírt 4 napi írtás helyett is pénzösszeget /28 kr./, fahordás helyett pedig 30 krajcárt kérnek. Azokban a falvakban, ahol az

Dietrichstein gróf birtoka

(A HBmL IV/A 1/a (1732) alapján)




DIÓSZEG mezőváros

Kakad falu

Pocsaj részbirtok

említett birtokok mellett mások is bírnak javakkal, a kép módosul. Selinden a káptalan mellett a többi uraság 12 napos, Baj faluban a többi Rhédei gróf 8 napos, Szentandráson a kamara szám nélküli, Hosszúpályiban Ödönffyné 13 napos, Széltallón Páter Boer Imrén kívül mindenki s Pocsajban is a kamarai részen 52 napi munkát követelnek. Micskén /Baranyi/ a régi lakosok még a taxa helyett is szám nélküli robotot teljesítenek.[191]

Az így fennmaradó robot azonban alapvetően az évi 50 nap alatti kategóriába tartozik /20-30 nap között/ s csak egy falu esetében, gróf Gyulay József széltallói részbirtokán marad meg /minden lakosra kötelezően/ az évi kb. 113 nap munkakötelezettség.

A taxafizetés a püspökség birtokain egy összegben történik, a káptalani birtokokon belső telek után 1 Rft-ot, a többi esetben 2 Rft-ot adnak. Széltallón a jobbágyok fizetnek 12 márjást /azaz 4 Rft-ot/, s a szabadók 7 márjást /2 Rft 30 krajcárt./ A taxát fejenként adók 53,33%-a /16 falu/ fizet 1 Rft-ot, 36,66 %-a /11 falu/ 2 Rft-ot, s 1 %-a /3 falu/ 2 és 4 Rft között.[192]

*Kilencedszedés a b/ szolgáltatási típusban*

| | |
|---|---|
| Természetben: | 19 birtokos esetében |
| Természetben kender váltságával: | 13 birtokos esetében |
| Egészben váltják: | 1 birtokos esetében |

A kender váltsága zsák vagy helyette hat garas ez esetekben is. Az egyetlen a kilencedet egészben váltató Haller Péter, aki dubricsonyi portióján 9 márjást fizettet érte. A káposzta helyett Csiszora-Pozsgán adnak 2 Rft 33 kr-t, s Nagylétán, Szentimrén és Széltallón fizetnek a kerti szőlő után is.[193]

Az ajándékot mindenütt adják, de eltérő mértékben. A magánbirtok látszik ez esetben a legkevésbé követelődzőnek, Dietrichstein gróf csupán csirkét, tyúkot kér birtokain, s az uraságí tisztek ellátását, Kornis gróf pedig csak vajat. A káptalan és a váradi püspökség viszont igen bőségesen kér: gazdánként vajat, csirkét, tojást s ezenkívül a községtől ludat, rucát, halat /pl. Nagyrábén 50 fontot/ borjút, csíkot, s ünnepi ajándékokat. A káptalan hat falutól /Rév, Magyarkakucs, Gálosháza, Krajnyikfalva, Szászfalva, Dubricsony/ együttesen kér évente egy borjút. Az ünnepekre különféle vadakat: őzet, nyulat, madarakat is ki-

vannak jobbágyaiktól.[194] De mogyoró, paszuly és szilva is szerepel az ajándékok között, Dubricsonyban pl. abroncsnak való szál fal mellett!

*Az ajándék követelés eloszlása a következő:*

| | |
|---|---|
| Gazdánként 2 csirke: | 10 esetben /27,02 %/ |
| Gazdánként 1 tyúk: | 2 esetben /5,40 %/ |
| 1 icce vaj: | 5 esetben /13,51 %/ |
| urasági tisztek ellátása: | 2 esetben /5,40 %/ |
| 1 icce vaj, 2 csirke, 10 tojás stb./ünnepi ajándék/[195] | 18 esetben /48,64 %/ |

*A c/ szolgáltatási típusban* a magánbirtok csak 15,09 %-ot tesz ki, az egyházat a váradi püspökség 23 falva és 2 részbirtoka, valamint a váradi káptalan 11 faluja és két portiója képviseli, míg a kamarának 13 faluja és 2 részbirtoka van. A falvak földrajzi elhelyezkedése magyarázza, hogy a robotterheket illetően jól illeszkedik ez a csoport az a/ csoporthoz: délen kb. a Fekete-Körösig terjednek, keleten bizonyos falvai a Királyerdőn túlra kerülnek, északon pedig nem érik el a Berettyó magasságát. Részleges megváltási lehetőségek vannak ugyan e típusban, de alapvetően a munkakötelezettség, ha az a/ típustól eltérő módon is, érvényesül.

*A robotszolgáltatás módjai a c/ szolgáltatási típusban*

| Falvak lakosai | 12nap alatt | 12nap | 12-50nap között | 50-100nap között | Számnélküli | Munkaleirás | Megváltási lehetőség |
|---|---|---|---|---|---|---|---|
| Örökös jobbágyok | 1 | - | 1 | - | 19 | - | 2 |
| szabad menetelüek | 1 | 1 | 3 | - | 15 | 10 | 6 |
| vegyes kondiciójú | - | - | - | - | - | 1 | - |
| Összesen: | 2 | 1 | 4 | - | 34 | 11 | 8 |

Az 50 nap alatti szolgálattal tartozók az összes 12,5 %-át, míg a megváltási lehetőséggel rendelkezők 14,28 %-át jelentik. A szám nélküli szolgálatot vallók és a munka leirását felsorolók viszont 73,21 %-ot jelentenek.

A "C" szolgáltatási típusba tartozó települések




A szám nélküli szolgálatot leírók közül Tasádfő lakói a legkevesebbet /1 hét/, a káptalani birtokokon /pl. Bikácson/ kb. 26 napot - ezen belül 6 napi írtást az Össi nevű pusztán[196] jelölnek meg, a püspökségi javakon 23-24 naptól /Nagypatak/ 50-60 napig terjed /Hájó, Csatár, Nyárló/ a szolgálat ideje. A robot jellegéről nem mindenütt szolgálnak konkrétabb információkkal a kérdőpontok válaszai. A püspökség Nyárló nevű falujában szénhordás a kötelezettségük, ennek száma nincs meghatározva /bár közlik, van olyan hét, amikor 8-9 szekeret is kell küldeniük/. Oláhgyepesen szántás, boronálás, gyűjtés, széna és fahordás van számukra előírva, megkülönböztetés nélkül arra, jobbágynak vagy

zsellérnek vallja-e magát a település lakosa. A váradi püspökség Vassand nevű, a Királyerdő nyugati nyúlványában fekvő falujában favágás, s ennek, valamint 3-4 köböl komlónak szállítása a feladat Váradra ill. az uraság szőllősi serházához.

Vassadon /a váradi káptalan birtoka/ 30 köböl búzát, 10 köböl zabot és 2 köböl lencsét kell elvetniük, s betakarítás után Váradra szállitaniuk. A falu az északi megyehatárhoz közel, kedvező természeti feltételek közé települt; az uraság tíz éve Szalacs és Bagamér /mindkettő az Érmellék vidékén/ községekkel együtt adott ki számára rendtartást, amely az úrbéri rendezés idejére is érvényben maradt.

Bagamér 1760-ban kiadott urbáriuma láthatóan a vármegyei szabályozás figyelembevételével készült, amire maguk a lakosok is hivatkoznak a kilenc kérdőpont első kérdésére adott válaszukban. Az igás ökör és ló birkoklásához arányított robotkötelezettség szerint két igásjószág után 8 napi dézsmahordás és nyomtatás, három után kilenc, négy után tiz, hat után pedig tizenegy járul, emellett hat napi írtás és négy napi italhordást is teljesiteniük kell. Az öl fa hordását váltani lehet /30, 36, 48 kr. illetve 1 Rft 12 krajcár összeggel egy napot az igaerőtől függően/, ugyanez vonatkozik az előírt 52 napi robot fennmaradó részére, de már kötelező érvénnyel /ki-ki 4-5-6 illetve 9 forinton az előbbiek alapján/. Ahogyan más esetek is mutatják, a birtokosok nem a szöveg szerinti hűséggel alkalmazták a vármegye Mária Terézia által is jóváhagyott szabályrendeletét, hanem - ahogyan ez a példa is igazolja - saját érdekeiknek megfelelően. A taxafizetés és a dézsmaadás kötelezettségének előírása mellett az ajándékokat is részletezik: "Nyolcz Gazda ad egy ludat, egy Ruczát, minden gazda két csirkét, tiz tojást". Arról, hogy a határban "harmadéve 47 köblöt, tavaly 34 köblöt" kitevő vetés az urbáriumban rendelteken kivüli, tehát minden bizonnyal annak kiadása utáni robotteher, a lakosok a kérdőpontokra adott válaszaikban nyilatkoztak.[197] A káptalan másutt is alkalmazza az uraságí szükségletre történő termelés kötelezettségét: Petegden és Forrószegen pl. tengerit vetnek, az előbbi helyen 12 vékát, az utóbbin 2 pozsonyi mérőt. A Várad melletti Őssi puszta - ahogyan már utaltunk rá - irtása is több helység lakóinak kötelezettsége, s több helyről szállítanak fát is /pl. téglaégetéshez/. A Váradtól viszonylag távolabb eső falvak közül jónéhányban sor kerülhet a robot megváltására: Székelytelek, Csökmő, Kisháza, Karaszó, Forrószeg, Oláhhodos, Farkaspataka egyaránt a taxa, a robot és esetleg egyéb haszonvételek helyett is fizet egy összegű summát.[198] Ugyanez a helyzet a püspökség Tulka és Jánosda falujában is. A Bihar vármegye történelmi múltjában jelentős szerepet játszó Sólyom-

kő váráról elnevezett uradalom néhány falva: Csarnóháza, Lóré, Brátka, Bánlaka, Feketepatak és Dámos 348 Rft és 9 krajcárt szintén summás adóként ad, taxáért és a majorsági szőlőben végzendő munkák megváltásában /mivel a szőlők nagyon messze esnek tőlük/. 1765-ben, amikor legutóbb urbáriumot adtak az uradalomnak[199] a taxa mellett még robotkötelezettséget fogalmaztak meg /Dámos kivételével/, úgy tűnik az eltelt időszak a megváltás kedvezőbb voltát igazolta.Taxát a szolgáltatási típusba tartozó falvak döntő többségében egy összegben adnak, de a több birtokos fennhatósága alatti Bojt faluban Pongrácz Mátyás és Páhy Mihály részén fejenként 2-2 Rft-ot,[200] és Álmosdon, Fényes György birtokán házas gazdánként 1 Rft-ot fizetnek. Előfordul, hogy a taxa összegéből elenged a birtokos pl. a káptalan nyárszegi lakosainak 20 Rft-ot, mivel az Iglód nevü pusztán szénát kaszáltak és azt Váradra hordották.

*Taxa és summafizetés a c/ szolgáltatási típusban*

| | káptalani birtok | püspökségi birtok | kamarai birtok | magánbirtok |
|---|---|---|---|---|
| Taxa: | 909 Rft | 1848Rft 20kr | 500 Rft 10kr | 560 Rft 30kr |
| Summa: | 1317 Rft 52,5 kr. | 649Rft 50kr | 386 Rft 37kr | 840 Rft |
| Összesen: | 2226Rft 62,5kr | 2498Rft 10kr | 886 Rft 47kr | 1400Rft 30kr |

Lényeges szempont, hogy az e kategóriába tartozó falvak csaknem 70 %-a szabad menetelünek vallja magát, a taxa egy összegben fizetésével, sőt több falu summás adózásával a földesúri függés lazítására látunk itt kísérletet.[201]

A típusban tartozó falvak mindegyike tartozik kilenceddel is, az alábbiak szerint:

*Kilencedfizetés a c/ szolgáltatási típusban*

| | |
|---|---|
| Természetben: | 18 esetben |
| Természetben kenderdézsma váltságával stb. | 37 esetben |
| Teljes megváltás: | 4 esetben |

A részbeni megváltás esetén három falu külön is megemlítendő. Bagamérban /káptalani birt./ a kerti szőlő egy kapaalja után kötelesek

12 krajcáros megváltást fizetni, Albesten /kamara/ pedig a méhdézsmát váltják 6 krajcárral. Árpádon /gr.Kornis/ a dohány kilencede helyett 1 mázsa dohányt, valamint 60 nyomtatóvillát, 10 gereblyét és 6 szóró lapátot kell Szalárdra vagy Berekböszörménybe szállítani a többi dézsmával együtt.

A kilenced teljes megváltására Bojton Beleznay György földesúr az évi 340 Rft árendaösszegen belül nyújt a falu szabad menetelű lakosainak /legalábbis a saját részén/, lehetőséget. Csarnóházán a méh, bárány és gida után fizetik a megváltást másból viszont nem adnak, Brátkán pedig 2 Rft 33 krajcárt ad a község. Nagypatakon Baranyi Gáboron kívül az összes többi birtokos sajátos módszerhez folyamadik: robotot követelnek a kilenced helyett is.

A típuson belül az egyházi birtok meghatározó aránya az ajándékok adásában is megmutatkozik, részletes, telkek utáni, falu által beszolgáltatott és az ünnepekre előírt adásuk 36 település esetében meghatározó /67,79 %-ban/. Tizenegy helyen nem írnak róla, a kamara 5 falujában csak telkek utáni vajat adnak. A magánbirtok, ha kötelezi falvainak lakóit, egyedi előírást készíttet: Brátkán pl. 6 icce vajat és 4 icce mézet, Tasádfőn 10 icce almaecetet, 2 icce mogyorót és 2 zsák komlót kell Ravazdy András úrnak beszolgáltatni.

A váradi püspökségnek az a 127 faluja, amely a *d/ szolgáltatási típusba* tartozik már a korábbi úrbáriumok alapján is elkülönült: a béli vidék, Belényes és Vaskóh környéke tartozik ide. Lakói valamennyien örökös jobbágyok.

A robotszolgálatot öt településen tudják szám nélkülinek, az összes többi helyen az elvégzendő munkákat sorolják fel. Néhány esetben utalnak arra is, hány napot tesz ez ki körülbelül: Felsőkimpányban 12-15 napot, Lehecsényben 12 marhás és 15 gyalog számot, Kristyórban pedig 12-20 napot számítanak. /Mindegyik település Vaskóh környékén található/. Ezen a területen a vashámorhoz szállítanak, ill. onnan vasat Váradra és élelmet visszafelé, valamint az uraság rézbányai és petrilényi kocsmájára bort és sört. Helyenként /pl. Barest/ éjjeli strázsát adnak a vashámorhoz. Vaskóhszelistyén a szekerezés kötelezettségét a tehetősebbek helyettes állításával könnyítik: "8-10 vonás forintot fizetnek annak, aki elmegy helyettük". Belényes környékén a majorság szántása, vetése, kaszálása stb. kb. 60 település kötelessége.[202] Pocsavalesd fürészmalmához is több falu visz szálfákat, s Pokolára a csapszékre bort is.

Bél vidékén 23 falu tudja kötelességeként az uraságí szántóföld művelését, Benyesden pedig jelenleg írtják a "majorságra való földet."

A "D" szolgáltatási típusba tartozó települések




Az üveghutához és a Váradra való fuvarozást 17 helyen említik. Venterogozon a hollódi vendégfogadóba szállítják a bort, s több helyütt adnak lovat "Révbe anyaghordáshoz és a Szepességben lévő hutához". Valamennyi falu küld a Bihar melleti régényi pusztára "heteseket", akiknek a közösség fizet különböző összeget /Fenesen pl. háromnak 24 vonás forintot/. A belényesi és a béli vidék jobbágyai már nem tartják számon a robotmunka idejét, egy esetben sem tesznek utalást annak tartamára.

A taxa és a kilenced adásának kötelezettsége szorosan összekapcsolódik mind a 127 helység esetében, ugyanis kilencedet sehol sem adnak "csak a kuruc világban adtak" írják pl. Bragyet lakói. A Vaskóh vidéki

falvak esetében a vashámor szükségletei a meghatározóak, ugyanis kilenced és telkek utáni taxa váltságában ide fuvaroznak meghatározott számu szekér szenet és vaskövet. /Négy településen a tized váltságában is ezt teszik./ Fonácán utalnak rá, hogy korábban Baranyi Miklós prefectus idején a pénzbeli megváltás volt érvényben /160 Rft/, "most e helyett 160 szekér szenet visznek a háromhoz". A 29 falu nem marad pénzfizetési kötelezettség nélkül: vizimalom taxa, róka, nyest, komló, vaj váltsága, hollódi vám, hajduk fizetése és helyenként nótárius fizetése fejében összesen évi 747 Rft 55 1/2 krajcár bevételhez juttatták a püspökséget.

Belényes és Bél vidékén háromféle gyakorlattal találkozunk, mindegyik a pénzbeliséget erősíti. Egyrészt a/ a taxa mellett sorolják fel, tehát vele összekapcsoltan róják le a Vaskóh vidékén is pénzben megváltott kötelezettségeket, s külön közlik a kilenced helyett fizetendő összeget. Másrészt b/ a taxa és kilenced váltás helyett a "ruptura" kifejezést használják, s külön tüntetik fel az egyéb megváltásokat. Harmadrészt c/ mindezeket felsorolva egy összeget adnak meg. /Az 1770 végén és 1771 januárjában létrejött iratokban gyakrabban találkozunk az utóbbi variációval, az egyszerüsités tehát ebbe az irányba haladt./

Az a/ fizetési variáció:

| | |
|---|---|
| Taxa és egyéb kötelezettségek megváltása: | 3428 Rft 33 kr. |
| Kilenced megváltása: | 2193 Rft 30 kr. |

Az 50 falu 5622 Rft és 3 krajcárt pénzbevételt jelent a püspökségnek évente.

A belényesi vidék másik típusa, a tételesen felsorolt kötelezettségek egy összegben fizetése, tehát a c/ fizetési variáció: ami évi 2196 Rft 28 krajcárt jelent.

A b/ fizetési variáció egyértelműen a béli vidéken elterjedt:

| | |
|---|---|
| Kötelezettségek megváltása:[203] | 386 Rft 43 krajcár |
| Taxa és kilenced helyett fizetendő összeg: | 1158 Rft 37 krajcár |

Ez a 27 település összesen 1545 Rft és 20 krajcárt adott a pénztárnak. A típusba tartozó falvaktól beszedett pénzösszeg 9363 Rft 51 krajcár.

Az ajándék adásában a belényesi és a vaskóhi vidék hasonlóan jár el, borjút más községekkel együtt adnak 4-5 évenként, ezenkívül a falu közösen tojást, csirkét és vajat. Bél környékén az egész vidék ad két borjút és 4 bárányt, s helységenként néhány pár csirkét, tojást.

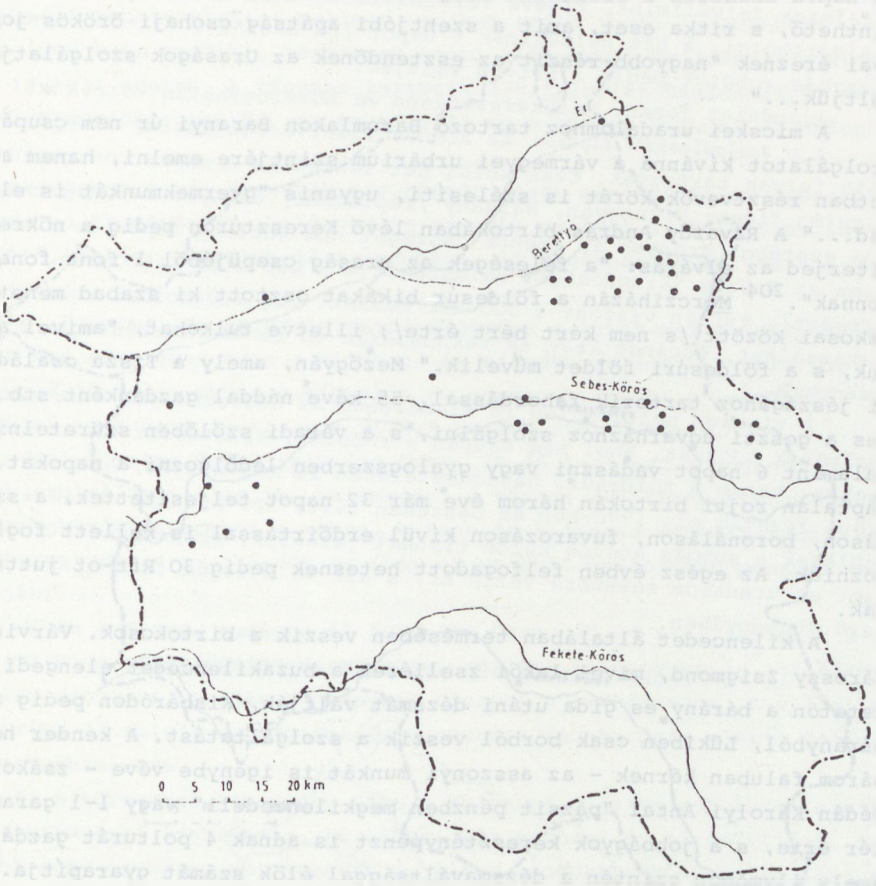
Bélrogoz, Kumanyesd, Koroj és Kislaka településeken néhány forint erejéig a falu ad az ispánnak ünnepi ajándék megváltására. A kötelezettségek tehát teljesen a vidék adottságainak megfelelően alakultak az úrbérrendezés idejére is. Mindenesetre az elgondolkoztató, hogy a püspökség kifizetődöbbnek találta Belényesen és Bél környékén is majorságot fenntartani, mint a paraszti termékek kilencedét begyűjteni. Az adatokból nem derül ki pontosan mekkora majorságról van szó, de valószinü, hogy mindkét helyen az udvarház szükségletére s nem eladásra szolgált. A vallomások alapján az öregek még természetben adták a dézsmát, s a rend Viszlai prefektus idejétől kezdve változott meg. Több helyen megjegyzik, hogy a róka, nyest, komló fizetése, mintegy 10 éve megtiltatott, a jelek szerint azonban ez nem eredményezett változást. Krajován korábban 32 Rft-ot adtak, de a tiltás óta rupturában kilenced és taxa helyett fizetnek 59 Rft-ot. A természetbeni juttatások sem hiányoznak, ugyanis hiába írnak sok helyütt a nótárius, hetes stb. bérének fejében adott összegekről, a pénzen felül buzát, zabot, szénát is juttatnak nekik.A hetes funkciójára is fény derül: "Az uraság kondásai üdejüket kocsmákon töltvén, minden nap adunk a sertések és juhokhoz heteseket, azonban ha kár esik, megveszik az árát rajtunk", írják Ökrös falu lakói, de hasonló helyzetet regisztrálnak a közeli Korojban is, ahol "az uraság konvenciós pásztorjai saját dolgaikban járnak..." Az utóbbi részadatok a paraszti szolgáltatások értelmezésén tul a vidék állattenyésztő-lehetőségeire is ráirányíthatják a figyelmet.

*Az e/ szolgáltatási típusba* tartozó falvak nagy része magánbirtok /37/ fennhatósága alatt áll, s a legtöbb faluban több birtokos követel, egymástól eltérő módon. Az egyik alapvető sajátosság, hogy taxa, ha szedték is korábban, most 1769-70-re már nincs szokásban, a birtokosok elhagyták, vagy lemondtak róla.

*A robotszolgáltatás módja az e/ szolgáltatási típusban*

| falvak lakosai | 12 nap | 12-50 nap k. | 50-100 nap k. | 100 nap felett | Szám-nélkül | Munka-leir. | Megvált. lehető-ség |
|---|---|---|---|---|---|---|---|
| örökös jobbágy | - | 1 | 6 | - | 18 | - | - |
| szabad menetelüek | - | 3 | 1 | - | 7 | 2 | 1 |
| vegyes kondiciójúak | 3 | 4 | 8 | 4 | 2 | - | 1 |

Az "E" szolgáltatási típusba tartozó települések




A robot megváltására két esetben találhatunk példát, Terjén 17 márjással váltják az Ödönffy uraság részén lakók /örökös jobbágyok/, Tótiban pedig a Tarczali testvérek /Zsigmond, Ferenc és Péter/ részén élő szabad menetelüek egy éve /1769-től/ 5-9 vonás forintért a taxát is váltják a szolgálat mellett /ennek ellenére azonban szüretkor továbbra is küldeniük kell egy szedőt!/. Cséhtelek Maguly és Kába urak részén élő lakosai nem jobbágyok, mivel házhelyet az erdőből csináltak maguknak, ezért csak 6 vagy 8 nap szolgálattal tartoznának, de borral váltják meg a napszámot. A többi birtokos szám nélküli robotja e faluban

35-től 62 napig terjedhet. Páliújlakon 30-40 napra, szegényebbnek 10-20 napra becsülik a szolgálat idejét. Az általánosnak ez az elvárás tekinthető, s ritka eset, amit a szentjóbi apátság csohaji örökös jobbágyai éreznek "nagyobb részit az esztendőnek az Uraságok szolgálatjában töltjük..."

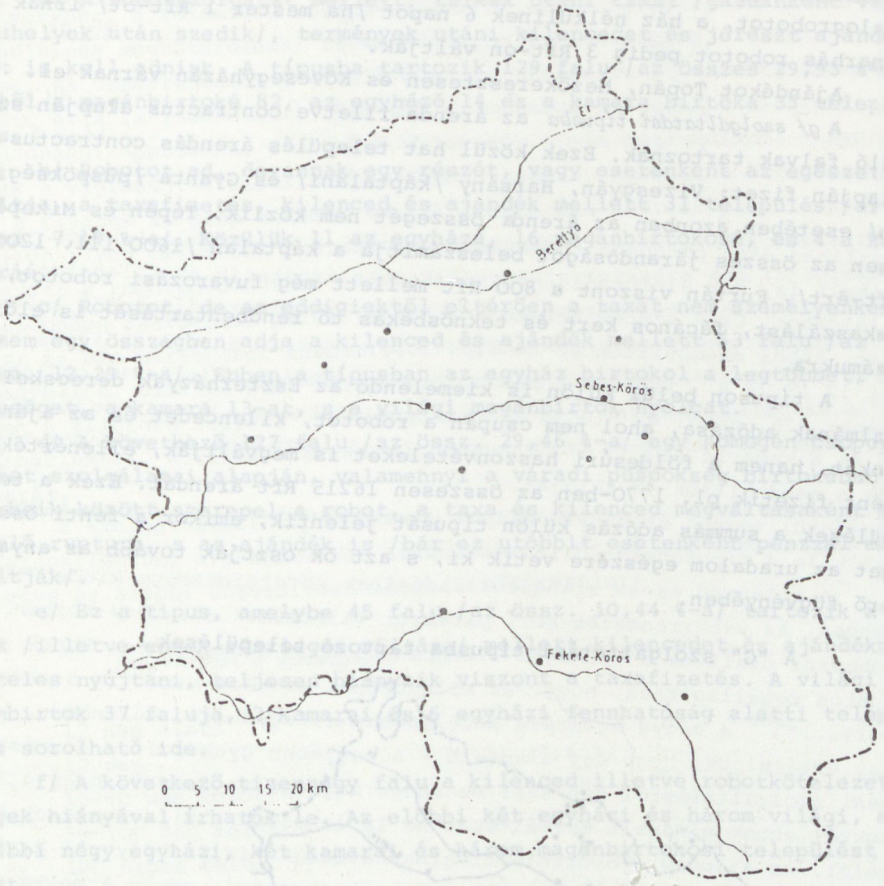
A micskei uradalomhoz tartozó Baromlakon Baranyi úr nem csupán a szolgálatot kívánná a vármegyei urbárium szintjére emelni, hanem a robotban résztvevők körét is szélesíti, ugyanis "gyermekmunkát is elfogad..." A Ravazdy András birtokában lévő Keresztúron pedig a nőkre is kiterjed az elvárás: "a feleségek az uraság csepüjéből 1 font fonalat fonnak".[204] Marcziházán a földesúr bikákat osztott ki szabad menetelü lakosai között /s nem kért bért érte/; illetve tulkokat, "amivel a maguk, s a földesúri földet művelik." Mezőgyán, amely a Tisza család Geszti jószágához tartozik fahordással, 55 kéve náddal gazdánként stb. köteles a geszti udvarházhoz szolgálni, s a váradi szőlőben szüretelni; valamint 6 napot vadászni vagy gyalogszerben ledolgozni a napokat. A káptalan rojti birtokán három éve már 32 napot teljesítettek, a szántáson, boronáláson, fuvarozáson kívül erdőirtással is kellett foglalkozniuk. Az egész évben felfogadott hetesnek pedig 30 Rft-ot juttatnak.

A kilencedet általában termésében veszik a birtokosok. Várvizen Sárossy Zsigmond, mivel lakói zsellérek a buzakilencedet elengedi, Feketetón a bárány és gida utáni dézsmát váltják, Kisbáródon pedig csak bárányból, Lükiben csak borból veszik a szolgáltatást. A kender helyett három faluban kérnek - az asszonyi munkát is igénybe véve - zsákot. Dédán Károlyi Antal "pázsit pénzben megkilencedeli" vagy 1-1 garast kér érte, s a jobbágyok kereszténypénzt is adnak 4 polturát gazdánként, amely ilymódon szintén a dézsmaváltsággal élők számát gyarapítja.[205] Az ajándékképpen járó vajat, tyúkot, tojást általában megadják, Dédán az egy tyúk helyett 3 polturát, Élesden a vaj iccéjét 15 krajcárral, a tyúkot 3 krajcárral helyettesítik.

Ez a szolgáltatási típus összetételében /magánbirtok túlsúlya, jogállásban megmutatkozó hasonlóság/ közelít az a/ szolgáltatási típushoz, de itt a taxafizetés teljes hiánya és a csoporton belüli viszonylagos egyneműség a többi szolgálatban, el is határolja tőle.

*Az f/ szolgálati típusba* olyan falvakat soroltunk, amelyek valamely kötelezettség hiányával írhatók le. Kilenc településen nem tesznek említést robotterhekről /kivétel Nagykereki részbirtokosai között./

Az "F" szolgáltatási típusba tartozó települések




A taxát Örvénd és Nagykereki kivételével a többi egy összegben fizeti /Tenke, Őssi, Fancsika, Belényes, Belényesszentmiklós, Oláhapáti/. Belényesen a mezőváros bevételeinek szűkülését is regisztrálják: a 34 évvel ezelőtti állapothoz képest - amikor a vám és hetivásár jövedelme teljesen a városé volt - jelenleg csak fele illeti meg őket, s kb. nyolc éve a szabad borárulással sem élhetnek. Az urasági sertések úgy felhányják a mezőt - írják -, hogy "három esztendő által füvet sem teremhet".

További öt település a kilencedelés hiányával tűnik ki, Magyarhomorogon meg is mondják miért: "mivel... se kaszállóink, se legelő me-

zőink, se tüzre, se épületre való fánk nincs." A robotot szám nélkül kötelesek felvállalni, kivéve Váradolaszit, ahol a házas gazdának 12 gyalogrobotot, a ház nélkülinek 6 napot /ha mester 1 Rft-ot/ írnak elő, a marhás robotot pedig 3 Rft-on váltják.

Ajándékot Topán, Mezőkeresztesen és Kövesegyházán várnak el.

A *g/ szolgáltatási típusba* az árenda illetve contractus alapján szolgáló falvak tartoznak. Ezek közül hat település árendás contractus alapján fizet: Vizesgyán, Harsány /káptalani/ és Gyanta /püspökségi falu/ esetében azonban az árenda összegét nem közlik. Tépén és Mikepércsen az összes járandóságot beleszámítja a káptalan /1600 ill. 1200 Rft-ért/, Furtán viszont a 800 Rft mellett még fuvarozási robotot, szénakaszálást, fácános kert és teknősbékás tó rendbentartását is előírják számukra.

A típuson belül külön is kiemelendő az Eszterházyak derecskei uradalmának adózása, ahol nem csupán a robotot, kilencedet és az ajándékokat, hanem a földesúri haszonvételeket is megváltják, ellenértékükként fizetik pl. 1770-ben az összesen 16215 Rft árendát. Ezek a települések a summás adózás külön típusát jelentik, amikor a fenti összeget az uradalom egészére vetik ki, s azt ők osztják tovább az anyagi erő függvényében.

A "G" szolgáltatási típusba tartozó települések



Összefoglalóan az alábbiakat állapíthatjuk meg a hét főbb típusról:

a/ A robotszolgálat mellett, telkek utáni taxát /gazdánként vagy házhelyek után szedik/, termények utáni kilencedet és jórészt ajándékot is kell adniuk. A típusba tartozik 129 falu /az összes 29,93 %-a/, ebből a magánbirtoké 82, az egyházé 14 és a kamara birtoka 33 település.

b/ Robotot ad, de annak egy részét, vagy esetenként az egészet váltja, a taxafizetés, kilenced és ajándék mellett 31 település /az össz. 7,19 %-a/. Közülük 11 az egyházé, 16 magánbirtokosé, és 4 a kamaráé.

c/ Robotot, de az eddigiektől eltérően a taxát nem személyenként, hanem egy összegben adja a kilenced és ajándék mellett 53 falu /az össz. 12,29 %-a/. Ebben a típusban az egyház birtokol a legtöbbet, 34 községet, a kamara 13-at, s a világi magánbirtok nyolcat.

d/ A következő 127 falu /az össz. 29,46 %-a/ egy homogén csoportot alkot szolgálatai alapján, valamennyi a váradi püspökség birtokában van. Terheik között szerepel a robot, a taxa és kilenced megváltásaként szereplő ruptura, s az ajándék is /bár ez utóbbit esetenként pénzzel megváltják/.

e/ Ez a tipus, amelybe 45 falu /az össz. 10,44 %-a/ tartozik a robot /illetve ennek részleges váltása/ mellett kilencedet és ajándékot köteles nyújtani, teljesen hiányzik viszont a taxafizetés. A világi magánbirtok 37 faluja, 2 kamarai és 6 egyházi fennhatóság alatti település sorolható ide.

f/ A következő tizennégy falu a kilenced illetve robotkötelezettségek hiányával írhatók le. Az előbbi két egyházi és három világi, az utóbbi négy egyházi, két kamarai és három magánbirtokosi települést jelent.

g/ Az árendás contractus alapján szolgáltatásaikat megváltó falvak, mezővárosok különleges helyet foglalnak el, a derecskei uradalom népei egyenesen contractuálisoknak vallják magukat.

Érdemes szemügyre venni típusonként a birtokosok szerinti százalékos megoszlást /Az arányszámok a típusokon belüli megoszlást mutatják!/:

| | Magánbirtok | Egyházi birtok | Kamarai birtok |
|---|---|---|---|
| a/ | 78,6 % | 13,59 % | 7,76 % |
| b/ | 51,61 % | 35,48 % | 12,9 % |
| c/ | 15,09 % | 64,15 % | 20,75 % |
| d/ | - | 100 % | - |
| e/ | 81,00 % | 13,36 % | 4,54 % |
| f/ | 42,8 % | 42,8 % | 14,2 % |
| g/ | 72,2 % | 27,2 % | - |

Általában elég pontosan törekednek megadni a válaszok a lakosok jogállását is, bár előfordul, hogy másképpen értékelik az állapotot, mint a földesúr. Csak szabad menetelüek által lakottnak véltek 155 települést, ebből magánbirtokosé 88 /56,77 %/, egyházi 64 /41,29 %/ és kamarai 12 /7,74 %/, Nagyobb ennél az örökös jobbágyok lakta települések száma: 226, ebből 42 /18,58 %/ világi birtokosé, 138 az egyházé /61%/ és 46 a kamaráé /20,35 %/. Vegyesen lakják örökösök és szabadon költözők a magánbirtok 42 faluját.
Végezetül vegyük szemügyre milyen következtetések, általánosítások vonhatók le a típusonkénti elemzésekből.

A kilenced és az ajándékok adásának kötelezettsége mindenütt érvényes. Az úrbérrendezés-kori paraszti vallomások elemzése közben már többször utaltunk a vármegye 1759-ben kiadott rendeletére. Ennek egyik fontos megállapítása, hogy "az Kilencednek kiadása minditig szokásban volt..."[206] a megye egészére általánosan elfogadható, különösen, ha úgy értékeljük, hogy egy alapvető - a megyében gyakorolt - természetbeni szolgáltatásról van szó. De annak megfogalmazásával, hogy a lakosoktól ennek pénzbeli megváltását ne is lehessen a birtokosoknak követelni, az alapelv gyakorlati alkalmazhatóságát is szabályozni kívánták. Ez pedig óhatatlanul ütközött azzal a törekvéssel, amely a megye birtokosságát a robotkövetelés, illetve a pénzterhek növelése irányába vezette, s amely szorosan kapcsolódott a jövedelem bővitésének problémáihoz. A kilenced megváltását előíró birtokos természetesen az alapelvet nem kívánta ezzel a lépéssel megkérdőjelezni, csupán arra akarta birtokának lakóit rávenni, hogy azok szolgáltatásai a földesúr kívánsága szerint alakuljanak. Jellemző, hogy ugyanakkor a szabályrendelet szerint a szokásnak megfelelően és nem a törvényesen meghatározott terményekből írja elő a kilencedelést: a "falubeli Teleken kívül levő földeknek mindennemű terméséből" /tehát a gabonán kívül az úrbéri kérdőpontokban is említett kenderből lenből, kukoricából, esetleg borsóból, lencséből/ valamint a báránya, gidára és a méhrajokra is kiterjeszti

a kötelezettséget, amelyek viszont régtől fogva az egyházi tizedelés területei. Az urbárium belső arányai /a robotszolgáltatás részletes és a terhek emelésének lehetőségét is magábanhordozó leírása, a vadászat, a makkbér, a földesúri haszonvételek díjai, a favágás, szállítás stb. módjainak meghatározása/ kedvező alapot szolgáltattak a változtatáshoz. Az úrbérrendezésig eltelt mintegy tíz esztendő azonban többek között arra is rámutatott, hogy sem az urasági tisztek, s általában a gazdasági apparátus, sem maguk a lakosok - más motivációból - nem egyeztek a végrehajtás kísérletének támogatásában. Azoknál a birtokosoknál - s ilyenek is szép számmal vannak - akik nem akarták pl. a robotterheket ilyen mértékben emelni, vagy ahol már kialakult más módszer létezett a robotnövelésre - ennek érvényre juttatására nem is törekedtek. Különösen szembeötlő példái ennek azok a települések, ahol Baranyi Gábor és más birtokosok követelései egymás mellé kerülnek: Nagypatak, Nagybáród, Cséklye stb. falvakban ugyanis e birtokosok robotot követelnek a kilenced helyett. Tamásdán egyébként a Baranyi család is eltér az úrbériumtól, a tarcali szüreti munkákon való részvételért engedi a taxát.

A szolgáltatási típusonkénti elemzésnél is jelentős szerepet tulajdonítottunk a robotterhek alakulásának. Az eddigi szempontokat követve az alábbi összesítést lehet erről közölni:

*Robotterhek a vármegyében a paraszti vallomások alapján*

| | | |
|---|---|---|
| 12 nap alatt | - | 10 /2,27 %/ |
| 12 nap | - | 31 /7,6 %/ |
| 12-50 nap között | - | 52 /11,84 %/ |
| 50-100 nap között | - | 30 /6,83 %/ |
| 100 napon felül | - | 14 /3,18 %/ |
| Szám nélküli robot | - | 129 /29,38 %/ |
| Munka megnevezése | - | 173 /39,40 %/ |

Az előző elemzéseknél több alkalommal konkrét példákat is mutattunk a két utóbbi kategória értelmezésére, s ebből átlagban inkább 40-60 nap közötti maximum érték fogadható el /80 és 100 nap közötti szolgálatot pl. csupán 6 falunál vallanak/.[207] A kamara, amely most sok helyütt a munka megnevezését adja a lakosok szerint 30 éve csak 12 napot követelt; az 1768-ban készített elszámolás szerint azonban már a vármegyei úrbériumban is alkalmazott mértéket vette alapul számításaihoz. A püspökség szemmel láthatóan kedvezőnek találta a vármegyei úrbárium szem-

pontjait, bár Belényes és Bél környéki falvainak lakói sehol sem tettek utalást a robotszám megnevezésére /Vaskóh környékén igen, de ott kisebb napszámokat emlegettek/. Viszont éppen ezen a vidéken történik, hogy a püspökség huszonhat faluja a taxa és kilenced helyett is szállítási munkákat köteles végezni.[208]

Bihar megyében a terhek növelése miatti összeütközés[209] hamar bekövetkezett /váradi püspökség jobbágyainak ügye/, ami a vármegyei hatóságok és Forgách püspök következetessége valamint a mozgalom viszonylagosan elszigetelt volta és a megegyezés elhúzódása miatt nem váltott ki jelentősebb hatást. A megye mindenesetre éppen ezzel egyidejüleg teszi kötelezővé a birtokos osztály minden tagja számára a legkevesebb 12 robotnap megkövetelését és tesz kísérletet 1759-ben[210] az egységes úrbárium bevezettetésére. Mindezt azonban olyan körülmények között, amikor a puszták bérletétre, újabb írtásföldek létesítésére utaló példák a forrásokban előfordulnak, amikor - helyenként - adott a robotterhek pénzbeli megváltásának lehetősége, s a falvak egy részében még közösségi célokra, költségek fedezésére stb. alkalmas földterületek is rendelkezésre állnak.

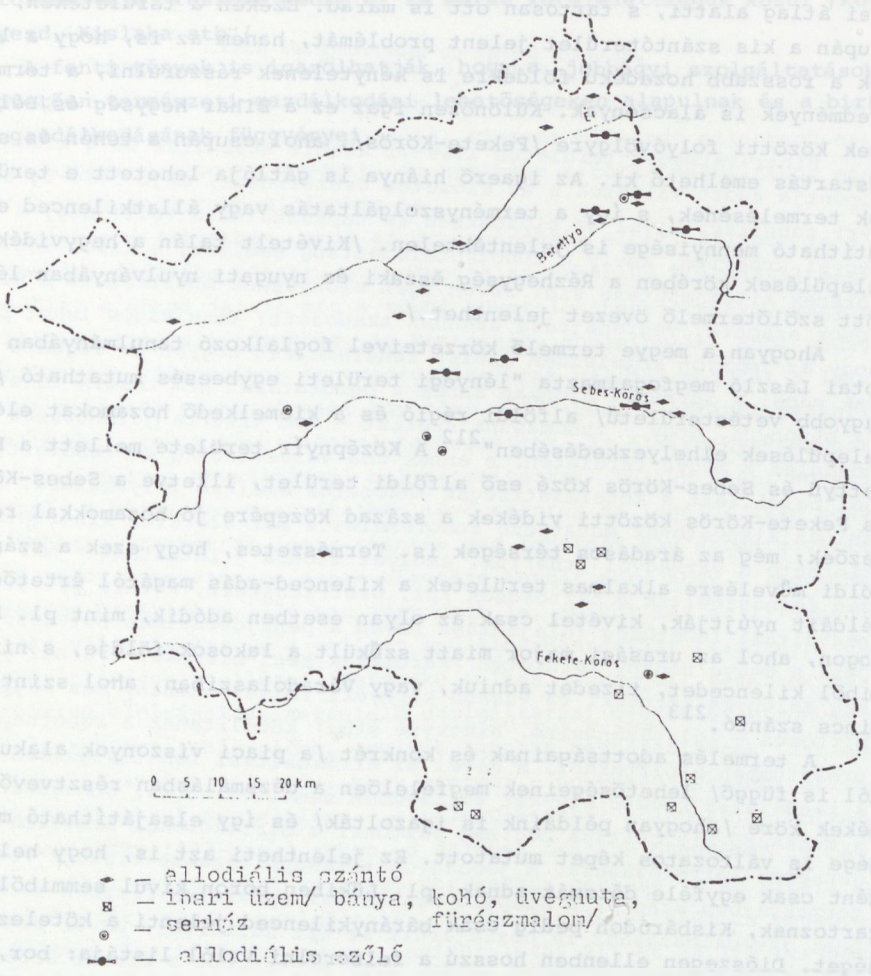
A robotszolgáltatásról készített összesítés arra utal, hogy az úrbéri rendezés idejére közeledtek az örökös jobbágyok és szabadon költözők terhei is.

*Robotszolgáltatás módja a vármegyében*

| Falvak lakosai | 12nap alatt | 12nap | 12-50nap között | 50-100nap között | 100nap felett | Szám nélkül | Munka előírása |
|---|---|---|---|---|---|---|---|
| Örökös jobbágyok | 1 | 2 | 21 | 8 | | 60 | 146 |
| Szabad menetelüek | 5 | 11 | 26 | 11 | 14[211] | 52 | 23 |
| Vegyes kondiciójúak | 4 | 18 | 5 | 11 | | 17 | 4 |

A robotkötelezettség mértéke mindig jelentősen függ a földesúri allodiumok, üzemek jelenlététől. Bár Bihar megyében nincsenek nagy árutermelő majorságok, a következő térképen a robotszükséglettel biró legfontosabb központokat kívánjuk vázolni.

Földesúri allodiumok és üzemek a XVIII. században




A kilenced adását és a természetben szolgáltatandó ajándékokat - ahogyan a korábbi példák is mutatták - nem annyira a földesúr gazdálkodási szándéka, hanem - ha ennek szerepét egyik tényezőnek elfogadhatónak vélem is - a jobbágy gazdasági, termelési lehetőségei határozzák meg. Semmiképpen nem lehet ugyanis véletlen, hogy a kilenced részleges vagy teljes pénzbeli /esetleg munkával történő/ megváltására éppen azokon a területein kerül sor a vármegyének, ahol a szántóföldi

termelés - a hegyes, rossz talajú, szűk határú falvak esetében - a megyei átlag alatti, s tartósan ott is marad. Ezeken a területeken, nem csupán a kis szántóterület jelent problémát, hanem az is, hogy a lakosok a rosszabb hozadékú földekre is kénytelenek rászorulni, a termés-eredmények is alacsonyak. Különösen igaz ez a Bihar hegység és Béli-hegyek közötti folyóvölgyre /Fekete-Körös/, ahol csupán a tehén és sertéstartás emelhető ki. Az igaerő hiánya is gátlója lehetett e területek termelésének, s így a terményszolgáltatás vagy állatkilenced elsajátítható mennyisége is jelentéktelen. /Kivételt talán a hegyvidéki települések körében a Rézhegység északi és nyugati nyulványában létrejött szőlőtermelő övezet jelenthet./

Ahogyan a megye termelő körzeteivel foglalkozó tanulmányában Pankotai László megfogalmazta "lényegi területi egybeesés mutatható /a nagyobb vetésterületű/ alföldi régió és a kiemelkedő hozamokat elérő települések elhelyezkedésében"[212] A Középnyír területe mellett a Berettyü és Sebes-Körös közé eső alföldi terület, illetve a Sebes-Körös és Fekete-Körös közötti vidékek a század közepére jó hozamokkal rendelkezőek; még az áradásos térségek is. Természetes, hogy ezek a szántóföldi művelésre alkalmas területek a kilenced-adás magától értetődő példáit nyújtják, kivétel csak az olyan esetben adódik, mint pl. Homorogon, ahol az urasági major miatt szűkült a lakosok földje, s nincs miből kilencedet, tizedet adniuk, vagy Váradolasziban, ahol szintén nincs szántó.[213]

A termelés adottságainak és konkrét /a piaci viszonyok alakulásától is függő/ lehetőségeinek megfelelően a dézsmálásban résztvevő termékek köré /ahogyan példáink is igazolták/ és így elsajátítható mennyisége is változatos képet mutatott. Ez jelentheti azt is, hogy helyenként csak egyféle dézsmát adnak, pl. Lükiben boron kívül semmiből sem tartoznak, Kisbáródon pedig csak bárányki lenced jelenti a kötelezettséget. Diószegen ellenben hosszú a felsorolni való listája: bor, búza, árpa, tengeri, zab, lencse, borsó, kender, káposzta, méh, bárány és természetesen a vidék jellegzetes növénye a dohány is a kilencedelés alá eső.

Az úrbérrendezést megelőző felmérés szerint az ajándék adása is részint a szolgáltatás egészétől függő, mint Mikepércs, Furta, Gyanta esetében, ahol a helységek árendás contractus alapján egy összegben váltják szolgálataikat /igaz, mindegyik példaként szolgáló település távol fekszik a káptalan és püspökség központjául szolgáló Nagyváradtól is/. A "D" szolgáltatási típus tartozó püspökségi falvak, amelyek a Béli hegyek és Bihar-hegység közötti vidékén helyezkednek el, ahol a

kilenced helyetti rupturát fizetik, részben az ajándék adás helyett is tartozhak vele, részben pedig el is marad kötelezettségük közül /Kumanyesd, Kislaka stb./.

A fenti tények is igazolhatják, hogy a jobbágyi szolgáltatások alapvetően természeti-gazdálkodási lehetőségeken alapulnak és a birtokos gazdálkodásának függvényei.

## IV.

### *Jobbágyi terhek az úrbérrendezés után*

Bihar-vármegye területén 1769-71 között készültek el a kilenc kérdőpontja adott válaszok s az előzetes összeírások, majd 1774-ig az úrbéri tabellák. Mivel az előzőekben is tapasztalható volt, hogy a vármegyei urbárium, amely a robotkötelezettség emelése, a kilencedelés körének kiterjesztése stb. révén igen előnyösnek mutatkozott a birtokosok számára, végrehajtása azonban akadozott; tanulságos lehet pl., hogy az immáron kötelezően előírt teheremelést hogyan is fogadta a falvak népe. A források azonban ennek a bemutatását nem teszik lehetővé. Az bizonyos, hogy - tudomásunk szerint - nem kísérte jelentősebb megmozdulás a megye területén, s ennek oka valószínűleg az lehetett, hogy jól beleillett a kötelezettségek fokozatos emelése folyamatába. Ráadásul az alapvetőnek mutatkozó robotemelésre már előzetes kísérletnek tekinthető a vármegyei urbárium, amelyet azonba - láthatóan - már sikeresen felhasználtak a birtokosok /pl. Dietrichstein, Kornis gr. stb./ a megváltási lehetőség felajánlása révén a pénzjövedelmek növelésére. Csak a megye néhány területén /Károlyiak kéci birtoka, váradi püspökség Belényes környéki és Vaskóh környéki falvai, néhány más megyében birtokos - /pl. Szénásiné, Niczkyné stb./ közelitenek a robotnapok az urbáriumban előírtakhoz, s mivel az értékesitési lehetőségekben nincsen a rendeletet követő egy-két évtizedben semmi változás, önmagában véve a munkaerő biztosítása még nem ösztönzi a birtokosokat árutermelő majorságok létrehozására. A jobbágyok terménykilencede viszont /ott, ahol természetben szedik/ a kiépülő igazgatási apparátus részben természetbeni javadalmazáshoz is hozzájárult az úri háztartás, udvar szükségletén túl, s ugyanakkor lehetővé tette, hogy esetenként a kisebb allodiumok terméséből piacra vigyen, vagy a rossz termés esetén megszorult jobbágyot kisegítse, aminek ledolgozás, megnövelt mennyiségü visszafizetés lett az eredménye.

Az a tény, hogy a század 70-es, 80-as éveiben a birtokosok előszeretettel hivatkoznak az úrbárium pontjaira, s annak betartásával kívánják falvaik népét megrendszabályozni, bizonyítja, hogy számukra mindenképpen előnyös a rendelkezés. Mivel pedig a szomszédos megyék is élnek vele /kivéve az erdélyieket, ahol nem került sor a rendezésre, de ahonnak a bevándorlás - főleg a románoké - volt eddig is jellemzőbb/, s azok népessége is jórészt telítődött, a községek lakói nem is nagyon

tehetnek mást, mint a korábbi állapotoknak megfelelő értelmű kérelmekkel nyugtalaníthatják uraikat, az eredmény azonban nagyobbrészt rájuk nézve kedvezőtlen.

Az ellentétes törekvések akkor oldódtak fel kompromisszumban, ha kiderült; az urbárium a birtokosnak is csak lehetőség, amit akkor tart be szöveghűen, ha ez érdekeiben álló, viszont hajlandó ellenkező esetben az urbárium alapján szedett, de némiképp eltérő /megváltásos módszer/ szolgáltatási megoldásokra is.

Azokban a falvakban, ahol az úrbérrendezés előtti állapot is a robot emelése irányába hatott, a tendencia az urbárium kiadásával megerősödött, s ehhez járult még a többi követelés bevezetésére, vagy a megváltásra irányuló törekvés. Az Eszterházy dominiumban, ahol pedig a kérdőpontok válaszaiban contractualistáknak vallják magukat a lakosok, az urbárium kézhezvételét követően, 1775-ben, a korábbi gyakorlattól eltérően, robot követeléssel terheltettek. Az előírt gyalogrobot mellett, /amelyet megváltással helyettesítettek/ telkek utáni hosszúfuvarral, a közösségi használatban lévő szántók és legelők után pedig igás robottal tartoztak /amit szintén meg lehetett egy darabig váltani/. A robot bevezetésére annak ellenére került sor, hogy a legutóbbi contractus határideje 1778-ban járt csak le, amikor már az 1775-ben bevezetett változásokat, s a mellett épületkarbantartást /Zsadány/, gyalogrobotot /Bagos zsellérei, Derecske telkes jobbágyai/ vezettek be. Az urbárium előírásainak megfelelő szolgáltatási gyakorlat bizonyos elemei jelennek meg tehát előbb, amelyek azonban meghatározónak látszanak; különösen az a tény jelentős, hogy mostmár - egyébként korábbi birtokosi elképzeléseknek megfelelően - a településekkel külön-külön köttetnek egyezséget. 1783-ban a taksa, a földbér összege önmagában is nagyobb értéket mutat, mint az előző contractus cenzusa, s az úrbéri rendeletben előírt minden szolgáltatás pénzbeni ellenértékét is megkövetelte a herceg. Így 1778-hoz képest, amikor 16489 Rft és 38 1/2 krajcárt kapott kézhez, 1783-ban a változtatások végrehajtása után 48 837 Rft és 59 2/4 krajcár összeget mondhatott magáénak a bihari uradalomból.[214] Az elindult folyamatok nem csupán a falvak terheinek tartalmi bővülését és mennyiségi növekedését hozták, hanem elkerülhetetlenül áttörték azokat a gátakat, amelyek - a contractualista állapot fenntartásával - még elválasztották az uradalom földművelő lakosságát a megye jobbágylakosaitól. A hajdúkiváltság, minden pereskedés ellenére már csak a települések elnevezésében élhetett tovább.

Hasonló, a pénzbevételek növelését mutató folyamat továbbéléséről lehetett szó Dietrichstein diószegi birtokán, s a váradi kamarai birto-

kok egy részében is. A sergesi járás és a Cséffai környéki falvak építményeinek becsüjét és éves bevételeit tartalmazó 1779. évi irat szerint a cséffai allodiális rét /13 embervágó/ éves jövedelmének 1/3-a a műveltetésre fordítódik, s Homorogon is 96 ft és 40 krajcárt számítanak a művelés költségeire. Madarászon hasonló a helyzet. Az összesítések a jobbágyi kötelezettségek valamennyi ágának megváltási árát közlik, de a forrás arra is utal, ez nem jelenti a tényleges megváltást is. Cséffánál az urasági kocsmához teljesítendő 32 nap robotot találhatunk, s az uradalom malnának /Palota/, serházának /uo./, kocsmáinak /Szt. András, Cséffa, Fugyi, Szaránd, Szurdok, Fancsika/ ellátása továbbra is a jobbágyok feladata.[215]

A kamara sólyomkői /élesdi/ uradalmáról szintén készíttetett összeírást, a teljes jövedelem és érték feltüntetésével 1776. és 1779. évekből.[216] A birtokból származó éves jövedelmet az első időpontban 18506 Rft 57 1/2 krajcár, a másodikban 14155 Rft. és 10 7/40 krajcárra értékelték. Az urbárium által előírt szolgáltatások megváltása 1776-ban a teljes jövedelem 51 %-át jelenti, 9473 Rft és 19 krajcár, 1779-ben pedig 55,8 %-át 7902 Rft és 52 2/8 krajcárt. Feketető mindkét évben sajátos helyzetről árulkodik: sem censust, sem culináriát, sem nonát nem fizetnek, viszont a szőlőben teljesítenek robotot és szekereznek /kb. 70 szekérrel/, s a Diversoriumhoz/vendégfogadó/ is adnak egy hetest. Ez esetben valószínüleg csak lehetőség a megváltás /ugyanis a robot ellenértékét is feltüntetik: 332 Rft és 30 krajcárt/, mint ahogyan véleményünk szerint a többi esetben sem szigorúan csak a pénzbeni fizetés maradt egyetlen módnak a tartozások kiegyenlítésére. Ugyanakkor a birtok e területein is találkozunk az előző példával: Pestes két allodiális szőlőjében 279 Rft 42 krajcár levonással számolnak, ami kiadásokra fordítódik /a 404 Rft jövedelem 69 %-a!/

A Csákyak margittai uradalmában 1786-ban készült az előző kamarai összeírásokhoz nagyon is hasonló összesítés,[217] amely a települések lakóinak névszerinti felsorolása mellett közli a robotköteles napok számát, azok megváltási összegét, a konyhára valókét és a házak utáni censust. Ezek után természetes lenne azt hinni, hogy gróf Kornis úrbérrendezés előtti kísérletének egyenes folytatásáról van itt szó, mivel ő - Dietrichsteinhez hasonlóan - a robot egy részének megváltásával próbálkozott. Időközben azonban a zálogbirtoklás ideje lejárt, 1785-ben már a Csáky család veszi vissza a birtokot, az összeírás készítésére e folyamat közben kerülhetett tehát sor. A tényleges helyzetet jól megvilágítja az egyik szalárdi kérelmező esete, aki a robot helyett fizetni akart. Ferdényi János plenipotentiárius a következő választ adta

neki 1787 december 17-én: "Az most végbe vitt conscriptio Szerént az Instans Urbarialis Praestatióji Pénzül tésznek 14 Rft-ot és 49 xr, s ha tehát 15 Rft-ot meg ád, Udvarbiró Ur ezen folyó 1787-dik Esztendőbe Körösi Györgyöt a Robot fel váltók közze tedgye annyi ftal a' Fundusába." Az összeírás tehát a lehetőséget fogalmazta meg: amikor a szalárdi Törös János kocsmáros a robot elengedéséért esedezik, csak hasonlóan választhat: "ha akarja 10 Rft 24 xr-al egészen a' maga adóját fel váltani, az meg engedtetik, de el engedni nem lehet."[218] A megengedés mozzanata a döntő, valószínűleg a pénzterheket vállalni tudók éltek is vele /a gyakori utalások ezt igazolják/, ez azonban egyéni döntés és nem előírt kötelezettség lehetett. Berekböszörményben egy Puskás Mátyás nevű "nobilis" kap 52 napi robotja után 12 krajcáros váltással lehetőséget, még a siteri Gál János csak akkor nyerheti el, ha a házánál lakó inquilinus is vállalja a 12 napi szolgálat ellenértékét.[219]

Az eljárásra minden bizonnyal a birtok visszaváltásával járó terhek is késztették a Csákyakat, akik tetemes összeget - 240626 Rft 58 1/2 krajcárt - adtak Kornis özvegyének, Pálffy Karolinának.[220] A margittaiak egyik felvetésére éppen ezzel az indokkal mondott nemet Ferdényi, mondván a nona megfizetésével segítse a communitás a földesurat.

A határ használatával, az erdő, a puszták stb. telepitésével is azért foglalkoznak minden eddiginél többet az uraság székén, mert az úrbérrendezés a korábban közösen használt határrészek elkülönítését is előírta. Ezért fogalmazhatott úgy, a földesúr megbízottja a siteri Laminyi Ferencnek: az urbárium szerint a birtokos csak házra és nem pincére köteles ingyen fát adni, ezért kérését elutasítja.[221] Ugyancsak igen határozottan ehhez tartja magát a fuvarozási kötelezettség értelmezésében is; ha a tótfalusiak eladták az ökreiket, pénzes szekereken kell a fahordást teljesíteniük.[222] Sok problémát okozott a telekszervezet tisztázatlansága is, a tótfalusi Szappanos Lázár kérelmére adott válasz még az érzelmi túlfütöttségtől sem mentes: "az nem mind Intravillanum a mi a ház telekéhez keritve vagyon, hanem a mi annak kimérve és az Urbáriumba be írva találtatik,mert az Olá Ember az egész kukoricza s buza fölgyetis oda keriti és így az is Nona alól szabadnak mondhatódnék."[223] 1785 és 1786 folyamán több kérelem megoldása azért halasztódott, mert "inzsenéri munka folyik" az uradalomban /Margittán egy bolt helyének kijelölése húzódik, Szalárdon viszont éppen ezt felhasználva rendezik telekbe a régi írtásokat, s adnak lehetőséget arra, hogy mindenki tovább használhassa, ha az utánuk járó urbáriális kötelezettségeknek eleget tesz/.

A rendelet a kiadását követő tiz- tizenöt évben - a megye előbbi szórványosan előforduló adatai alapján is - a bevezetés stádiumáig jutott, felvetve annak ellentmondásait, ugyanakkor jó alapot teremtve a megye birtokosainak a jobbágy-földesúri viszony, a szolgáltatások számukra kedvező alakítására. Hiszen a robotmegváltás pl. önmagában csak lehetőség a jobbágy számára, amely a többi teher súlyosbodásával, főleg a rendelkezés következetes betartása esetén, még nem lehet a paraszti gazdaság erősödése felé vezető lépés. Főleg, ha a helyzet valóban az, amit a megye összeírásai mutatnak: 1763-ban a kétökrös az igásállattal rendelkező adózó népesség 70,2 %-át, a négyökrös 20,48 %-át, s a hatökrös 2,85 %-át jelenti.[224] A kérdés tisztázására a további kutatások a szőlő és írtásföldek birtoklása illetve - ahol ez még ekkor lehetséges volt - a pusztabérletek anyagainak felhasználásával, s természetesen az úrbérrendezés végrehajtásának a megye további birtokaira gyakorolt hatása bemutatásával törekedhet.

## V.

### *A megye jobbágynépességének egyházi és állami adóterhei*

A megye püspökének, Benkovich Ágostonnak a török elleni visszafoglaló háború idején már megkezdett, az egyház korábbi pozicióit és birtokait visszaszerző tevékenységéről az előző fejezetekben már szólottunk. Mindez a századvég háborúval terhes viszonyai között sem csupán az egyház birtokainak bővítését, hanem a tizedszedés gyakorlatának felújítását, a katolikus egyház ideológiai funkcióinak erősítését is jelentette. A dézsmaszedés folyamatosságáról az 1692-től fennmaradt gabona és bordézsma jegyzékek tanuskodnak. 1693-ban, egy évvel Várad visszafoglalálása után 59 falu adott tizedet, ebből tizenkilenc gabonából és borból egyaránt.[225] A Trencsényi Ferenc decimátor által beszedett mennyiség: 1150 3/8 kassai köböl buza, 220 6/8 kassai köböl árpa valamint 109 bárány és 323 sertés volt. 1696-ra jelentősen megnőtt a dézsmaadó falvak száma /194/, amiből 120 csak gabonával és báránnyal stb., 10 csak borral és 31 mindkettővel tartozott. A belényesi járás harminchárom faluja viszont csak állataiból adott tizedet, a gyakorlatban azonban nem is ezt, hanem megváltási összeget fizetett.[226] A szatmári békét követő évtizedekben pedig e törekvések felerősödéséről beszélhetünk. Saját földesúri fennhatóságán túl, ahol a dézsmát e jogokra hivatkozva is követelte, különösen problémások voltak számára a megye elsősorban hegyvidéki területeire jelentős számban beköltöző románok. Olyannyira, hogy ez 1723-ban országgyűlési téma is, a dekrétum a "Berettyó, Besztercze és Lakság területén lakó, dézsmát fizetni nem akaró oláhok között... fennforgó viszályt az uralkodó elé terjesztette. Csáky Imre váradi püspök nyilatkozata megalapozottnak tünik: "oláhjai tizedfizetésre kötelezhetők, mert tized alá eső földeken laknak... régi magyar, de elpusztult falvakba telepedtek le."[227] Ám e véleménye csupán a letelepült románság egy részére - a váradi püspökség területén, birtokain élő, uniált lakosságra - vonatkozhat, a megye többi részén vallási tekintetben és a költözés módjában is jelentős eltérések vannak. Ahogyan Bél környékén korábbi példák arra már rámutattak, a püspöki birtokok falvaiban sem az egyetlen lehetőség a korábban időlegesen elnéptelenedett területekre való betelepedés, hiszen éppen itt - és számos más példa is idézhető lenne - írtás-falvak létrejötte mutatható ki, amit szolgáltatásuk módja /ruptura/ is igazol.

Mikor Mária Terézia kancelláriája a görög egyesültek számára három püspökség kialakitását tervezte /munkácsi, körösi, nagyváradi/, ez feltételezte esetünkben a váradi katolikus püspökség jövedelmeiből való részesedésüket is. Vanyó Tihamér, /aki a bécsi pápai követség levéltárából közöl legújabb munkájában hasznos forrásokat/, 1780 június 23.-i dátummal idézi Giuseppe Garampi gróf, nuncius kimutatását a megosztás lehetőségeire. Eszerint a püspökség azévi, mintegy 70 000 forintnyi, nem saját egyházára fordított költségei között a munkácsi görögkatolikus püspökségnek 10 000 ft, a körösinek 4 000 ft, s a nagyváradinak 22 000 ft jutott.[228] Bár az utóbbi uniált püspökség /váradi/ szentesitő bullája szerint /1777. jún. 23./ "egyedül Magyarország hercegprimásának lett alárendelve", anyagilag -legalábbis még egy darabig - a katolikus püspökségtől függött.

1781-ben II. József a belényesi uradalmat adta nekik /amely addig a váradi katolikus püspökség birtoka volt/, 1792-ben pedig II. Lipóttól kapták meg a váradi jezsuita kollégium épületét, hogy méltó székhelyük is legyen.[229]

Az uradalom átadása jelentős lépés volt: egy 1778-ban készült urbárium szerint 71 település tartozott hozzá 4881 lakossal. Igaz, túlnyomó többségük házas zsellér volt /4026/, hat család házatlan, s a többi csupán az örökös jobbágy. A lakosság 72,69 %-a 1/8 telekkel bírt, s 74,61%-nak egyáltalán nem volt igásjószága.[230] Az uradalom értéke azonban valószinüleg azonos lehetett az 1780-ban kapott pénzbeli járandósággal. Az egyházszervezeti változás az uniáltak tizedkötelezettsége révén nem csak az egyházi adóterhekre hatott, hanem bizonyos belső arányeltolódást okozott a birtokstruktúrában is.

Ugyancsak problémája adódott a püspöknek a volt hajdú-városok népével is, akiktől - ahogyan ez általános volt - a kamara szedte az általa bérelt királyi tizedet a török háborúk alatt, s akik 1711-ben Jeszenszky Miklós provizor búzdítására megakadályozták a tizedszedők megjelenését. A Berettyóújfaluba katonákkal érkező decimátorokat a lakosokkal "halomba vágatta", s másutt is megölésükre biztatott az uradalmi provizor, ahogyan legalábbis Csáky püspök Eszterházy Pálhoz írott leveléből megtudhatjuk. Az akkor már kalocsai érseki méltóságot is betöltő gróf Csáky Imre két érvvel igyekezett a herceget intézkedések megtételére buzdítani. Egyrészt azt próbálta kimutatni, hogy a dézsmaszedés az uradalom nonájának behajtásához is hozzájárulhat, a két követelés együttesen erősiti egymást, másrészt az eretnekségre apellált: "Kérem ezért alázatosan Herczegségedet, méltóztassék ezen dolgot úgy

megh orvosolni, hogy az Anya Sz. Egyház Jussa in tacte maradgyon megh, s azon Nyakas Erethnekségeth jövendőreis szarvat ne neveljen."[231]

1712-ben az uradalomhoz tartozó Szalonta lakosainak írt a püspök, akik a herceg elképzeléseit is figyelmen kívül hagyva - hogy tudniillik pénzben egyezzen meg az egyház a helységekkel-pusztáikra továbbra sem engedték be a püspökség embereit. A lakosoknak küldött fenyegetés éppen a privilégium érvényességét vonta kétségbe a területekre, "azért valameddigh ottanis az olyan Exemptiókat s Privilégiumokat mint magatok s mind pedig mások valósággal meg sem bizonyithatlyátok..." a tized beszedésének módját meg fogja találni.[232]

Az 1720-as években valóban sor került a termés dézsmálására, 1732-ben azonban már a tizedet árendáló települések között olvashatjuk az uradalom falvainak nevét is.

*A váradi püspökségnek járó árenda összegek 1732-ben*

| *Település* | *Rft* | *Település* | *Rft* |
|---|---|---|---|
| Cséffa | 300 | Diószeg és Kokad | 900 |
| Ottomány | 180 | Berettyóújfalu | 50 |
| Margitta | 200 | Szalonta a praediummal | 190 |
| Bajom | 65 | Bojt | 50 |
| Okány | 60 | Komádi | 15 |
| Less és Pósa | 60 | Kismarja | 100 |
| Gálospetri | 90 | Kércs és Monorpetri | 80 |
| Érsemjén | 80 | Mihályfalva és Csokaj | 110 |
| Keserü | 80 | Tóttelek és Esztár | 260 |
| Mezőgyanta | 75 | Bagos | 80 |
| Oláhapáti | 65 | Sas, Szt.Miklós és Gáborján | 150 |
| Geszt | 55 | Albis | 72 |
| Vassand | 90 | Kaba | 180 |
| Ártánd | 63 | Sáránd | 35 |
| Pustaujlak és Telegd | 100 | Derecske | 230 |
| Érszentmiklós | 120 | Sámson és Acsád | 150 |
| Gyapjú és Tárkány | 70 | Konyár | 80 |
| Harangmező | 17 | Örvend és Pelbárthida | 150 |
| Almamező | 11 | Fugyi | 60 |
| Vásárhely | 400 | Keresztszegapáti | 47 |
| Inánd | 45 | Sitér | 70 |
| Illye | 7 | Álmosd | 50 |

| *Település* | *Rft* |
|---|---|
| Berekböszörmény | 660 |
| Micske és Tóti | 200 |
| Tamásda, Ant,Baj | 45 |
| Vajda | 270 |
| Váncsod | 30 |
| Madarász | 30 |
| Köbölkút | 70 |
| Remete | 10 |
| Janka | 320 |
| Pucc/?/ | 203 |
| Selind, Piskolt Csanálos, Keresztur | 40 |
| Henczida | 95 |
| | 4241 |

| *Település* | *Rft* |
|---|---|
| Félegyháza | 100 |
| Szent János | 55 |
| Zsadány | 40 |
| Asszonyvására és P.Telek | 160 |
| Széplak, Alsó és Felső Ábrahám | 80 |
| Hosszú és Monospetri | 100 |
| Telki,Pósalaka, Élesd | 58 |
| Homorog | 70 |
| Nagyléta | 100 |
| Darvas | 18 |
| Zsáka,Vekerd,Dancsháza, Bakonszeg, Szerét | 30 |
| Koly | 240 |
| Keresztszeg és Értarcsa | 150 |
| | 4380 |

Az 1732 november 6-án Váradolasziban készített Extractus szerint 8621 rénes forintot jövedelmezett a kilencvenkilenc helység.[233] A derecskei uradalom ennek 14,09 %-át 1215 Rft-ot fizetett, később,1753-ban pedig, amikor a községek előljárói más idegen árendátoroktól bérelték a dézsmát 1874 Rft-ot[234], ezért érthető, hogy a püspökség határozottan ragaszkodott a dézsmaszedés jogához.

Az úrbérrendezés idejére az egyházi tizedet fizető települések száma lényegében nem változott, viszont változatosabbá vált a fizetés módja.[235] Csak kereszténypénzt fizetett Nagyszántó, Nagyszalonta, Vértes és Komádi. A pénzbeli megváltást, bérletet Magyarkakucs, Rév, Szászfalva, Gálosháza, Gyanta, Bagos, Derecske, Félegyháza, Gáborján és Kaba. Úgyszintén pénzt adott helyette, de az un. "rupturába" számítva: Siád, Fericse, Buntyesd, Bélrogoz, Sólyom, Száka, Kalocsa, Kislaka, Koroj, Krajova, Kumanyesd, Kolest és Kerpenyét /bár ez utóbbi helyen a kilenc kérdőpont válaszaiban megjegyezték, nem tudják, hogy a rupturát kilenced vagy tized helyett adják-e/. A Vaskóh környéki falvak a kilenceddel együtt vaskövek szállításával megváltották, amit a hámorhoz kell hordaniuk /pl. Briheny, Segestyel, Susty, Vaskózselistye stb./. A községek nagyobb része természetben kötelezett a dézsmaadásra, néhány helyen a terményeket is felsorolják /pl. Esztáron tengeriből is, Szalacson pedig dohányból és káposztából is követelik/ s Micskén és Poklostelken közlik, hogy a lakosok irtásföldjeiből nem volt kötelező szolgáltatniuk.

A váradi kamarai uradalom, egyes falvainál további tizedbérletek is előfordultak az úrbérrendezés után, 1779-ben pl. a fiscus öt éves időtartamra kapott számára kedvező lehetőséget, ami évi kb. 257 Rft és 20 1/10 krajcáros nyereséggel járt.[236]

| Település | Tizedből nyert jövedelem | Bérlet összege | Nyereség |
|---|---|---|---|
| Cséffa | 328 Rft 52 2/5 kr | 220 Rft 16 kr | 108 Rft 46 2/5 kr |
| Homorog | 129 Rft 21 1/10 kr | 79 Rft 8 kr | 50 Rft 13 1/10 kr |
| Madarász | 141 Rft 7 4/10 kr | 55 Rft - | 86 Rft 74 4/10 kr |
| Szt.András | 29 Rft 57 1/5 kr | 19 Rft - | 10 Rft 57 1/5 kr |

További adatok hiányában csak az mondható el végezetül, hogy a megye településeinek alig negyede fizetett rendszeresen tizedet /ami esetenként a püspöki birtokok falvaival növekedhetett/.

Igen megterhelő, - különösen ahogyan láthattuk a visszafoglaló háború idején - a subsidium fizetésének kötelezettsége, amely a településekre kivetett összegben már a megye háziadójával is gyarapodott.[237] A vármegye által készitett összeírások alapján vetették ki a helységekre a dicaegységeket, amelynek megfelelően alakult a fizetendő összeg.

| | Váradi járás | Belényesi járás | Érmelléki járás | Sárréti járás | Szalontai járás | Összesen: |
|---|---|---|---|---|---|---|
| | Rft | Rft | Rft | Rft | Rft | Rft |
| 1711[238] | - | 3703 | - | - | - | 12.000 |
| 1725 | 3075 | 3384 | 2869 | 2266 | - | 11.594 |
| 1732 | 3790 | 2144 | 2767 | 3880 | 3443 | 16.025 |
| 1742 | 4111 | 5603 | 3417 | 4091 | - | 17.222 |
| 1751 | 4872 | 3789 | 2930 | 3651 | 3319 | 18.561 |
| 1764/64 | 3916 | 3486 | 5086 | 4573 | 3577 | 20.638 |

1711-ben ez még csak 154 települést érintett /a belényesi járáson kívül, ahol csak az összeget közlik/, 1725 és 1742 között 275 és 299 /a fentin kívül/, a 1751-ben pedig, amikor már minden adókivetés alá eső helységet feltüntettek 428 részre oszlott a végösszeg.

A legtöbb subsidiumot fizetők az alábbiak:

| Település | 1711 Rft | 1725 Rft | 1732 Rft | 1742 Rft | 1751 Rft | 1763/64 Rft |
|---|---|---|---|---|---|---|
| Bagamér | 175 | 70 | 94 | 107 | 96 | 150 |
| B.újfalu | 250 | 160 | 223 | 288 | 243 | 205 |
| Bihar | 101 | 250 | 314 | 361 | 223 | 130 |
| Csatár | 130 | 180 | 236 | 201 | 106 | 145 |
| Diószeg | 400 | 389 | 391 | 301 | 328 | 435 |
| Félegyháza | 150 | 85 | 88 | 163 | 71 | 138 |
| Kaba | 155 | 110 | 256 | 291 | 221 | 273 |
| Kismarja | 130 | 110 | - | 152 | 202 | 65 |
| Komádi | 55 | 150 | 167 | 206 | 182 | 171 |
| Konyár | 160 | 70 | 148 | 160 | 202 | 211 |
| Margitta | 180 | 140 | 191 | 188 | 82 | 111 |
| Mezőkeresztes | - | 120 | 241 | 202 | 140 | 177 |
| Nagyléta | 170 | 90 | 133 | 141 | 180 | - |
| Nagyszalonta | - | 20 | 323 | 300 | 238 | 174 |
| Piskolt | 115 | 55 | 80 | 138 | 77 | 160 |
| Pocsaj | 110 | 90 | 122 | - | 141 | 150 |
| Püspöki | - | 230 | 245 | 362 | 227 | 60 |
| Szalacs | 180 | 190 | 99 | 161 | 164 | 221 |
| Szalárd | 39 | 110 | 122 | 107 | 138 | 135 |
| Székelyhid | 155 | 195 | 154 | 168 | 160 | 133 |
| Udvari | 160 | 100 | 126 | 150 | 163 | 141 |
| Összesen: | 2660 | 2914 | 3753 | 4147 | 3241 | 3385 |
| Megyei %-ban: | /22,16%/ | /25,13%/ | /23,41%/ | /24,07%/ | /21,12%/ | /16,40%/ |

Látható, hogy a kivetett adóösszeg nem növekszik a vizsgált időszakban; az 1751. év visszafogottabb értékei pedig valószínűleg a pestisjárvány okozta népességkiesés hatását mutatják.

A vármegyei congregatiók jegyzőkönyvei az adókivetés összegeivel együtt a katonaság ellátására szolgáló portio adatsorait is megőrizték. 1697-ben 1000 kassai köböl gabonát kellett a járásonkénti kivetés szerint a megye lakosságának beszolgáltatni, vagy 1711-ben, a Rákóczi szabadságharc katonai eseményei követelték meg, hogy 51 helységre sürgetően vessenek ki 1362 oralis és 1360 equilis portiót.[239] Néhány helyen csak equilis portiót jegyeztek fel /Asszonyvására - 34, Ottomány-

47, Szalacs- 10, Éradony- 20, Kécz- 12, Bogyoszló- 16, Albis- 40, Margitta- 35, másutt viszont ennél sokkal súlyosabb a megterhelés:

| | orális portio | equilis |
|---|---|---|
| B-újfalu | 74 | 50 |
| Kaba | 40 | 30 |
| Derecske | 82 | 60 |
| H-Pályi | 50 | 50 |
| N.Léta | 40 | 38 |
| Bagamér | 46 | 44 |
| Diószeg | 60 | 57 |
| Udvari | 50 | 45 |
| Báránd | 42 | 42 |

A század folyamán, bár jobbágyi panaszokkal ezzel kapcsolatban is találkozhatunk, jóval kevesebbet mutatnak a falvankénti kimutatások. 1725-ben Kaba 8 1/2 oralis és 5 equilis, vagy Báránd 4 orális és 2 equilis portiója már magasnak számít, általában 1-2 portió a kivetés településenként. 1740 táján van oka a panaszoknak ismét, amikor katonának is többeket visznek a királynő háborúiba. 1755-ben a margittaiak a katonaság beszállásolása miatti pusztulásra panaszkodnak "18 házakat foglaltak el a várostól", 1789-ben viszont Szalárdon már a parasztok nem engedik be a kapitányt és hadnagyot saját házaikba, igy a Csákyak udvarházát foglalták el, s az ispánnak Lehotay Józsefnek kellett az urasági "cassával együtt és más károkkal ki hordozkodni."[240]

1787-ben, II. József háborúiban hasonló lehetett a helyzet, amikor még ingyen búza adakozásra is felszólították a birtokosokat, s vármegyénként érdeklődtek a búza, árpa, zab és széna eladási lehetőségek felől. Csáky János számára ez eladási lehetőség, ha biztos az ispán "hogy a búzát piaci áron /1 pozsonyi mérőért 4 Rft és 30 krajcárt, illetve nemsokára 5/ /veszik/... s azt készpénzért és nem papirossal fizetik, akkor 1500 köblöt, vagyis 2000 pozsonyi mérőt búzából, szénából pedig 1500 mázsát a' xr. 30 eladóvá tehetnek."[241]

Az állami adózás és a katonai beszállásolás terheinek hatása még további kutatásokat kíván, a fenti példa azonban arra mindenképpen felhívhatja a figyelmet, hogy a birtokos osztály éppen a háborús időszakban nyerhetett - megyénkben is - értékesítési lehetőségeket, ily módon az ő megnövekedett igényeik is tovább súlyosbították a jobbágynépességre nehezedő terheket.

## JEGYZETEK

A tanulmányban előforduló XVIII. századi településnevek írásmódjánál alapvetően *Danyi Dezső - Dávid Zoltán:* Az első magyarországi népszámlálás, Bp. 1960. 26-39. old. által alkalmazott írásformákra hagyatkoztunk, illetve ahol lehetett, a jelenleg is használatos helységnevet használtuk.

1. *Wellmann Imre:* A parasztnép sorsa Pest megyében kétszáz évvel ezelőtt tulajdon vallomásai tükrében. Bp. 1967. *H.Balázs Éva:* A váradi püspökség jobbágyainak megmozdulása a 18. század közepén. *Századok.* 1950. 320-332. old., már Bihar megye egy uradalmára is hasznosítja az adatokat. Forrásértékére lásd pl. *Felhő Ibolya:* A Mária Terézia úrbérrendezése során készült adatfelvételek. /A történeti statisztika forrásai. Szerk.: *Kovacsics József* / Bp. 1957. 200-224. old.
2. *Wellmann Imre:* A magyar mezőgazdaság a XVIII. században. Bp. 1979. 25-27. és 35. old. - Magyar Törvénytár 1657-1740. /Szerk.: *Márkus Dezső*/ Bp. 1900. 645. old. 1723: 103. tc.
3. A Hajdú-Bihari megyei Levéltár /A továbbiakban HBmL./ IV. A. 1/d.
4. Az első szerződést 1712-ben kötötték, de a taxás állapotot 1703-tól számították. Vö. *Szendrey István:* Egy alföldi uradalom a török hódoltság után. Bp. 1968. 72-75. és 88-89. old., valamint Országos Levéltár - a továbbiakban OL.-P 108, Rep. 33/A. Fasc. Q. No. 546. Az úrbérrendezési kérdőpontokra adott válaszok szerint már 1703-tól számítják a taxás állapotot. Csak a Rákóczi szabadságharc idején nem szolgáltattak. HBmL. IV. A. 1/d.
5. A Baranyiak uradalmában telkek kihasításáról is írtak, amelyet a birtokos 7 évvel az úrbérrendezés bihari megkezdése /1769/ előtt hajtott végre. /Bisztraújfalu, Micske stb./
6. Jánosda, Vizesgyán, Gyanta, Tépe, Mikepércs, Harsány, Furta, Nyárszeg, Udvari és Kisháza esetében - Lásd a 3. sz. jegyzetet.
7. Sólyomkői uradalom 1713. OL. U. et C. Fasc. 212. No. 14., 1715; Uo. No. 15, és 1717., Uo. No. 16 és U. et C. Fasc. 81. No. 4. Nagyváradi kamarai uradalom 1731., Uo. Fasc. 69. No. 36. 1752., Uo. Fasc. 190. No. 11. - 1718.-ra vonatkozó adatok elemzése *Kónyi Mária:* A váradi kincstári uradalom jobbágysága 1718-ban. /A gróf Klebelsberg Kuno Magyar Történetkutató Intézet Évkönyve, 1934. Szerk. *Angyal Dávid*/ 329-337. old., A váradi püspökség birtokainak 1732. évi urbáriuma. OL. U. et C. Fasc. 17. No. 10., a váradi káptalané 1722. Uo. Fasc. 84. No. 1.

8. A margittai uradalom conscriptiója. OL. Csáky család levéltára. P. 71. Fasc. 4. No. 40.
9. A kérdőpontokra választ adó 429 településnek 69, 69 %-a.
10. 1765 - OL. U. et C. Fasc. 191. No. 15. és 1776. Uo. Fasc. 165. No. 30.
11. A margittai uradalom 1786. évi conscriptiója, HBmL. IV. A. 4/a. 12. kötet.; ill. OL. Csáky cs. levt. P. 71. Fasc. 4. No. 71.
12. A fontosabb munkák: *Szendrey I.* i.m., *Bársony István:* A váradi püspökség Bihar megyei birtokainak jobbágysága a XVIII. század első felében. /Magyar Történeti Tanulmányok XII. k. Szerk. *Szendrey I.* A továbbiakban MTT./ 59-117. old., *Papp Klára:* A magánföldesúri birtokok jobbágynépessége a XVIII. századi Bihar megyében. Uo. XIV. k. 93-155. old., *Bársony I.* Bihar megye adózó népessége a XVIII. században. Uo. XVI. k. 139. old., *Bársony I.* A paraszti gazdálkodás feltételei és lehetőségei a XVIII. századi Bihar megyében. Uo. XVIII. k. 7-55. old., és *Pankotai László:* Mezőgazdasági termelőkörzetek a XVIII. századi Bihar megyében. Uo. 55-170. old.
13. Vö. *Mezősi Károly:* Bihar vármegye a török uralom megszünése idejében /1692/. Bp. 1943.
14. *Osváth Pál:* Bihar megye sárréti járása leirása. Nagyvárad. 1875. 398. old. - Hencida taxára engedett szabad költözéssel rendelkező betelepülőire hivatkozik 1668-ból.
15. *Varga János:* Jobbágyrendszer a feudalizmus kései századaiban 1556-1767. Bp. 1969. 213., 318 és 319. old., valamint OL. Csáky család kassai levéltára. F. 326. No. 32.
16. Erdélyi Országgyülési Emlékek. /Szerk.*Szilágyi Sándor*/ XVII. k. 173-174. old.
17. *Lukinich Imre:* Erdély területi változásai a török hóditás korában 1541-1711. Bp. 1918. 465. és 467. old.
18. Uo. 483. old. - Székelyhid, Diószeg, Mihályfalva, Monospetri, Albis, Nagyléta, Hegyközpályi, Telegd, Oláhcsatár /nem azonos Csatár vagy másként Hegyközcsatárral. Lásd *Jakó Zsigmond:* Bihar megye a török pusztitás előtt. Bp. 1940. 224-225. old./, Kéc, Láz, Szentlázár, Sánci, Terebes, Középes, Várviz, Terje, Derna, Cséffa, Barakony és Tulogd Bihar megyei helységek.
19. *Varga J.:* i.m. Nagykereki, Keresztes, Hencida példája a 322. old. és Mihályfalva, Örvénd, Nagyléta 325. old. - mindenütt az új jövevényeknek nyújtott kedvezmények leirásával.
20. *Lásd Kováts Zoltán:* A magyar népességfejlődés a honfoglalástól 1870-ig. /II./ /Acta Academiae Paedagogicae Szegediensis. Szerk. *Benkő*

*László/* 1972. 3-9. old., ill. *Papp K.* i.m. 98-99. old., legujabb értékelése: *Dávid Zoltán:* Az 1692. évi összeírás forrásértéke. /A Hajdú-Bihar megyei Levéltár Évkönyve IX. k. Szerk. *Gazdag István/* Debrecen, 1982. 117-127. old.

21. *Szakály Ferenc:* Magyar adóztatás a török hódoltságban. Bp. 1981. 397-403. old. Bár utal rá, hogy a megye jelentős része már 6-7 éve felszabadult, nem tulajdonít elég fontosságot annak, hogy a seregek jelenléte 1692-ben még kimutatható, s a falvak időleges elhagyása, tehát az adó reális behajtásának bizonytalansága éppen erre az időszakra tehető.

22. *Varga J. János:* A Tiszántúl felszabadítása a török uralom alól. A Hajdú-Bihar megyei Levéltár Évkönyve i.m. XI. k. Debrecen, 1984. 9. old., *Gottreich László:* A bihari nép harca 1703-1704-ben. *Hadtörténeti Közlemények.* 1955. 97. old., *Móczár József:* Nagy-Szalonta 1606-1906. c. kötetben. Nagyszalonta, 1906. 53. old. A város harmadik futásának nevezi, ami után a regenerálódás igen gyors, 1695-ben már pecsétet ad ki a közösség.

23. A falvak a következők: Petrász, Bragyet, Gurány, Kiskóh, Brost, Vaskóh, Szohodol, Szelistye, Kristyór, Lehecsény, Kalugyer, és Kerpenyét a bányához és malomhoz, Tárkány és Lázur más helyekre adnak robotot.

24. 61 faluból a töröknek adózott 57, mégpedig pénzben róva le kötelezettségét, ami 1581 rft. és 55 krajcárnak felelt meg. Az összes adó egyébként korabeli pénzben 1087 magyar forint és 60 dénár, 333 ún. császári, vagy császár forint, ami kb. egyenlő értékű volt a magyar forinttal, valamint 10 tallér. Ez utóbbi = kb. 16 magyar forinttal. Az összes pénzadó tehát 1436 magyar forint és 60 dénár, vagy 1795 rénes forint és 45 krajcár. Ezeknek az összegeknek a kiszámításánál igen sok a bizonytalansági tényező. Többek között a pénz értékének szinte állandó változása miatt. Olyan egyszerűnek tűnő ok következtében is hogy az összeíró hol ft., máskor mft., majd meg imperiális forintról beszél. /Feldolgozásokban is találhatunk ma is pl. 1 császár tallér 3, majd 2 rénes forint számítással./ A mi összeírónk ezúttal rajnai - vagy egyszerüen rénes - forintot nem említ. Ez korántsem okoz bajt, de "közös nevezőre" lehet-e hozni az emlitett 3 féle forintot és hozzájuk a tallért? Itt elég egyszerű a dolgunk, mert ebben a korban lényegtelen eltéréssel a 3 féle forint azonos értékünek tekinthető. Lásd *Lajos Huszár:* Münzkatalog Ungarn von 1000 bis Heute. Bp. 1979. 15-17. old., Vö. *Uő:* Habsburg-házi királyok pénzei 1526-1657. Bp. 1975. 19-50. old.

25. Korábban is a pénzfizetés nőtt pl. 1682-ben, amikor a váradi törökök a kívánt salétrom helyett vetettek ki minden füstre 152 polturát *Lukinich I.* i.m. 465. old.

25/a. OL. U. et C. Fasc. 153. No. 78. /1601. dec. 13-ról/ és *Dávid Z.* i.m. 121. old.

26. *Varga J.* i.m. 323. és 327. old. Bár desertának írják Éradonyt 1692-ben, a lakosság visszatelepülése, megerősödése viszonylag rövid időn belül - legalábbis részlegesen - megtörténhetett.

27. Uo. 325. old.

28. *Orosz István:* Berettyóújfalu agrárviszonyai a XVII-XIX. században. /Berettyóújfalu története. Szerk. *Varga Gyula./* Berettyóujfalu, 1981. 268. old. - A szabályrendeletre a szerző hívta fel figyelmemet, amelyet ezúton is köszönök - HBmL. IV. A 1/a. Acta Generalis Congregationis, Protocollum 12. k. 1750. 34. old.

29. *Mezősi K.* i.m. 30-33. old. Kerekegyházán a Gyapoly puszta használatáért 900 ft-ot fizettek a Félegyházáról való lakosok.

30. *Rácz István:* A hajdúk a XVII. században, MTT. II. k. i.m. 159. old.

31. *Rácz I.* A hajdúk... i.m. 154. old., HBmL. IV. A. 1/a. - Acta Gen. Congr. Prot. 1.k. 641-648. old.

31/a. A katolikus megyéspüspöknek járó természetbeni szolgáltatást a török időkben a királyi kamara bérelte /a végvárak ellátására/, ezért nevezték királyi dézsmának.

32. *Györffy István:* Dél-Bihar népesedési és nemzetiségi viszonyai. Bp. 1915. 263. old.

33. *Lukinich I.* i.m. 572-573. old.

34. Uo. 581. old.

35. *Móczár J.* i.m. 53. old., és *Varga J.* i.m. 303. old.

36. *Szendrey I.* i.m. 17. old.

37. *Rácz I.* A hajdúk... i.m. 184. és 167. old., *Veress Endre:* Gyula város oklevéltára /1313-1800/. Bp. 1938. 470-371. old., *Dankó Imre:* A körösköz-bihari hajdúság. Gyula. 1959. 27-29. old., Vö. *Szendrey István:* Hajduk a Rákóczi-szabadságharcban. /Rákóczi-kori tudományos ülésszak, 1973. szept. 20-21. Szerk. *Molnár Mátyás/* Vaja. 1975. 28. old.

38. *Varga J.* i.m. 322. old. Nagykerekiben 25 tallér taksát, Keresztesen 45 ft-ot, Hencidán pedig 1-1 ft-ot adtak családonként. Keresztes kivételével megemlítik, hogy a malom után is fizetnek bérlet gyanánt 8-16 ft-ot.

39. OL. U. et C. Fasc. 12. No. 18. 1686; és Fasc. 12. No. 19. 1688. évből.

40. *Bunyitay Vincze:* A váradi püspökség története. Bp. 1935. IV. k. 171. old., valamint HBmL. IV. A. 6/b. l.k. Inquisitiones /1714/.

41 *Varga J.*i.m. 325. old. OL.U. et C. Fasc. 6. No. 92. és Fasc. 82. No. 91., valamint Fasc. 49. No. 5. - Ez utóbbi szerint még csupán 15 régi és 57 új lakosról tudnak, a Varga János által idézett 26 örökös jobbágy melletti 74 jövevénnyel szemben.

42. OL. Csáky cs. levt. P. 71. Fasc. 7. Nō. 6.

43. Idézi *Rácz I.* A hajdúk... i.m. 186. old. - OL. U. et C. Fasc. 64. Nō. 17. A tiszántúli fiscalis javak összeírása 1704-ből.

44. Jobbágylevelek.Összeállította *H.Balázs É.*Bp.1951.114-115.old. - OL. Kamarai levt. Acta ecclesiactica Fasc. 16. No. 26.

45. A manumissio: "a jobbágy elbocsátása, személyének a jobbágyi kötelékből való kiengedése" rendszerint anyagi ellenszolgáltatásért, nem azonos a jobbágyteleknek számára való inscriptiójával vagy exemptiójával. A fogalmakra lásd. *Szabó István:* A jobbágy megnemesitése. *Turul.* 1941. 20 old., ill. *Varga J.* i.m. 235-236, 240, 251. ol.

46. OL. Csáky cs. levt. P. 71. Fasc. 6. No. 2 és No. 3., valamint No. 43. 1757 december 27-én Kovács János örökösei 1416 rénes forintot és 39 krajcárt kapnak az 1698 során szerzett telekért és tartozékaiért Parniczky Mihály udvarbírótól - OL. Csáky cs. levt. P. 71. Fasc. 6. No. 38.

47. OL. P. 48. Beöthy család levéltára: Komjáthy 1694 március 17-én kelt irata, amelyben 157 forintért mondott le az említett falu feléről. Hasonló eset lehetett Révész János és István manumissionálása /1687/. - HBmL. V. 640/a. l. k. Konyár Protocolluma. Vö. *Mezősi K.* i.m. 191. old.

48. HBmL. IV. A. 1/a. l.k. 292-294. old.

49. Az uradalom többi településén is hasonló a helyzet, s az összeírás szerint valóban nincs is ilyen örökállomány, amellyel az igás robot teljesithető lenne, igy "hat napot aratnak, hat napot kaszálnak" OL. U. et. C. Fasc. 101. No. 52.

50. A kötelezettségek között az is szerepelt volna, - amivel a lakosok nem voltak megelégedve - hogy a kaposvári uradalomba hajtsák az állatokat. Vö. *Szendrey I.* Egy alföldi uradalom... i.m. 73-74. old. Az ő nyomán: OL. P 108. Rep. 33/A. Fasc. A. No. 55., Fasc. D.No. 243., Fasc. Q. No. 546., Fasc. T. No. 739.

51. *Bakács István:* A dicalis összeírások. /A történeti statisztika forrásai./ i.m. 76-78. old.

52. HBmL. IV. A. 1/a. l.k. 114. és 641-648. old.

53. Az 1717. évi hadjárat során betört tatárok pusztításairól részletesen *Szabó István:* Ugocsa megye. Bp. 1937. 206-207. old.
54. *Dávid Zoltán:* Az 1738/43. évi pestis pusztítása Bihar megyében. /Déri Múzeum Évkönyve 1969-70. Szerk. *Dankó I.*/ Debrecen, 1971. 182-184. old., ill. HBmL. IV. A. 4/a. 2-4 és 6-7 kötetek. 1754-ben Örvénden /Beöthy cs./ a "kemény" szolgálat mellett arra is hivatkoznak "a pestisben sokan közülünk el halván", s ezért gazosodnak, pusztulnak el korábbi írtásföldek. OL. P. 48. Beöthy cs. iratai 226. irat. Laczkovics László is említi a Csáky grófhoz írt két levelében a járvány hatását, sőt Váradolaszi bezárásáról is tudósítja. - OL. Csáky cs. levt. P. 72. Fasc. 331. No.3. /1742. jún.-júl.-ból származó levelek/.
55. *Lásd Szendrey I.* i.m. 31. és 74-75. old. OL. P. 108. Fasc. B. No. 69.
56. Uő: A bihari hajdúk pere a hajdúszabadságért.Debrecen évszn. /1958/
57. *Szendrey I.* Egy alföldi uradalom... i.m. 78-85. old.
58. Uo. 88-89. old. Szerinte a pénzterhek emelésének lehetetlensége az eladási nehézségek, a gabona alacsony ára, rossz utak, stb. miatt következett be, ezt az uradalmi tisztviselők véleményével, jobbágypanaszok közlésével igazolja. Az udvarbiró mellett a hajdúk ellátása is a lakosság feladata, fizetésük kb. 600 ft volt. Uo. 32. old.
59. 1711 után a kincstári részhez a bihari falvak közül Déda, Vedresábrány, Baromlak, Dizsér egy része tartoztak, az Aspremont részhez Görbed puszta, Bártfalva puszta és Genyéte /portiók/. Az ecsedi uradalmat 1748-ban vette át Károlyi Ferenc gróf, majd 1756-ban kapott rá donatiót Mária Teréziától. *Éble Gábor:* Az ecsedi uradalom és Nyiregyháza. Bp. 1898. 6-11. 22. és 29. old.
60. A birtokbaiktatás tényét idézi: Magyarország vármegyéi és városai, Bihar vármegye és Nagyvárad. /Szerk. *Borovszky Samu* /Bp. én, /1901/ 612. old. és *Mezősi K.* i.m. 188. old. Az uradalom nevét adó Sólyomkő vára ekkor már nem létezett, a császári katonaság rontotta le. Helyette Élesd mezőváros került központi helyre a települések között. A birtokbakerülést 1718-ra teszi s 32 évet tud a Bánffy cs. birtoklásáról. OL. Kamarai levt. E. 147. 13. cs. Fasc. 34. No. 1 és No. 4.
61. OL. U. et C. Fasc. 212. No. 16. és Fasc. 81. No. 4.
62. Kövesd, Brátka, Lok, Bánlaka, Lóré, Pestes, Feketepatak esetében.
63. Az elköltözöttek, távollevők nagy része Bihar megyében található /29. fő/. Kraszna vm.-ben 4, Szatmárban 1, Szolnok megyében 1 és Erdélyben 1. A többi esetben nem közlik a tartózkodás helyét. Kö-

zülük tíz esetében a "revolutio idejétől" számítják a távolmaradást. A bánlakai Zatruly Lőrinc viszont csupán két hete szökött el.

64. A tretina elsősorban a vlach falvak szolgáltatása, amelyet "tehenek, ökrök, tinók és borjak után pénzben kifizethetett a pásztor, vagy borjut adott fejében" /Az említett falvakban sok újonnan települt neve mellett jelzi az összeírás, hogy oláh/. *Ila Bálint:* A dézsmajegyzékek mint a történeti statisztika forrásai. /A történeti statisztika forrásai. i.m./ 83. old. Középkori - még XIII. századi - eredetére lásd Erdély története I. k. /Szerk.: *Makkai László* és *Mócsy András*/ Bp. 1986. 313. old.

65. A pázsitpénzt, vagy pecunia cespitalist /decima cespitalis/ tavasszal szedték a disznókonda kihajtásakor a földesur számára. *Maksay Ferenc:* Úrbáriumok. A XVI-XVII. század. Bp. 1959. 648. old.

66. Pestesen Márk János és Arató Mihály, Lokon öreg Domokos János, Brátkán Tatár Demeter, Lórén Nyegrucz Gábor, Csarnóházán Damsa Tódor esetében említik a malomért fizetett taxát.

67. Utalás a karlócai békében foglalt lehetőségre a török alattvalók /általában görögöknek írják őket a források/ magyarországi kereskedésére. Magyar Történeti Szöveggyüjtemény. /Szerk. *Sinkovics István*/ II/2. Bp. 1968. 697. old.

68. *Kónyi M.* i.m. 336. old.

69. Uo. 334. ill. 332-335. old.

70. Jobbágylevelek. i.m. 114. old.

71. OL. Kamarai levt. Instructiones. Fasc. 2 No. 81. - idézi *Varga J.* i.m. 466. old.

72. *Balogh János - Szendrey István* Bihar megye benépesülése a török hódoltság után. MTT. I. k. i.m. 58-69. old. Hasonló esetet az 1728. évi országos összeírás telekszámai is mutatnak, ugyanis ezek sem a külsőségek reális adatait tartalmazzák. L. *Papp K.* A magánföldesúri... i.m. 124-125. old. Az úrbérrendezés megyei végrehajtásának kezdetére azonba már jelentős változásról van szó. Mintegy 50 településen állandó földhasználati forma alakult ki. HBmL. IV. A. 1/d. - az adatokat értékeli *Bársony I.* A paraszti gazdálkodás... i.m. 19-20. old.

73. OL. U. et C. Fasc. 69. No. 36. - Feketető esetében csupán 40 Rft kocsmajövedelmet jegyeztek fel az összeírók, sem kilencedet, sem censust nem fizettek.

74. Jelzetét lásd a 7. sz. jegyzetnél.

75. Az uradalom hajdúinak fizetésére beszedett összeg.

76. Sályi mellett Alpáron, Nagykéren, Csehi, Rontó, Vizesgyán, Rojt, Székelytelek, Barakony, Bikács, Nyárszeg esetében is vlach taxásokról írnak.

77. Vizesgyán a Besenyő nevű praediumot /Harsány, mellett/ 40 vonás forintért /1 vonásforint = 51 krajcár/ bérli, kilenced fizetése nélkül.

78. Az Ujlakon extraneusként jelenlévő debreceniek is taxát kötelesek adni.

79. Kápolna a püspökségé, csupán 1/3-a a káptalan birtoka.

80. Értarcsán egy curiális helyet is feljegyeztek, amely kilencedet adott a káptalannak. A kilenc falu: Értarcsa, Petegd, Borsi, Bagamér, Selind, Szentpéterszeg, Mikepércs, Vasad, Szalacs.

81. Az urbárium 2248 Rft 38 krajcárt számol és ebből korrigál az előljáróban idézett összegre. Közli még, hogy a belényesi járásban tizedet nem, csak kilencedet adnak.

81/a. A településneveket itt /a változatok sokasága miatt/ a leginkább használatos, illetve előforduló alakban adjuk meg. Ehhez a munkához felhasználtuk *Fényes Elek:* Magyarország geographiai szótára. Pesten. 1851. I.-IV.k., *Györffy István:* A Feketekörös-völgyi magyarság. *Földrajzi Közlemények.* Bp. 1913. 451-552. old. és a járási összeírások., *Jakó Zs.* i.m. *Mezősi K.* i.m., valamint *Borovszky S.* szerk. Bihar vármegye ... i.m.

82. *Bársony I.* A váradi püspökség Bihar megyei birtokainak... i.m. 105-109. old. Az 1723-ból való urbárium jelzete OL. U. et C. Fasc. 23. No. 6., az 1732. évi Lásd 7. sz. jegyzetet.

82/a. Bél és Krajova - ekkor még más szolgáltatási tipusba tartozó - lakóinak 1771 januári, eskü alatt tett vallomásai alapján valószínűsíthető, hogy a "ruptura" fogalom jelentésmódosuláson ment át. Ott ugyanis nem a kilenced és tized váltságaként írják le még az úrbérrendezés idején sem, hanem a szó eredeti - törés - jelentésében, a föld feltöréseként fogalmazzák: "Kilenzedet és Tizedet semmi féle terméseinkből sem mink sem eleink nem attak, hanem a fent írt 2 Rft-ot Rupturában azon okbul, amint azt eleinktől hallottuk, hogy ezen helyet Erdőbül ki irtván megszállottuk, amint azolta mindétig úgy tartjuk." - HBmL. IV. A. 1/d. 3. cs. - Bél és 12. cs. - Krajova.

83. Kápolna és Keszteg parasztjainak kötelezettségeinél - *Bársony I.* i.m. 108-109. old.

84. A vidék parasztjainak panaszlevele Mária Teréziához 1750-ből. Közli Jobbágylevelek. i.m. 192. old.
85. Vaskóh kilenc kérdőpontja OL. Helytartótanács Levéltára és HBmL. IV. A. 1/d. 26. cs. 1769. november 28-ról.
86. *H. Balázs É.* A váradi püspökség ... i.m. 325. old.
87. HBmL. IV. A. 1/a. Protocollum. 9.k. 1995-1996. old.
88. A vármegyei úrbárium teljes szövegét közli: *Bársony I.* Adalék az úrbérrendezés Bihar megyei lefolyásához. /*Múzeumi Kurír.* Szerk. *Dankó I.*/ 1984. 45. sz. /V.k. 5.sz./ 3-6. old. A robotra vonatkozó igen részletező előírás a 3-4. oldalon.
89. OL. Beöthy cs. iratai P. 48. 1737. máj. 15-én Váradolasziban kelt irat szerint Örvénd, Pelbárthida fele része, Nyüved és Kigyik faluban portiók, valamint a csatári és püspöki szőlők képezték a bihari javakat, amihez még a zempléni Bátska nevű falut és a szerednyei szőlőket kapták meg a fivérek; valamint a 278. sz. irat 1737. máj. 4-én.
90. OL. P. 48. 226. sz. irat. Idősb Miskolczy István Bihar vármegyei Jurator és Domokos Mihály nemes aláírásával.
91. Uo. 213. sz. irat. 1. cs. A reformátusok panasza: Magyar Protestáns Egyházi és Iskolai Figyelmező. 1876. IV-V. k. 208. old.
92. OL. P. 48. 373. sz. irat 1752. febr. 27-én Váradon.
93. Uo. lásd a 226. iratnál
94. Uo. 222. sz. irat. 1754. márc. 8-ról.
95. HBmL. IV. A. 1/a. 5. k. 69-73. old. Bihar vármegye 1711. évi rendelete. A magyar törvényhatóságok jogszabályainak gyűjteménye III. /Szerk. *Kolozsvári Sándor* és *Óvári Kelemen*/ Bp.1892. 264. old., amelyet már 1712-ben módosított formában értelmezett a székelyhidi uradalom esetében *Varga J.* i.m. 511-512. old., valamint HBmL.IV. A. 1/a. 5.k. 117-125. old.
96. Uo. 12. k. 512-543. old.
97. Pósalaki János debreceni nótárius a "zavaros időben tett szolgálataiért 1696-ban 500 Ft-on megválthatta a kincstártól a monospetri birtokot és szőlőt". I. Lipót adománylevéllel biztosította számára a fiúági öröklést is. A szabadságharc alatt Bossányi Sándornál volt zálogban, a XVIII. század folyamán pedig meg kellett osztania a falut más birtokosokkal, így az 1784-ben készült népszámlálás már közbirtokosok tulajdonában lévőként említi. *Balogh István:* A rendi állam várospolitikája. /Debrecen története. II.k. Szerk. *Rácz I.*/ Debrecen, 1982. 114. old. és *Dányi Dezső - Dávid Zoltán:* i.m. 32-33. old.

98. Az összeírás megtalálható OL. U. et C. Fasc. 153. No. 79., az aestimáció. Uo. Fasc. 153. No. 80.

99. 1729. július 25-én Margittán kelt jegyzőkönyv. - OL. Csáky cs. levt. P. 71. Fasc. 6. No. 9. A lakosok vallomására azért van a birtokosnak szüksége, mert Pogacsics Gergely és házastársa Horvát Mária telkét 1729-ben Brezinay Lőrincnek adja használatra, úgy azonban, hogy a "telek után járó ... cenzus és a napszámok teljesitése", valamint a szőlők után járó nona biztosítva legyenek. A telek átadása még 1729. jan. 11-én történt, Pogacsicsék mentességének ténye ugyanakkor nem érvényesült. OL. Csáky cs. levt. P. 71. Fasc. 6. No. 8.

100. Uo. Fasc. 6. No. 18.

101. Uo. Fasc. 6. No. 6. - 1728. ápr. 26-án Margittán kelt jegyzőkönyv.

102. Uo. Fasc. 6. No. 11.

103. Uo. Fasc. 6. No. 7.

104. Uo. Fasc. 6. No. 21.

105. Uo. Fasc. 132. No. 4.

106. Uo. Fasc. 158. No. 26.

107. *Varga J.* i.m. 117-120. old.

108. OL. Csáky cs. levt. P. 72. Fasc. 327. No. 29.

109. Margitta kilenc kérdőpontra adott válaszai HBmL. IV. A. 1/d. 13. cs. A malom már 1755-ben kész. A bírák legalábbis ekkor írnak a grófnak kérelmet, hogy az udvarbíró ne bontassa el: "a malommester Hajdú Ferenc és két malom társa építette, úgy, hogy hasonló jövedelmű malom nincs is a Berettyón. ... a város conventióját a malom jövedelméből fedezik, s fele jövedelme pedig a grófé". OL. Csáky cs. levt. P. 72. Fasc. 327. No. 6.

110. OL. Csáky cs. levt. P. 74. Családülés 1745. okt. 12; Uo. P. 72. Fasc. 326. No. 16., a megkötött contractus OL. P. 71. Fasc. 132. No. 1., No. 5. A kérdés részletes tárgyalására lásd: *Papp K.* Adatok a bihari Csáky uradalom társadalomtörténetében a XVIII. században. /Hajdú-Bihar megyei Levéltár Évkönyve i.m. XII. k./ 59. old.

111. OL. Csáky cs. levt. P. 72. Fasc. 326. No. 11.

112. A többi falu kötelezettségét is rögziti Szilágyi.

| | Cseber | Kanta | Icce |
|---|---|---|---|
| Fegyvernek | 20 | 4 | 8 |
| Szarkó | 5 | 1 | 8 |
| Sitérvölgye | 5 | 3 | 9 |
| | 32 | | 5 |

A három falu dézsmája is növeli az idézett mennyiséget, de még így is kevesebb, mint az allodiális szőlő termésmennyisége.

113. Csupán Berekböszörményben, ahogyan látható. A falvak szerinti bevételek: Keresztszeg /Körösszeg/ 196 forint 61 dénár, Árpád 303 forint 74 d, Fegyvernek és Szarkó együttesen 181 forint 75 d, Borzik 59 ft 4 d, Sitervölgye 49 forint 12 d, Siter 801 forint 9 d, - OL. Csáky cs. levt. P. 72. Fasc. 326. No. 10.

114. Uo. P. 71. Fasc. 5. No. 5.

115. Uo. Fasc. 4. No. 18.

116. Uo. az indoklás tartalmazza még "magok határán kevés szántó földgyök lévén a Sok vizek áradási miatt arra való nézve kénytelenittetnek más határokon szántani."

117. Uo. a pénzbeli kötelezettség mellett tehén után 6 itce vajat, vagy 1 Rft 30 krajcárt is fizetni kell.

118. Sajátos, hogy a korábban idézett 1746. évből származó összesítés Árpád mellett 303 magyar forint és 74 dénár jövedelmet tüntet fel, de ekkor még mindenből /búzából, zabból, borsóból, tengeriből, sertésből/ adja a kilencedet is.

119. A böszörményiek levele Csáky Antalnak. OL. Csáky cs. levt. P. 72. Fasc. 336. No. 6.

120. Uo. Fasc. 336. No. 3.

121. Lásd 107. sz. jelzetnél, valamint részletesebben *Papp K.* Adatok... i.m. 3-6. old.

122. OL. Csáky cs. levt. P. 72. Fasc. 336. No. 7.

123. Uo. Fasc. 336. No. 8.

124. Uo. P. 71. Fasc. 4. No. 40. Az uradalomhoz tartozó Adorján falu felét és Inándot Csáky László Sembery Józsefnek adta zálogba, Kohány praediumot a Vadas családdal, Nagytótfalut a Ravazdi családdal, Genyétét több birtokossal együtt birtokolja /Károlyi Ferencé 42 telek, a Guthi familiáé 7, Almási Sándor örököseié 2, Keresy Miklós és Czigány Mihály 2 telek /a Csákyaké 9 telek/, Keresztszegen pedig a település 2/3-a a Szt. István promontoriumé.

125. Uo. Fasc. 132. No. 3. A margittai uradalom 1755-ben történt felbecslése.

126. Szarkó összeírásánál megjegyzik, hogy 10 éve települt, itt elképzelhető, hogy bizonyos mentesítést kaptak a lakosok, bár nem írnak róla.

127. Az ezzel kapcsolatos levelek Uo. P. 72. Fasc. 327. No. 16-17.

128. Árpád kérdőpontra adott válaszait lásd HBmL. IV. A. 1/d. 1770. jan. 4-én szövegezték.

129. A kérdésre részletesen lásd *Papp K.* Adatok... i.m. megfelelő részeit. A fenti zálogbirtokosok tevékenységével magyarázható pl., hogy az úrbérrendezés anyagai, mint tényleges birtokosokat a Kornis családot jelölik meg /maguk a falvak is/ az uradalom földesuraiként.

130. HBmL. IV. A. 1/d. 20.cs.

131. *Szabó Dezső:* A magyarországi úrbérrendezés története. I. Bp. 1933. 204-205. old. A tiszai kerülethez tartozó Péterváradon a szlavóniai szabályzat érvényéről ír. Mivel a jobbágytelkek és tartozékaik nincsenek a bihari kamarai uradalmakban arányosan kiosztva, úgy következtet, hogy mégsem egészen az urbárium szerinti volt a szabályozás.

132. OL. U. et C. Fasc. 14. No. 26. Cigányfalván a Kállay családdal közösen birtokos a kamara. Telkin viszont csak portiójuk van.

133. HBmL. IV. A. 1/a. Acta Gen. Congr. Prot. 12. k., 1241-1326. old.

134. OL. U. et C. Fasc. 190. No. 11. 50 possessión kívül Telkin van portiója a kamarának, ahogyan korábban is. Praediumot jeleznek birtokukban Radvány, Bogyoszlóháza, Bekes, Mátéháza, Kis Geszt, Vátyon, Gyanta, Iklód, Csegőd, Méhkerék, Papi, Petesd, Palota és Janka nevezetüeket.

135. A telekarányok adatait lásd *Balogh János:* A Bihar megyei jobbágytársadalom XVIII. századi differenciálódásának vizsgálathoz c. tanulmányában, MTT. VIII. k. 116-117. old.

136. OL. U. et C. Fasc. 191. No. 15.

137. Éppen az utóbbi két esetben azt is leírják, hogy a lakosok a kocsma renoválásáért használhatják az év 1 angariáján.

138. Különösen értékesnek tartják a Feketető helységben lévőt, mivel 40 Rft árendát kérnek érte.

139. A Magyarcsékén lévő egyik malom, amelynek jövedelme a prédikátorok hasznára van, a másik Sandru özvegyéé. A Sztrákosban lévő két malom közül egy, Nicolaus Sandráé, a másik Pascal Sandráé, összesen 2 Rft taxáért.

140. Magyarcsékén 20 Rft-ot, Cséffán 12 Rft-ot, s a Geszten lakó Ugrai nevü görög Mezőgyánban lévő boltjáért fizet ugyancsak 12 Rft.-ot.

141. OL. U. et C. Fasc. 161. No. 7. Az irategyűttes 1768-ból összeírást is tartalmaz a falvakra vonatkozóan. Az eddig dézsmaköteles termékek között itt jelenik meg a káposzta, amelyet megvál-

tanak, illetve a kender a korábbiakhoz hasonlóan zsák formájában szerepel a szolgáltatokban.

142. Uo. Fasc. 161. No. 8.

143. A gabona mérője 1 Rft., az árpáé 30 krajcár, a zabé 21 krajcár, a kukorica /szemes/ 30 krajcár, a csöves 15 krajcár. A szöveg a metreta egységet használja, amit pozsonyi mérőnek lehet fordítani, Erdélyben véka értelemben is használatos, a quartale, a negyed /a kassai köböl negyede/. Lásd *Maksay F.* i.m. 647. és 649. old.

144. OL. U. et C. Fasc. 191. No. 15. - A bevezetőben még azt is leírják, hogy valamikor az Imreffy családé volt, úgy jutott a fiscus kezére majd a magyar Szent Koronára. Lásd még 54, sz. jegyzetet.

145. Brátkán az összeírást végző Baranyinak is van egy telke, 7 köblös szántó és 27 szekér szénát termő rét tartozik hozzá /a neoaquistica comissio 90 Ft-ra értékelte/, s most egy Zudra nevű nemes évente 9 Rft cenzust fizet érte neki.

146. A rétről leírják, hogy azt "Bánlaka, Brátka, Feketepatak, Csarnóháza és Lóré lakosai használják, gyűjtik kalangyába, s a bánlakai Szabó Nyikora lakos forgatja fizetségért."

147. Bánlaka, Brátka, Dámos, Feketepatak, Lóré és Csarnóháza.

148. Azt, amikor a földesúr majorságalakítás helyett "csupán meghatározott mennyiségű gabona elvetésére és az úr számára való betakarítására kényszeríti" jobbágyait a legújabb történeti összefoglalás "archaikus állapot"-nak értékeli már a XVII. századi viszonyokat elemezve is. Magyarország története 1526-1686. /Szerk. *R. Várkonyi Ágnes*/ Bp. 1985. 960. old.

149. *Varga J.* i.m. 316-317. old. A Csákyak uradalmában már találkozhattunk hasonló értelmű felfogással urasági tisztek leveleiben is.

150. OL. U. et C. Fasc. 165. No. 31. A falvak köre ekkor, a korábban a váradi kamarai uradalomhoz tartozó Feketető, Őssi, Töttös valamint Rév településre is kiterjedt. Lásd. *Dányi D. - Dávid Z.* i.m. 26-38. old.

151. OL. Filmtár 4150. doboz.

152. A három évig gondozatlanul, trágyázás és tisztázás nélkül hagyott földeket viszont a birtokos új embernek adhatja, vagy saját használatába veheti.

153. A Károlyi hitbizomány tagolt birtokfelépítésére vonatkozó táblázat és térkép megtalálható *Kállay István:* A magyarországi nagybirtok kormányzata 1711-1848. Bp. 1980. 16-17. old.

154. 1766-ban még Genyéte faluban lévő portio is, ezt valamint a széplaki portiót Károlyi Antal Szlávy Pálnak inscribálta. 1809-ben még az ő maradékaik birják. OL Károlyi levéltár. P. 397. 102. cs.

155. Kécz és Déda 1766. évi taxa libellusa volt.

156. OL. Károlyi levt. P. 397. 102. cs. A kéci uradalom "Napszámkönyve" 1766-ból.

157. Uo. 103. cs.

158. Uo. 103. cs.

159. Egy Kis Mika nevű emberről, akit 104 napi gyalog szolgálatra kötelezteek, bejegyzik, hogy "kiment a helységbül, rossz ember volt".

160. A Károlyi censualis szék a kéci 17 jobbágy által adandó zsákokra kérdezett rá, mivel sem zsákot, sem természetben kendert nem kaptak. Uo. 102. cs.

161. A Nagy-Károlyi gróf Károlyi család összes jószágainak birtoklási története. /Kiadja *Károlyi László*/ Bp. 1911. 47. old., ill. OL. Károlyi cs. levt. P. 397. 102. cs.

162. Egy 55 1/4 köblöst, egy 27 köblöst és egy 24 3/4 köblöst, amelyekről leírták a helységek bírái, hogy azokat contractus nélkül évente újraosztják, s a bérlő 1 Rft 30 krajcárt fizet köbléért, amely összeg lefizetése mellett még a kilencedet is lerója természetben. - Az 1809. febr. 20-án Váradolasziban kiadott törvényes conscriptio és becsü Lakatos Ferenc szolgabiró és Lányi Ferenc esküdt, mint a vármegye hivatalos megbizottai munkája nyomán készült, bár a bizonyságlevél kiadása iránti kérelem már 1807-ben született. Jellemző, hogy az épületek jó része /Pálinka ház, kocsma, mészárszék, malmok, pincék és jáger háza/ mind az elmúlt 20-30 éve épültek jobbágyi robotmunka felhasználásával, igaz egy részük /kocsma, mészárszék, malom/ a községhez került árendába.

163. A borok összeírása szerint 1765-ben és 1766-ban is a kéci és dédai majorsági borok jelentenek jóval nagyobb mennyiséget, mint ugyanazon évek dézsmabora /1765-ben 92 hordónyi a 49 hordós dézsmaborral szemben/.
Uo.

164. A Baranyi javak alapját a következő települések képezték: Micske, Szentlázár, Tamásda, Almaszeg, Bisztraújfalu, Terebes, Vámosláz, Baromlak. Ezen kívül több faluban /20/ bírnak portióval. HBmL. IV. A. 1/d. Baranyi Gábor feltételezhetően közelebbről ismerhette, esetleg a kialakításában is közreműködhetett annak a

vármegyei urbáriumnak, amelynek létrejötte az ő megyei első alispánságának /1757-73/ idejére tehető. Ezért az urbárium bevezetésének szorgalmazása saját birtokain természetesnek tekinthető. Lásd *Borovszky S.* i.m. 581. és 620. old.

165. HBmL. IV. A. 1/d. Mindkét adat 1770 januárjából való. Azt is feljegyezték, hogy ha valamilyen okból az előírt robotnapokat nem teljesítik, azt a földesúr a következő évben nem hajtja be rajtuk.

166. Az ügy közvetlen eredménye csak az lett, hogy "egy felkelőt elfogott" a tiszttartó. A május 13-án Telegd környékén lezajlott összecsapásban viszont a felkelő megyei nemesség is jelen volt. Lásd *Borovszky S.* i.m. 546-547. old.

167. *Bunyitay V.* i.m. IV. k. 257. old.

168. A panaszlevél OL. Helyt. lev. Dep. Urb. Ad. Lad B. Fasc. 6. No. 8.

169. *Bunyitay V.* i.m. 253. és 255. old. Dragonyesden nem csak kohó épült, hanem a nyersvasat fel is dolgozták ásónak, kapának, ekevasnak stb. 1738-ban a püspök kért vásárjogot Bél mezővárosnak, amelyet egy éven belül az meg is kapott, évi 4 vásár tartására, a királyi városokban elfogadott szabadalmak szerint. Uo. 256. old.

170. *H. Balázs É.* i.m. 332. old., *Bunyitay V.* i.m. 316. old.

171. *Kállay I.* i.m. 19-20. old.

172. Lásd *Szendrey I.* Egy alföldi uradalom... i.m. 21-22. old., OL.P. 108. Rep. 33/A. Fasc. B. No. 126.

173. *Uő*: I.m. 24-27. old., *Kállay I.* i.m. 21 és 109. old.

174. HBmL. IV. A. 1/a. Acta Gen. Congr. Prot. 10.k. 1746. 724. idézi *Orosz I.* i.m. 267. old. Véleménye szerint ez nem csupán jogbizosító aktus, mert a földesúri jogok ilyen értelmü megfogalmazása /robotkötelezettség!/ lehetővé tette volna a majorságépítést.

175. *Kállay I.* i.m. 155. old.

176. *Szendrey I.* i.m. 89-94. old., ill. *Kállay I.* i.m. 151-152. és 154. old.

177. Ezek egy része a Hajdú-Bihar megyei Levéltárban IV. A. 1/d jelzett alatt, más részük az OL. Filmtárában 4147-4157. sz. doboz. Érdekes sajátosság, hogy 66 falu esetében két időpontban készült /esetenként szövegre teljesen azonos/ kérdőpontra adott válaszadások is előkerültek. A válaszok nyelve a magyar - a hegyvidéki román betelepülés ellenére sem találunk ilyen nyelvű bejegyzéseket.

178. A fuvarrobotot még mind ezen felül szám nélkülinek vallják a lakosok Bakonszegen. Szentjánoson 38 köböl búza vetése, szénakaszálás, 3 pozsonyi mérő kukorica vetése, 60 öl fa fél mérföldre hordása szerepel még.

179. *Borovszky S.* i.m. 84. old. Tisza Lászlót /1748-1772/ "az elveszett és idővel más kézre került családi vagyon visszaszerzőjének" tartja Uo. 648. old.

180. Mellettük a Károlyi részen jobbágyoknak heti 2 nap, szabad menetelüeknek évi 12 nap a kötelezettség, Lakatos úr jobbágyaitól 30, a szabad menetelüektől ennél kevesebb napot követel, Szentmarjai László 5 napi szőlőmunkát és megváltást kér, Büdöskuti István, aki Sáros megyéből való, szintén a megváltással él /szántót, kaszállót bírók 6, csak belső telkesek 3 vonás forintot adnak/ s a Kába urak is 10 márjást kérnek kb. 4 éve.

181. Egy vonás forint abban az időben 51, a máriás /márjás/ 17 krajcár. Lásd pl. az előző jegyzeteket és pl. *Rádóczy Gyula:* Mária Terézia pénzverése. Bp. 1982. 38-39. old.

182. Kerpesden /kamarai birtokon/ kenderből 5 zsákot vagy 5 krajcárt, a káposzta után pedig 2 Rft 16 krajcárt, Sztrákoson ugyanúgy, csak a káposztáért 2 Rft-ot fizetnek. Természetesen nem a termények, hanem a föld kilencedköteles. Lásd *Bakács István:* Az ugarföld megmüvelésének kérdése és a magyar kormányhatóságok. *Levéltári Közlemények.* 1946. 281. old.

183. Nem írnak ajándék adásáról a következő településeken: Feketetőt, Szakál, Torda, Kóly, Váncsod, Feketegyőrös, Hegyközkovácsi, Mezőpeterd és Kávásd.

184. Iccénként általában 12 krajcárral; Szalárdon a 2 Rft taxát fizetők 24 krajcáron, az 1 Rft taxások 12 krajcáron váltják /tojással és csirkével együtt/.

185. Földesuraik Sembery Sámuel, Szilágyi Sámuel, Lévay József, Ilosvay György, Vasas György és Komáromi György.

186. Érancsika 1765. évi urbáriuma lásd 138. sz. jegyzet. A berettyószentmártoniak helyzetére *Orosz I.* i.m. 268-269. old.

187. *Káptalani:* Magyarkakucs, Szászfalva, Rév, Kisjenő, Gálosháza, Krajnyikfalva, Selind, és portio Dubricson, Száldobágy-Szelistye /a 2/3-a püspökségé/ a Szentandrás /másik része a kamaráé/. *Püspökségi:* Nagyrábé, Báránd, Bélfenyér, Bogyoszló, Szentimre és Pocsaj, s *kamarai* még Cseszora-Pozsga és Petegd.

188. Dubricsonyban a 6 ökrös 9 Rft, 4 ökrös 6 Rft, a 2 ökrös 4 Rft megváltást fizet. Magyarkakucson a 24 nap fölötti mennyiséget váltják gyalog 3 Rft, a többi ugyanúgy.

189. Micskén az a jövevény, aki teljesen megváltja a robotot 8 vonás forintot fizet, általános a 12 napi szolgálat és 12 márjás fizetése.

190. A székelyhidi és diószegi uradalomban a féltelkesek csak 17, a lakók vagy zsellérek pedig 6 nap megváltására kötelezettek. A többi szabad menetelű fizetési kötelezettsége: 6 ökrös - 2 Rft 30 kr., 4 ökrös - 2 Rft 15 kr., 2 ökrös vagy lovas 2 Rft és gyalogszeres 1 Rft és 42 kr.

191. Száldobágy-Szelistyén a 230 Rft váltságösszeg mellett még megmarad a Váradra történő fuvarozás, az Udvariban is kötelesek a lakosok 7 szekeret adni "pesti útra" stb.

192. Nagyrábé 125 Rft 45 kr, Bárand 179 Rft 13 kr, Bogyoszló 70 Rft, Száldobágy-Szelistye 45 Rft 46 kr, Szentimre 101 Rft, 20 kr., Szentandrás 40 Rft és Udvari 197 Rft 47 kr taxával tartozik.

193. Nagylétán leírják, hogy 1 kapaalja kerti szőlőért 25 krajcárt kérnek tőlük, Szentimrén pedig összesen 21 Rft 15 kr a váltás összege. Széltallón csupán a három éve bevezetett kötelezettség tényéről tudósítanak.

194. Az ünnepi ajándékok adásánál is van azonban mód a váltásra: őz - 6 márjás, nyul - 12 kr., madár - 7 kr, malac - 17 kr., bárány 34 kr, gida - 17 kr, borjú - 4 Rft értékben.

195. A váradi püspökség bárándi szabad menetelű lakói 4 pulykát, 10 ludat, 5 rucát, 150 tyúkot, 2380 tojást, 200 font halat, 3 borjút, 1000 zsákot, 6 cseber csíkot, 50 teknősbékát, 1 nyulat, 1 bárányt, 1 sütnivaló malacot, 40 itce vajat és 75 öl tüzifa váltságaként 1 Rft 25 krajcárt adtak.

196. A pusztán végzendő munkákra helyenként hetest adnak, akinek fizetnek pl. Nyárszegen 22 Rft és 2 márjást.

197. OL. Filmtár 5147. sz. tekercs - Bárand úrbéri tabellája előtt található az úrbárium szövege.

198. A XVII. században már elterjedt adónem, "a földadót és a részleges robotváltságot magában foglaló summás adózás" pl. Makovica vidékén is. Lásd I. Rákóczi György birtokainak gazdasági iratai /1631-1648/ /Szerk. *Makkai László*/ Bp. 1954. 649. old.

199. L. 131. sz. jegyzetet. Az uradalmi szőlőhegy Alsólugoson található.

200. Bojton Kéri úr fejenként kéri a robot és taxa megváltását: 11 Rft és 54 den, szegényebbeknek 6 Rft és 48 den. értékben.

201. A taxa összegéhez Rippán a malom, Székelyteleken a mészárszék árendáját, Alberten a káposzta kilencedet és a nótárius fizetését

is odaszámolják. A summába Tulkán a komlópénzt, a hajdúfizetést, kályhafütőt, Csökmőn a kocsma, szárazmalom és mészárszék díját, Kisházán és Karaszón pedig a mészárszék árendáján kivül a cigányok taxáját is belevették.

202. Sajátos viszont, hogy a Belényestől délre fekvő Nyégerfalva "az uraság majorság földjének árendájában" fizet más haszonvételekkel együtt 54 Rft 46 krajcárt, s az nem a belényesi majorság, mert annak müvelése e falu jobbágyainak is szám nélkül teljesítendő feladata.

203. A telkek utáni vaj, a hutánál dolgozó béres, a béli urasági udvarnál lévő hetes, a vidék nótáriusának fizetése, esetenként borjú ára is beleértendő.

204. A korábbiakban is szerepel ez a kilenced helyetti zsák adásának előírásával. Pest megyei hasonló törekvésre *Wellmann I.* A parasztnép sorsa... i.m. 80. old.

205. A kereszténypénz 2-12 dénár, amit a legszegényebbek fizettek. Sok más helyen is olvasható a magyarázat. Lásd *Ila Bálint:* A dézsmajegyzékek, i.m. 83. old.

206. Lásd a 88. sz. jegyzet.

207. Kövesegyházán Báró Huszár és Balku, Kistótfaluban és Telkiben ugyancsak, Rontón a káptalan, Szentlázáron a Baranyi család /láttuk, hogy ez csak kísérlet/ és Pósalakán Báró Huszár és Baranyi esetében.

208. Sust, Stej, Alsó- és Felsőverzár, Alsó- és Felsőkimpány, Brihény, Barest, Vaskóhszelistye, Kimpuly, Rézbánya, Kolest, Kerpenyét, Kristyór, Lelecsény, Lunka-Urzest, Petrilén-Zavojén, Pojana, Rieny, Segestyel, Segesd, Fonáca, Szerbest-Foltest, Vaskóh-Szohodol, Vaskóh falvak.

209. *Ruzsás Lajos:* A baranyai parasztság élete és küzdelme a nagybirtokkal 1711-1848. Bp. 1964. 66-67. old. és *T. Mérey Klára:* A somogyi parasztság útja a feudalizmusból a kapitalizmusba. Bp. 1965. 26. old., valamint *Szántó Imre:* A majorsági gazdálkodás uralkodóvá válása. /Tanulmányok a parasztság történetéhez Magyarországon 1711-1790. Szerk. *Spira György*/ Bp. 1952. 263-265. old.

210. A vármegyei urbárium kiadásának évével kapcsolatosan az urbárium szövegének közlője, Bársony István kételyének adott hangot. A kérdőpontokra adott válaszok határozottan erre az évre vonatkozó utalásai, valamint az a tény, hogy Bályogon 1770-ben Szénási Józsefné földbirtokos asszonyuk egy évvel korábban részükre kiadott úrbériumára hivatkoznak, megdönteni látszanak azt a fel-

tevést, hogy a Bályog iratai között talált vármegyei urbárium 1769. évi kihirdetése kétségbe vonhatná annak 1759. évi keltezését. L. *Bársony I.* Adalék... i.m. 6. old. Bályog 1770. jan. 10.: kérdőpontra adott válaszai 1 pontjában 1769. november 4-én úriszék tartásáról tudósítanak, ahol az urbárium kiadásra került. E szerint ekkor hírdették ki számukra a korábbi szabályrendeletet. - HBmL. IV. A. 1/d. 2. cs. Az uralkodónő által jóváhagyott rendelet latin nyelvű szövege - IV. A. 1/a. 15.k. - 1759.

211. Genyétén, Lükiben és Szunyogdon gr. Kornis, Berettyószéplakon Decsey Zsigmond és Balku György, a többi helyen pedig Niczki Ferencné és Szénásiné a birtokosok. Az előbbinél más vármegyében 25-26 hetet, az utóbbinál a Szilágyságban lévő Szarvad nevű helységben 11-12 hetet szolgálnak.

212. *Pankotai L.* i.m. 129-131. old.

213. *Bársony I.* A paraszti gazdálkodás... i.m. 17. old.

214. *Szendrey I.* i.m. 96-112. old.

215. OL. U. et C. Fasc. 160. No. 30. A bevételek egy részét a szőlőben végzett napszámosmunka kifizetésére fordították, pl. Fugyiban 1779-ben 8450 1/2 napszámra 1820 Rft 6 1/2 krajcárt, miközben az uradalom kocsmáinak /és árendáinak/ jövedelméből előző évben 4843 Rft 19 4/16 krajcár a bevétel.

216. OL. U. et C. Fasc. 165. No. 30. /1776/ és Fasc. 165. No. 31. /1779/

217. HBmL. IV.A. 4/a. 12.k. és OL. Csáky cs. levt. P. 71. Fasc. 4. No. 71.

218. Protocollum Instantiarium 1787 - OL. P. 71. Fasc. 158. No. 47. 14-47. és 52. sz.

219. Protocollum Instantiarium 1786 - uo. 340. és 341. sz.

220. A zálogügyletre lásd *Papp K.* Adatok a bihari Csáky uradalom társadalomtörténetéhez i.m. 55. és 59. old.

221. Protoc. Inst. 1787. 31.sz.

222. Uo. 41. sz.

223. Uo. 1785. 63. sz.

224. Az adatokat közli tanulmányában *Bársony I.* Bihar megye adózó népessége... i.m. 100. old.

225. OL. Magyar Kamara Archivuma. Regesta Decimarum, 1693. A kétféle dézsmával egyaránt tartozó települések Újfalu, Poklostelek, Kéc, Ottomány, Gálospetri, Köbölkút, Asszonyvására, Diószeg, Margitta, Micske, Szentlázár, Szalacs, Kóly, Jankafalva, Szentmiklós, Érkeserű, Szentimre, Újlak és Tóti.

226. Uo. Regesta Decimarum 1696. A bárány, gödölye dézsmát váltó települések: Kreszuja, Feneres, Száka, Szelistye, Pantyafalva, vagy Pantosest, Tatárfalva, Tárkány, Nyégerfalva, Karbunár, Budurásza, Lázur, Belezsény, Mérág, Talp, Pocsavaled, Sztrákos, Robogány, Felsőtopa, Spinus, Dobrest, Hegyesel, Szitány, Krajnykfalva, Valány, Kerpenyét, Korbest, Lunkaszprie, Govorest, Cseszora, Dusest, Hegyesel, Drákcséke, Bucsum.

227. Magyar Törvénytár 1657-1740. i.m. 1723. 85. tc. 85. cikkely. 635-367. old. ill. *Bunyitay V.* i.m. 29. old.

228. A bécsi pápai követség levéltárának iratai 1611-1786. /bev. és szerk. *Vanyó Tihamér*/ Bp. 1986. 296. old.

229. *Bunyitay V.* Bihar vármegye oláhjai és a vallásunió. Bp. 1892. 83. és 87. old.

230. OL. U. et C. Fasc. 185. No. 1. /1778/.

231. *Lásd Szendrey I.* i.m. 120-121. old., OL. P. 108. Fasc. K. No. 223. 3. sz. és OL. Filmtár 16130 tekercs.

232. *Szendrey I.* i.m. 26., 120-121. old. és OL. P. 108. Fasc. K. No. 224.

233. OL.U. et C. Fasc. 17. No. 10. - Az összeadás hibás: a falvanként feltüntetett árendaösszeg együttesen az általunk közölt érték és nem 8120 Rft, ahogyan ott közlik. Az iratot a szepesi kamara kiküldöttei írták alá, mivel a püspöki szék betöltéséig "Fiscus kezénél és Dispusútiója alatt lévén a jószágh".

234. *Szendrey I.* i.m. 122. old.

235. A kilenc kérdőpontra adott válaszok alapján és OL. U. et C. Fasc. 6. No. 61.

236. OL. U. et C. Fasc. 160. No. 30.

237. *Varga J.* A parasztság állami kizsákmányolása a 18. század első felében. /Tanulmányok a parasztság történetéhez Magyarországon. i.m./ 51. és 55-56. old.
A derecskei uradalomban 1731-ben 156 krajcár jelentett 1 dicát L. *Szendrey I.* i.m. 127. old.

238. HBmL. IV. A. 1/a. Acta Gen. Congr. Protocollum 1711- 2.k. 7-9. old. 1725. 5. k. 117-123. old. 1732.- 7. k. 478-488. old., 1742.- 9. k. 1086-1091. old., 1751-12.k. 1165-1183. o. 1763.— 64- 15.k. 371-387. old.

239. HBmL. IV. A. 1/a. 1. k. 353-356. o., és 629-630. o.

240. OL. P. 72. Fasc. 327. No. 6. és P. 71. Fasc. 20. No. 24. - Lehotay szerint borban és búzában jelentős károkat fog az uraság a kvártély miatt - minden bizonnyal - elszenvedni. 1758-ban

Cseh Sándor fiscalis szerint katonaállításra kötelezték az uradalmat. Uo. P. 72. Fasc. 327. No. 13., s később a pontos számot is megadja: a gyalog regimentben gyűjtött nép, még mundér és fegyver nélkül a birtokon van /kb. 1300 ember/ Uo. P. 72. Fasc. 330. No. 7.

241. Uo. P. 71. Fasc. 620. No. 1. - az Eszterházy uradalomra *Szendrey I.* i.m. 129. old. Bizonyos szórványos adatok találhatók még pl. 1759 októberéből való katonaállítást szabályozó rendtartás falvak és mezővárosok számára. HBmL. IV. A. 1/a. 15. k., ill. a telegdi lakosok 1770-ből származó kérvényezése a vármegyéhez a beszállásolás terheinek enyhítéséről. Uo. 6/b. 1. k.



MTA Könyvtára
Periodika 19 88/3526. n.

## DIENSTPFLICHTEN DER LEIBEIGENEN DES KOMITATS BIHAR IM 18. JAHRHUNDERT

Im einführenden Teil der Arbeit bespricht die Verfasserin Möglichkeiten der Forschung in diesem Themenbereich und gibt eine Übersicht der wichtigsten Quellen.

Die zweite, größere Einheit faßt die Veränderungen der bäuerlichen Abgaben bis zum Urbarialpatent zusammen, sie berücksichtigt besonders die Situation um die Wende des 17. zum 18. Jahrhundert, die infolge der Kriege gegen die Türken entstanden ist, weiterhin die längere Periode zwischen dem Frieden von Szatmár (1711) und dem Jahre 1769.

Das Quellenmaterial der letzterwähnten Periode ermöglicht eine gründlichere Untersuchung der auf den verschiedenen Gütertypen und in den unterschiedlichen Produktionsdistrikten üblichen fortwährend modifizierten Abgabenpraxis. Die archaischen Formen der Abgaben (tretina, ruptura, usw.) blieben vor allem in den von rumänischer Bevölkerung bewohnten bergigen Gebieten erhalten. Die Steigerung der Lasten erfolgte entsprechend den gutsherrlichen Interessen und der Praxis der Bewirtschaftung: Dies zeigt sich zB. auch in den Urbarien, bestimmt für die Bevölkerung kirchlicher Güter, und in dem Erlaß des Komitats aus dem Jahre 1759.

Ein selbständiger Abschnitt beschäftigt sich mit den Zuständen zur Zeit des Urbarialpatents.

Die Verfasserin analysiert die Antworten der Bauern auf die neun "urbarialen" Fragen, und unterscheidet sieben verschiedene Abgabentypen.

Auf Grund dieser Analyse wird darauf geschlossen, daß auch bei erhöhten Frohnleistungen die Lasten im Laufe des Jahrhunderts noch hinter den von Maria Theresia vorgeschriebenen urbarialen Forderungen zurückbleiben.

Konkrete Quellenanalysen führten zu der Einsicht, daß die sogenannten nicht meßbaren Dienste nicht unbedingt die maßlose Ausbeutung der Leibeigenen bedeuteten, sondern ganz einfach auf das Unterbleiben einer näheren Bestimmung der Leistungsart zurückzuführen sind. Die Studie verweist kurz auch auf die Situation nach der Einführung des Urbariums.

Der letzte Abschnitt erörtert die staatliche Besteuerung der Leibeigenen, weiterhin die Problematik der kirchlichen Steuern.

ISSN 0418 – 4556 Acta Univ. Debr. L. Kossuth Nom.
Ser. Historica
ISSN 0324 – 5454 Magyar tört. tanulm.

Felelős kiadó: Dr. Beck Mihály
Felelős szerkesztő: Dr. Szendrey István
Technikai szerkesztő: Dr. Bársony István
Készült 600 példányban a Kossuth Lajos Tudományegyetem
Könyvtárának sokszorosító üzemében.
Terjedelem: 14 A/5 ív.
88–041

MAGYAR
TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
KÖNYVTÁRA

25 Ft